

Vladimír Varsík

SLOVENSKO
NA HRANICIACH RÍMSKEJ RÍŠE
KVÁDSKE SÍDLISKO –
VNÚTORNÁ ŠTRUKTÚRA
A CHRONOLOGICKÝ VÝVOJ

Vysokoškolský učebný text

TRNAVA 2011

Vladimír Varsík

SLOVENSKO NA HRANICIACH RÍMSKEJ RÍŠE
KVÁDSKE SÍDLISKO – VNÚTORNÁ ŠTRUKTÚRA A CHRONOLOGICKÝ VÝVOJ

Vysokoškolský učebný text

Vladimír Varsík

Slovensko na hraniciach Rímskej ríše
Kvádске sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj

Vysokoškolský učebný text

Počítačová sadzba: Peter Červeň

Copyright © Vladimír Varsík, 2011

Copyright © Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2011

Na prednej obálke – pohľad na časť odkrytého kvádského sídliska vo Veľkom Mederi

ISBN 978-80-8082-469-3

Obsah:

1. Úvod
2. Kvádske sídlisko na Slovensku – časové a geografické a tematické vymedzenie
3. Skladba sídliskových objektov
  - 3.1. Nadzemné domy
  - 3.2. Zemnice
  - 3.3. Sýpky
  - 3.4. Zásobné jamy (podzemné silá)
  - 3.5. Studne
  - 3.6. Pece
    - 3.6.1. *Kuchynské (chlebové) pece*
    - 3.6.2. *Železiarske (hutnicke) pece*
    - 3.6.3. *Hrnčiarske pece*
  - 3.7. Iné objekty
4. Chronologický vývoj germánskych sídlisk
  - 4.1. Sídliskový horizont I – stupeň B1 a včasná fáza stupňa B2 doby rímskej
  - 4.2. Sídliskový horizont II – stupeň B2 a B2/C1 doby rímskej
  - 4.3. Sídliskový horizont III – stupeň C1 doby rímskej
  - 4.4. Sídliskový horizont IV – stupeň C2-C3 doby rímskej
  - 4.5. Sídliskový horizont V – stupeň C3-C3/D1 doby rímskej
  - 4.6. Sídliskový horizont VI – stupeň D1-D2 doby sťahovania národov
5. Literatúra

1. ÚVOD

V dôsledku veľkých geopolitických zmien po prelome letopočtov a expanzie Rímskej ríše počas vlády prvých rímskych cisárov sa územie Slovenska ocitlo v hraničnej sfére dvoch svetov: anticko-rímskeho na juhu a barbarsko-germánskeho na severe. Osídlenie územia dnešného Slovenska v dobe rímskej, teda v 1. až 4. storočí po Kr., však nemalo jednotný kultúrny ani etnický charakter. V podstate sa rozpadalo na tri viac-menej samostatné kultúrne oblasti. Juhozápadnú časť až po Poiplie a stredné Pohronie postupne osídlili germánski Kvádi, hornaté oblasti stredného a severného Slovenska predstavovali doménu etnicky zmiešanej púchovskej kultúry, na východnom Slovensku pomerne dlho pretrvávalo keltsko-dácke osídlenie, ktoré bolo od 2. storočia prevrstvované východogermánskou (vandalskou) migráciou zo severu.

Do priameho kontaktu so svetom rímskych provincií sa dostala len prvá z uvedených kultúrnych zón s kvádske osídlením. Vďaka svojej jedinečnej polohe sa toto územie stalo akýmsi mostom alebo „tretou zónou“ medzi antickým a barbarským svetom. Cez toto územie prúdil nielen obchodný tovar, ale aj kultúrne výdobytky, poznatky a rôzne technologické znalosti.

Kvádi z juhozápadného Slovenska, spolu so susednými Markomanmi, ktorí sídlili najskôr v Českej kotline a neskôr sa posunuli aj na južnú Moravu, patrili k veľkému kmeňovému zväzu Svébov. Historici predpokladajú, že v posledných desaťročiach starého letopočtu Kvádi spoločne s Markomanmi sídlili na území stredného a dolného Mohanu. Pod dojemom veľkých víťazstiev rímskych légii na čele s Drusom Starším odišli oba kmene niekedy po roku 9 pred Kr. smerom na východ a zaujali oblasti v Čechách (Markomani) a severne od stredného Dunaja (Kvádi). Z archeologického hľadiska patria pamiatky germánskej hmotnej kultúry z týchto území do tzv. polabského kultúrneho okruhu. Predovšetkým v najstaršom období kvádskeho osídlenia juhozápadného Slovenska (v 1. storočí po Kr.) možno sledovať silné kultúrne väzby smerom na severozápad – k strednému a hornému Polabiu a najmä do Čiech. Už v nasledujúcom 2. storočí sa však tieto väzby uvoľnili a stredodunajskí Svébi (Markomani na južnej Morave a Kvádi na juhozápadnom Slovensku) vytvorili samostatnú kultúrnu oblasť, ktorá sa úspešne rozvíjala až po záver doby rímskej, resp. až do úvodnej fázy doby sťahovania národov začiatkom 5. storočia.

2. KVÁDSKE SÍDLISKO NA SLOVENSKU – ČASOVÉ A GEOGRAFICKÉ A TEMATICKÉ VYMEDZENIE

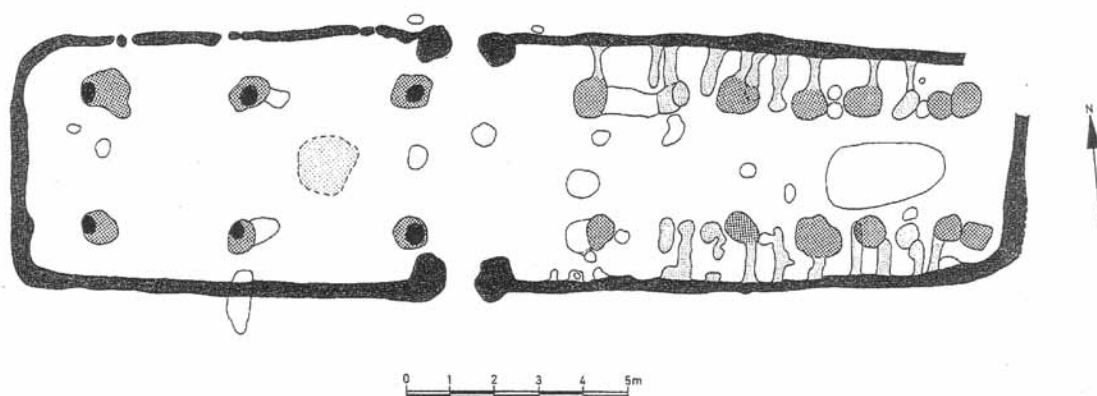
Sídliská z 1. až začiatku 5. storočia predstavujú nezastupiteľný zdroj našich poznatkov o živote, hmotnej kultúre a hospodárstve kvádskej populácie doby rímskej. V nasledujúcich kapitolách budú zhrnuté poznatky o stavebnom výzore a chronologickom vývoji kvádskeho sídliska na juhozápadnom Slovensku. Pôjde predovšetkým o osady poľnohospodárskeho charakteru, ktoré sa rozkladajú v najúrodnejších nížinných a údolných oblastiach regiónu, najmä pozdĺž hlavných západoslovenských riek (Morava, Váh, Nitra, Hron, Ipel') a ich prítokov. Skúmali sa však aj kvádske sídla rozprestierajúce sa v rozsiahlej dunajskej inundácii a v nevelkej vzdialenosti od rímskeho limitu (napr. Bratislava-Trnávka, Veľký Meder). Témou predloženej práce nebudú výšinné polohy v hornatých regiónoch Slovenska, ktoré

boli len prechodne osídľované v určitých kritických obdobiach doby rímskej (počas markomanských vojen a najmä v závere doby rímskej a na počiatku doby sťahovania národov). Samostatnú a veľmi pozoruhodnú problematiku sídliskovej archeológie, ktorá však presahuje vymedzenú obsahovú náplň, stelesňujú sídla, v ktorých sa vyskytli stavby budované na rímsky spôsob (Bratislava-Devín, Bratislava-Dúbravka, Cífer-Pác, Stupava, Veľký Kýr). Samozrejme, že do tejto témy nepatria ani rímske limitné tábory v Iži a v Bratislave-Rusovciach/Gerulate.

3. SKLADBA SÍDLISKOVÝCH OBJEKTOV

3.1. Nadzemné domy

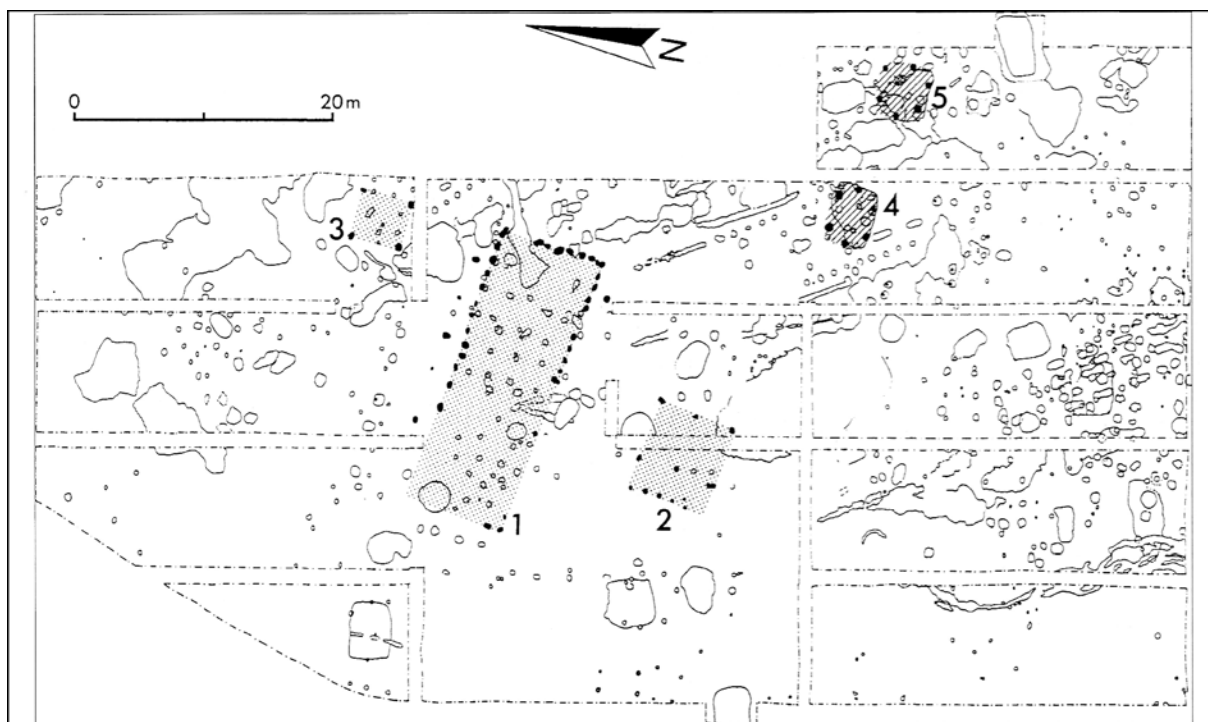
Kvádskym sídliskám v oblasti nad stredným Dunajom chýba charakteristická štruktúra západogermánskych osád v dnešnom Nemecku alebo v južnej Škandinávii, kde obytný dom predstavuje nadzemnú stĺpovú stavbu najčastejšie s trojloďovou konštrukciou a s integrovanou stajňou (nem. Wohnstallhaus – obr. 1). Dvorcovú štruktúru (obr. 2) potom dopĺňajú tzv. vedľajšie budovy, štvor- až šesťkolové sýpky, zemnice, chlebové pece, výrobné objekty, studne a podobne. Charakteristický ráz germánskym sídlam na juhozápadnom Slovensku, ale aj na južnej Morave a v Dolnom Rakúsku, vtlačajú zemnice, najčastejšie s tzv. šesťkolovou konštrukciou. Napriek neprítomnosti vykurovacích zariadení sa často pokladajú za obytné stavby. Iní bádatelia tento názor striktno odmietajú. Keďže nadzemné kolové domy z väčšiny germánskych sídlisk na juhozápadnom Slovensku nepoznáme, nevieme v súčasnosti poskytnúť jednoznačnú odpoveď na otázku, kde sa bývalo. Jasné nie je ani to, kde bol v zime alebo počas nepriaznivých poveternostných podmienok ustajnený dobytok. V posledných rokoch býva preto právom nadošovaná otázka, či obraz germánskeho sídliska severne od stredného Dunaja je naozaj pravdivý, alebo či chýbanie nadzemných kolových stavieb nie je dôsledkom rôznych objektívnych a subjektívnych faktorov (nepriaznivé podmienky pre uchovanie stôp po nadzemných stavbách, nevhodné techniky výskumu, malé výskumné plochy, ničivý vplyv hlbokkej orby alebo pôdnej erózie a podobne).

Obr. 1. Trojloďová obytná stavba s integrovanou stavbou (*Wohnstallhaus*) z lokality Hodde v dnešnom Dánsku (podľa Hvass 1982). V dlhších stenách sú dva protiľahlé vchody, vľavo od nich sa nachádza obytný trakt s ohniskom, vpravo stajňa s oddielmi pre dobytok.

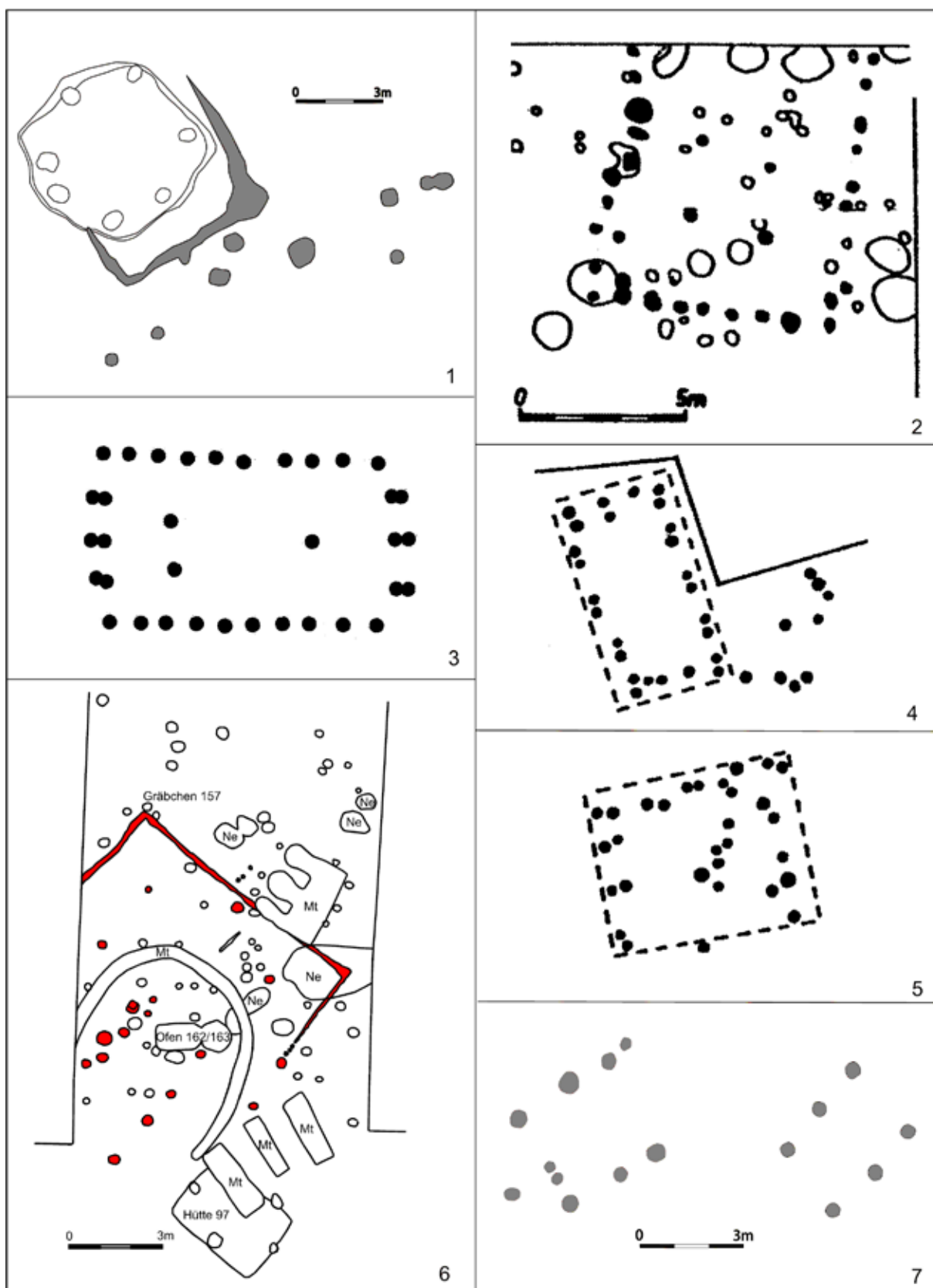
V snahe dokázať prítomnosť väčších nadzemných obytných domov na germánskych sídliskách v stredodunajskom priestore, uvažujú niektorí autori aj o existencii iných typoch stavieb, ktorých šanca pre zachovanie a identifikáciu terénnym archeologickým výskumom nie sú veľmi veľké. Napríklad objekty postavené na zrubovom základe na úrovni súdobého terénu mohli vďaka erózii a intenzívnej orbe úplne zmiznúť. Za ich pozostatok sa niekedy pokladajú ohraničené kumulácie prepálenej mazanice (ako pozostatok výmazu zhorených deštruovaných stien) zisťované nehlboko pod súčasným terénom (Chotín, Láb, Nitra-Párovské Háje).

Obr. 2. Germánsky dvorec z náleziska Gaukönigshofen v Pomohani v dnešnom Nemecku. 1 – hlavná (obytná) stavba; 2 – vedľajšia budova; 3 – sýpka; 4-5 – zemnice (podľa Steidl 2000).

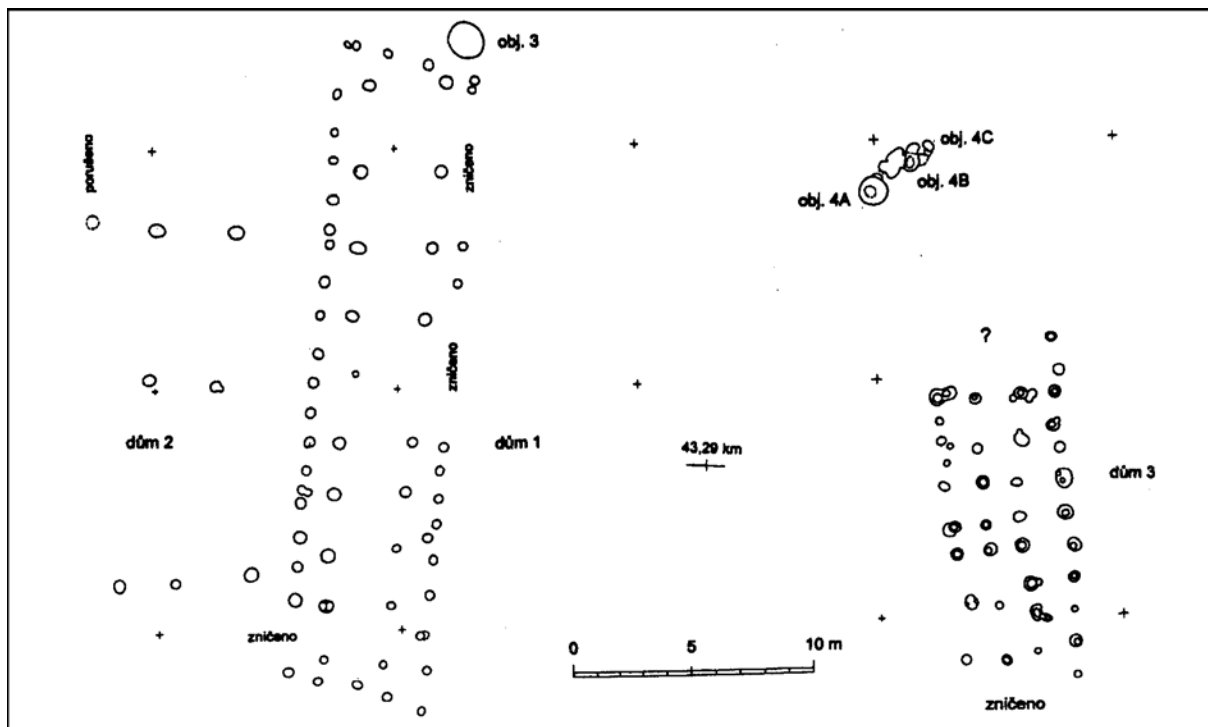
Terénne výskumy posledných rokov svedčia o tom, že aj na markomansko-kvádskech sídliskách severne od stredného Dunaja treba počítať s prítomnosťou väčších nadzemných domov. Presnejšie poznatky o ich výzore môžu priniesť len budúce veľkoplošne zamerané odkryvy a precízne výskumné techniky. Doposiaľ zistené stavby poskytujú skôr heterogénny obraz, ktorý neumožňuje stanoviť istý charakteristický stavebný typ (akým je v západogermánskej oblasti trojloďový obytný dom). Pokiaľ nie je presvedčivo preukázaná obytná funkcia istých budov, problematické je riešiť vnútornú štruktúru agrárnych osád doby rímskej. Nadzemné kolové stavby z juhozápadného Slovenska, južnej Moravy a z dolného Rakúska patria k stavbám skôr menších až stredných rozmerov, ktoré by v západogermánskej oblasti boli pravdepodobne pokladané za takzvané vedľajšie budovy (obr. 3). Stavby bývajú jednopriestorové (napr. Bratislava-Trnávka, Vyškov), inokedy majú dvoj- (Bernhardsthal) troj- (Schletz) či až štvorloďovú (Veľký Meder) konštrukciu. Môžu mať aj halový charakter s postrannými miestnosťami (Slatinice).

Pozoruhodné sú aj posledné objavy sídliskovej archeológie v susedných Čechách. Česká kotlina patrí taktiež k oblastiam, kde väčšie nadzemné stavby neboli až donedávna z germánskych sídlisk

Obr. 3. Príklady nadzemných kolových a žľabových stavieb z germánskych sídlisk v stredodunajskej oblasti. 1 – Bratislava-Trnávka (podľa Varsík 2011); 2 – Schletz (podľa Windl 1996); 3 – Bernhardsthal (podľa Lobisser/ Stuppner 1998); 4-5 – Vyškov (podľa Šedo 1991); 6-7 – Veľký Meder (podľa Varsík 2004).

známe. V posledných rokoch bádatelia publikovali dve osady s prítomnosťou dlhých domov – Březno v západných a Kanín v stredných Čechách. Najmä z druhého náleziska pribudli pôdorysy s typickou trojlodňovou dispozíciou (obr. 4). Najlepšie zachovaný dom 1 v Kaníne má rozmery 27,5 x 6 metrov. Paralelu v stredodunajskom priestore poskytuje jedine časť trojlodného domu na dolnorakúskej lokalite Schletz (obr. 3: 2). Tieto stavby možno bez problémov porovnávať s podobnými domami v západnejšie položených oblastiach tzv. slobodnej Germánie.

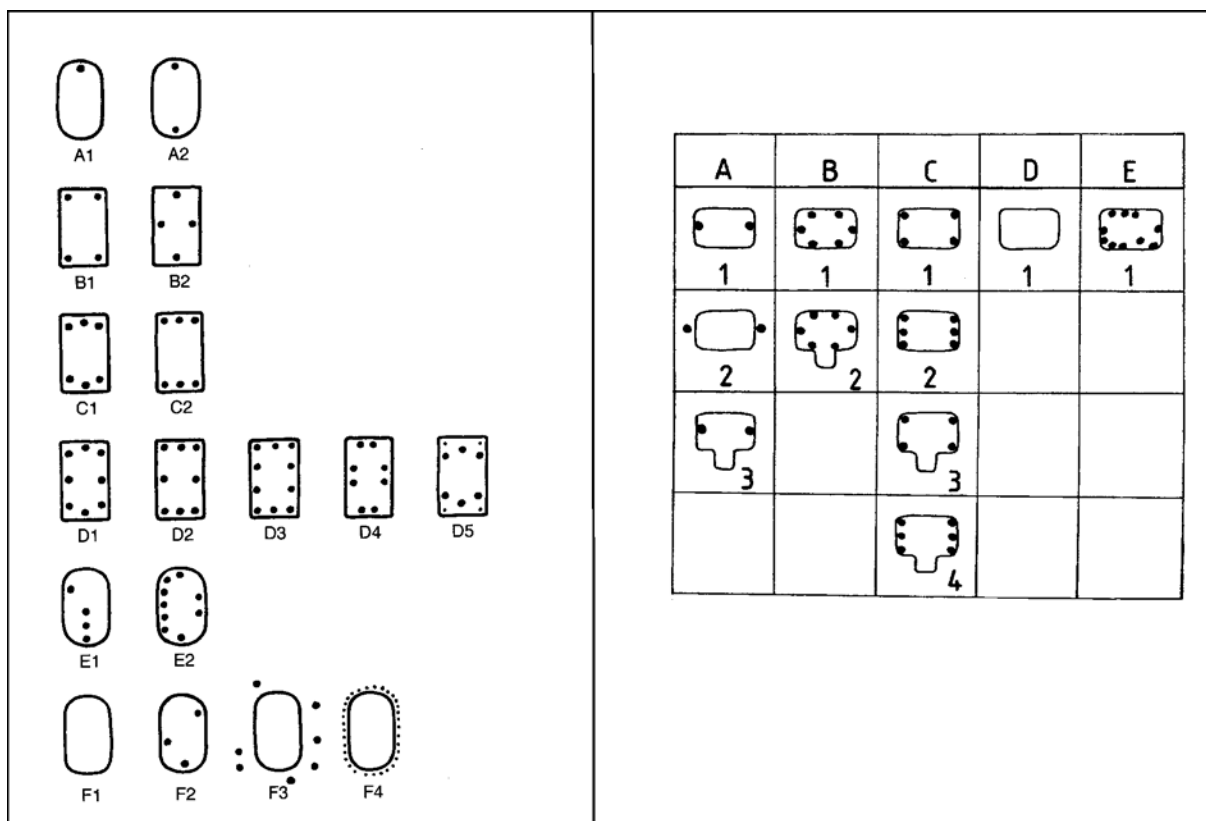
Obr. 4. Nadzemné kolové trojlodňové stavby z germánskej osady v Kaníne v Čechách (podľa Vávra/Šťastný 2006).

3.2. Zemnice

Zemnice predstavujú stavby zahĺbené do zeme. Ich dlážka sa preto nachádza pod úrovňou súdobého terénu. Pre tento druh stavby sa v literatúre často používa aj termín „polozemnica“. Pri výskumoch germánskych osád sa len veľmi zriedkavo podarilo identifikovať úroveň súdobého terénu v dobe rímskej a preto delenie týchto stavieb podľa hĺbky na polozemnice a zemnice je irelevantné. Aj z tohto dôvodu uprednostňujem termín zemnica (nem. Grubenhäuser) alebo zahĺbená chata.

Tieto jednopriestorové stavby s pravouhlým pôdorysom sa zvyknú členiť podľa usporiadania kolových jám, v ktorých pôvodne stáli koly (stĺpy), podpierajúce krov strechy. Existuje viacero typologických triedení zemníc. Na Slovensku sa používa triedenie T. Kolníka, v Čechách a na Morave E. Droberjara a v Nemecku je najbežnejší systém A. Leubeho (obr. 5). Na Slovensku k lokalitám s najvyšším počtom preskúmaných zemníc patria kvádske sídliská v Branči (spolu 38 chat – obr. 6) a vo Veľkom Mederi (spolu 43 zemníc).

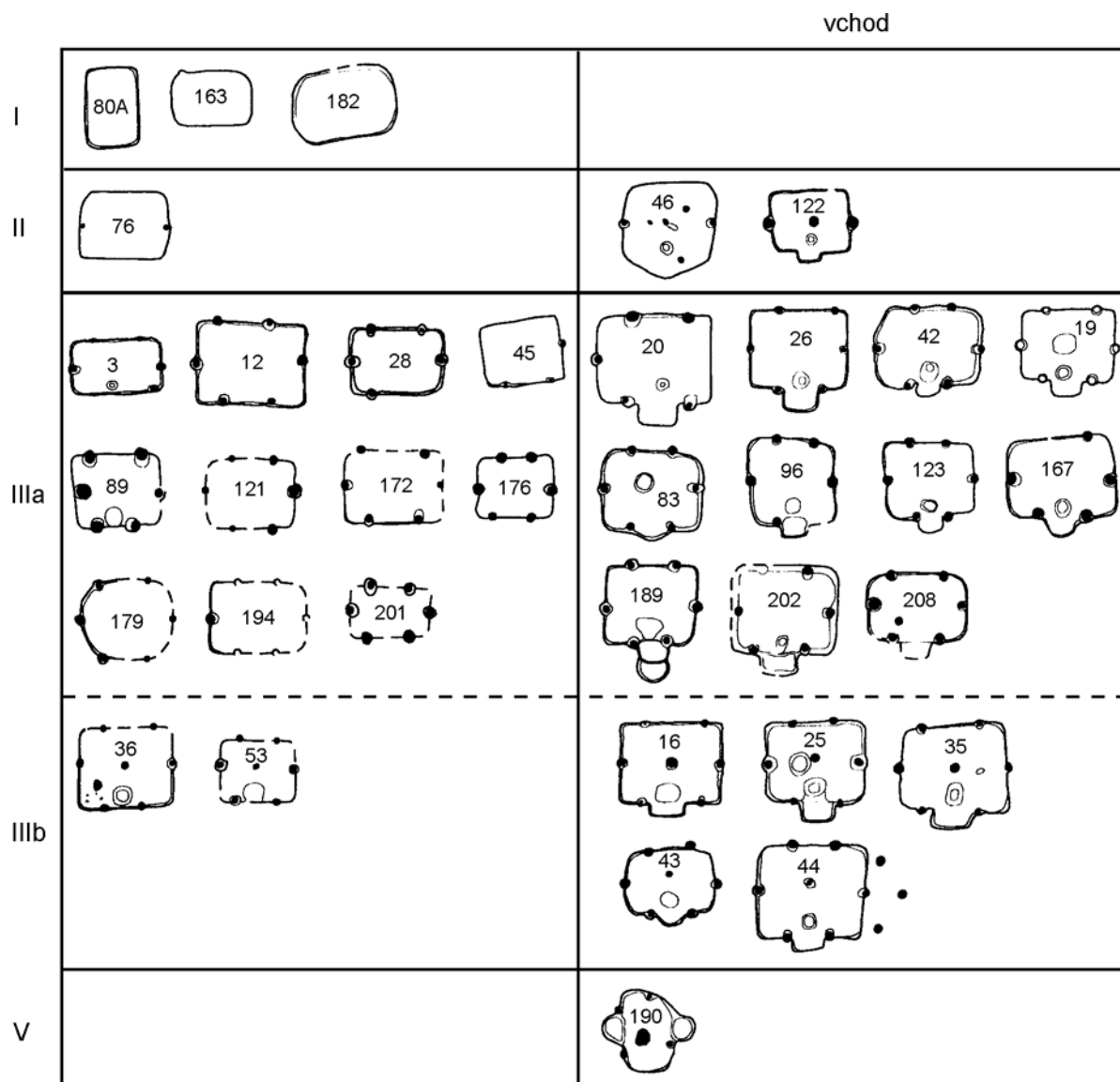
Pomerne zriedkavo sa vyskytujú zahĺbené chaty bez kolových jám (typ I podľa T. Kolníka), kde stĺpy postavené len na dlážke mohli držať ľahšiu strechu. Niekedy sa v tomto prípade uvažuje aj o zrubovej konštrukcii stien.

Obr. 5. Schémy typologického triedenia germánskych zemníc podľa A. Leubeho 2009 (vľavo) a E. Droberjara 1997 (vpravo).

Nepočetné sú aj zemnice s dvojicou stĺpov uprostred kratších stien. Dvojkolové zahĺbené stavby (Kolník typ II) na juhozápadnom Slovensku zatiaľ poznáme len zo staršej doby rímskej (Bratislava-Dúbravka, Bratislava-Trnávka, Čaka, Branč) a potom až z počiatkov doby sťahovania národov (Nitra-Chrenová III). Podobné chaty sú typickou stavbou keltských sídlisk doby laténskej a aj preto sa na germánskych sídliskách niekedy pokladajú za dedičstvo prežívajúcej domácej autochtónnej populácie. Túto domnienku podporuje aj ich prevažný výskyt v 1. až 2. storočí. Podobný výklad pre územie Čiech však kritizuje V. Salač s poukázaním na skutočnosť, že na území okolo dolnej Labe sa podobné chaty vyskytujú už v predrímskom období a teda Germáni (Markomani a Kvádi) mohli so znalosťou tohto stavebného typu prísť zo svojej pravlasti na severozápade.

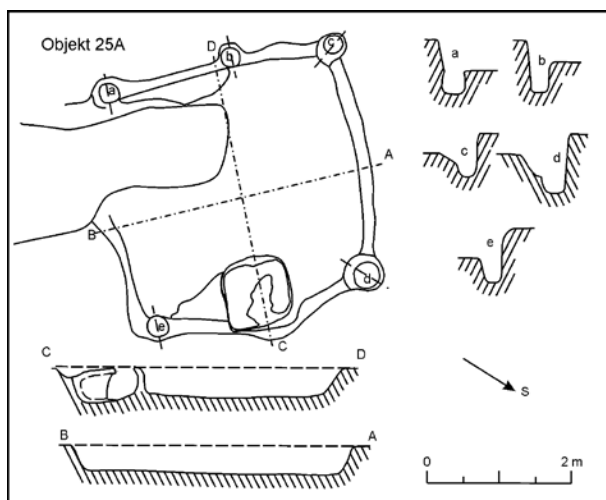
Najbežnejším typom stavby kvádskych sídlisk predstavuje zemnica so šesťkolovou konštrukciou, kde stĺpy sú usporiadané do schémy šesťuholníka (Kolník typ III – obr. 6). V niektorých chatách sa kvôli väčšej stabilite krovu umiestňoval aj centrálny podporný stĺp (typ IIIb). Chaty tohto typu sú charakteristické stavby germánskych sídlisk v celej svébskej sídliskovej oblasti nad stredným Dunajom (juhozápadné Slovensko, južná Morava a Dolné Rakúsko) a v Čechách, pričom východným smerom zasahujú až na východné Slovensko, na západ zase do oblasti Sprévy vo východnom Nemecku. Na iných územiach vystupujú len ojedinele vedľa iných typov zahĺbených stavieb. Izolovaný ostrov predstavuje ich výskyt v prostredí tzv. neckarských Svébov pri ústí Neckaru na strednom Rýne v dnešnom Nemecku. Najstaršie príklady šesťkolových zemníc na juhozápadnom Slovensku poznáme už z 1. storočia. Potom sú až po záver doby rímskej určujúcim znakom kvádskych osád.

Obr. 6. Branč. Triedenie zahĺbených chat na základe rozmiestnenia stĺpových (kolových) jám. I – polozemnice bez stĺpov; II – dvojstĺpová schéma; IIIa – šeststĺpová schéma; IIIb – šeststĺpová schéma s centrálnym stĺpom; V – zemnice s členitým pôdorysom; vľavo – chaty bez vchodového výklenku; vpravo – chaty s vchodovým výklenkom. Toto triedenie sa opiera o typológiu germánskych chat v práci T. Kolníka 1962. Kolníkov typ IV v Branči zastúpený nebol.

Od záveru doby rímskej a potom v nasledujúcom období sťahovania národov sa vyskytujú chaty s nárožnými stĺpmi (Kolníkov typ IV). Staršie z nich svojou dispozíciou ešte pripomínajú šestkolové chaty z doby rímskej (Veľký Meder). V dobe sťahovania národov sa na juhozápadnom Slovensku vyskytujú chaty so štyrmi (Nitra, Štúrovo) alebo šiestimi stĺpmi (Štúrovo). Pozoruhodná je zemnica typu IV zo začiatku 5. storočia z Cíferu-Pácu s nárožnými stĺpmi a hlinenou pieckou v strede severnej steny (obr. 7).

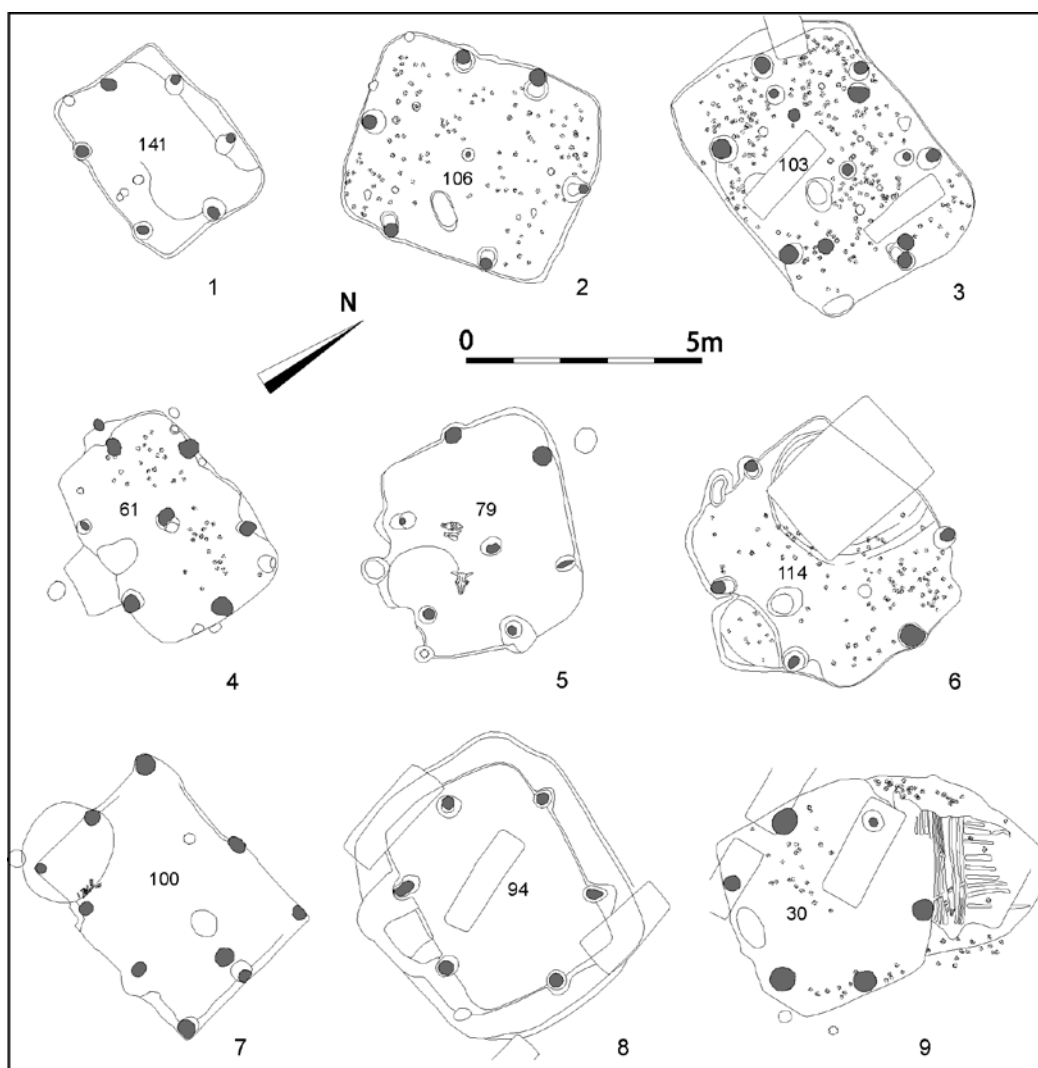
Šestkolové zemnice typu III predstavujú jednopriestorové stavby bez pozostatkov vnútorného členenia. Jednoduchá prístavba, ktorú vymedzovali tri stĺpy v kolových jamách pri kratšej (štitovej) stene sa zistila v Branči. Polkruhový výklenok s nezvyklou úpravou dlážky mala zemnica z Veľkého Mederu

Obr. 7. Zemnica s nárožnými stĺpmi (typ IV) a hlinenou pieckou v strede severnej steny z Cíferu-Pácu (podľa T. Kolníka, kreslil V. Varsík).

(obr. 8: 9). Stĺpy základnej schémy mohli byť podľa potreby zdvojené, či dokonca až strojené (obr. 8: 3; obr. 9). Svedčí to pravdepodobne o snahe napraviť stabilitu poškodeného krovu alebo steny stavby. Masívne okrúhle stĺpy boli vkladané do vopred vykopaných kolových jám väčšieho priemeru než samotná jama. Do prázdneho priestoru okolo stĺpu bola nabitá hlina. Pod rovno zrezané stĺpy staviteľia kvôli ochrane pred spodnou vodou vkladali kusy štiepaných fošní. Svedčia o tom rezy kolovými jamami. V západnejšie položených oblastiach sa pod stĺpy podkladali aj ploché kamene.

Väčšina germánskych chát na juhozápadnom Slovensku je hlavnou pozdĺžnou osou orientovaná s menšími alebo väčšími odchýlkami v línii

Obr. 8. Pôdorysy šesťstĺpových zemnic typu III z Veľkého Medera.

Obr. 9. Germánska zemnica z osady vo Veľkom Mederi.

západ-východ. Postavené sú tak v smere západovýchodných vetrov, ktoré v našom prostredí prevládajú. Vchodový výklenok v strede dlhšej južnej steny – zrejme zároveň hlavný zdroj svetla – je tak obrátený väčšinu dňa k slnku. Je pozoruhodné, že pre isté obdobia prevláda v niektorých kvádskejších osadách veľmi jednotná orientácia stavieb – napríklad v 4. storočí vo Veľkom Mederi. Je zrejme, že na usporiadanie, umiestnenie a orientáciu stavieb značnou mierou vplývali miestne danosti, prírodné pomery a možno aj ročné obdobie, kedy stavbu postavili.

Úžitková plocha dlážky v stavbách v rámci každého sídliska značne kolísala. Vo Veľkom Mederi mala najmenšia zemnica vnútornú plochu len 4,5 m² a najväčšia 23,7 m². Vo všeobecnosti sa v priebehu doby úžitková plocha zemníc v tejto osade zmenšovala (priemer: fáza A a B – 17 m²; fáza C – 11,5 m²). V kvádskejších osadách v okolí Bratislavy-Trnávky však prevládla tendencia celkom opačná, pretože úžitková plocha chat sa zväčšovala (v 2. storočí – 11,2 m²; v 3. storočí – 17,4 m² a v 4. storočí – 22,6 m²). Zo 4. storočia pochádza aj najväčšia chata z Trnávky s úžitkovou plochou až 25,5 m².

Podlaha v chatách mohla (ale nemusela) byť upravená stvrdnutým hlinitým výmazom (estrich). Zistili sa aj prípady s viacerými výmazmi nad sebou. Veľmi pevné boli takéto výmazy v zemniciach zahĺbených do sprašového podlažia (napríklad vo Veľkom Mederi). Okrem toho sa v dlážkach viacerých chat vyskytovali malé jamky so zahroteným dnom – pozostatok po zatlačení kolíkov. Väčšinou sú v interiéri rozmiestnené chaoticky, bez logického usporiadania (obr. 8: 2-4, 6, 9; obr. 9). Zvyknú sa pokladať za pozostatok povrchovej úpravy podlahy alebo vnútorného mobiliára. Pozoruhodný je polkruhový výklenok chaty 30 vo Veľkom Mederi, kde v dlážke zostali odtlačené štiepané brvná i tenšia okrúhla drevená žrd'ovina (obr. 8: 9).

Zhruba polovica chat v Branči (obr. 6: vpravo) a asi tretina vo Veľkom Mederi (napr. obr. 8: 4-6) mala v strede južnej steny umiestnený vchodový výklenok obdĺžnikového alebo lichobežníkového tvaru. Za vchodom sa v interiéri chat takmer pravidelne nachádzala misovitá priehľbeň (napr. obr. 10). Šesťkolvá chata s vchodovým výklenkom a misovitou priehľbňou predstavuje charakteristický element kvádskej drevenej architektúry. A to aj napriek tomu, že jednoznačné ani uspokojivé vysvetlenie funkcie misovitých priehľbní zatiaľ nepoznáme. Výplň priehľbne ani nálezy z nej sa nijako neodlišujú od ostatnej výplne či nálezov vo zvyšku chaty.

Obr. 10. Germánska zemnica z osady vo Veľkom Mederi. Vľavo v pozadí je vidno vchodový výklenok a pred ním misovitú priehľbeň. V neskoršom období, už po zániku kvádskeho sídliska bola táto chata porušená avarským jazdeckým hrobom (veľká obdĺžniková jama vpravo).

Jedinou výnimkou je celá nádoba, ktorá sa našla v priehľbni chaty na germánskom sídlisku v Brne-

Starém Lískovci. Vzhľadom na pravidelný spoluvýskyt s vchodmi je táto priehľbeň spoľahlivým indikátorom vchodu aj v chatách, kde sa samotný výklenok z rôznych dôvodov nezachoval.

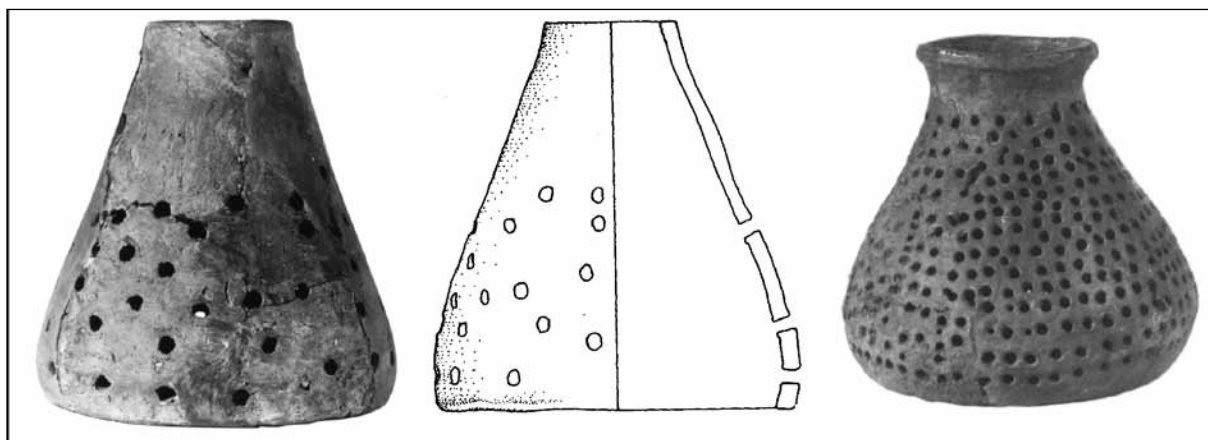

Obr. 11. Šesťstĺpová zemnica z Bratislavy-Trnávky. V strede dlhšej južnej steny je na dlážke položená poškodená hlinená misa.

Archeologické výskumy kvádskeho sídliska poskytli len málo informácií o vnútornom zariadení chat. S vnútorným zariadením či drevenou úpravou podlahy súvisia už spomínané malé zahrotené jamky. Zriedkavo sa v strede interiéru vyskytla menšia zásobná jama okrúhleho alebo štvoruholníkového pôdorysu, niekedy aj s ohňom opálenými stenami (Branč, Veľký Meder). Veľmi ojedinelé sú v kvádskejších zemniciach nálezy na pôvodnom mieste (*in situ*). Patrí medzi ne napríklad hlboká misa položená na dlážke pri južnej stene jednej chaty v Bratislave-Trnávke (obr. 11) alebo veľká hlinená zásobnica rozbitá na dlážke inej zemnice z toho istého náleziska.

Takmer bez výnimky vo všetkých germánskych zemniciach z doby rímskej chýba jedno pre pohodlné bývanie veľmi dôležité zariadenie – vykurovacie ohnisko alebo piecka. Doterajšími výskumami sa ho zatiaľ nepodarilo identifikovať na rozsiahlych ani na plošne menších archeologických výskumoch. Primárnou funkciou piecok so štrkovými akumuláčnými vrstvami a hlinenými estrichmi, ktorých spodné časti sa nachádzali v dvoch chatách z Bratislavy-Trnávky (obr. 17-18) a z Branču (obr. 6: dole vpravo), nebolo vykurovať obytný priestor. V tomto prípade išlo o kuchynské pece na tepelné spracovanie poľnohospodárskych produktov, resp. na pečenie chleba, placiek a iných potravín. Prepálené fláky, ktoré sú občas zisťované na podlahách germánskych zemníc, sa tiež len ťažko dajú uspokojivo interpretovať ako stopy vykurovacích zariadení. Niekedy sa uvažuje aj o iných a alternatívnych možnostiach vykurovania. Uvádzajú sa napríklad nádoby s rozžeraveným

Takmer bez výnimky vo všetkých germánskych zemniciach z doby rímskej chýba jedno pre pohodlné bývanie veľmi dôležité zariadenie – vykurovacie ohnisko alebo piecka. Doterajšími výskumami sa ho zatiaľ nepodarilo identifikovať na rozsiahlych ani na plošne

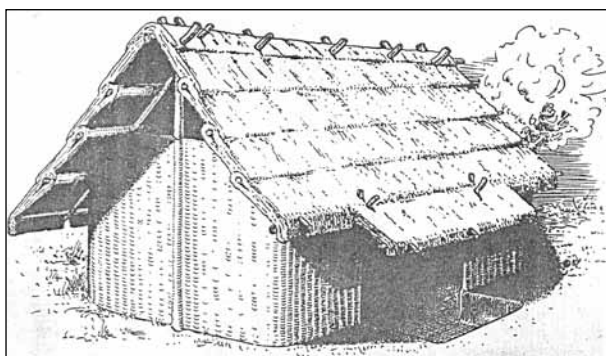

Obr. 12. Hlinené vykurovadlá z Branču.

dreveným uhlím, kameňmi alebo nahrievanými hlinenými závažiami, ktoré sa potom prikrývali zvláštnymi keramickými nádobami s otvormi – tzv. vykurovadlami. Na rozsiahlom sídlisku v Branči sa našli celé takéto nádoby alebo ich zlomky až v jedenástich sídliskových objektoch (obr. 12). Absencia presvedčivých dokladov vykurovacích pecí v germánskych (ale aj v predchádzajúcich laténskych chatách) je jedným z hlavných argumentov oponentov obytnej funkcie týchto budov. Skutočná hlinená piecka sa objavila len v zemnici s kolmi v rohoch (typ IV), ktorá bola začiatkom 5. storočia postavená v Cíferi-Páci (obr. 7). Je ale otázne, či v nej bývali poslední potomkovia Kvádov na našom území, alebo príslušníci niektorého z východogermánskych kmeňov, ktoré v 5. storočí prechádzali cez naše územia. Pravidelne sa kamenné piecky začínajú objavovať až v slovanských včasnostredovekých zemniciach.

O výzore nadzemných častí germánskych zemníc poskytujú archeologické výskumy len veľmi torzovité informácie. Steny postavili pravdepodobne z pritesaných drevených brvien alebo predstavovali ľahšiu prútnu vypletanú konštrukciu. Z oboch strán ich potom obmazali hlinou. Odtlačky v takejto prepálenej mazanici dokladajú najmä ľahké prútené konštrukcie podoprené hlavnými nosnými kolmi. Hlinená mazanica bývala v niektorých západnejšie a severnejšie položených oblastiach Germánie natretá bielym vápnom. Na Slovensku zatiaľ doklady vápnitých náterov nemáme. Strechu mohli podľa miestnych dostupných zdrojov pokrývať drevené šindle alebo zväzky trstiny (obr. 13). Posledne menovaná možnosť je aj archeologicky a botanicky potvrdená v dvoch chatách z Veľkého Medera, kde sa vo výplni objavilo väčšie množstvo drobných úlomkov tŕstia. Celkom výnimočné je pokrytie dvoch veľmi rozmerných germánskych chát rímskou pálenou strešnou krytinou (*tegulae* a *inbrices*) v Cíferi-Páci.

Obr. 13. Rekonštrukcia germánskej zemnice podľa I. Peškařa (1961).

v krajnom prípade sa v nich mohlo sezónne aj bývať. V stredodunajskej oblasti dnešného západného Slovenska, južnej Moravy a Dolného Rakúska sú pozostatky veľkých nadzemných obytných domov zatiaľ výnimočné. Charakteristický stavebný ráz kvádskym a markomanským sídlam vtláčajú predovšetkým zemnice so šesťkolovou schémou typu III. Napriek tomu, že v nich chýbajú vykurovacie zariadenia viacerí autori nepochybujú, že slúžili predovšetkým na bývanie. To samozrejme nevylučuje ani iné funkcie týchto stavieb. Z pohľadu dnešných poznatkov sa nedá jednoznačne zodpovedať na otázku, či germánska šesťkolová zemnica bola predovšetkým obytnou alebo hospodárskou stavbou.

Veľmi dlho diskutovanou a stále uspokojivo nezodpovedanou zostáva otázka funkcie germánskych zemníc na juhozápadnom Slovensku. V západnejšie a severnejšie položených germánskych oblastiach bývajú zemnice súčasťou menších alebo väčších poľnohospodárskych dvorcov, kde stáli vedľa dlhých nadzemných domov, sýpok a ďalších budov (obr. 2). V tomto prípade sa nepochybuje o tom, že zemnice patrili k stavbám s vedľajšou hospodárskou funkciou, že to boli zásobárne, dielne a podobne, hoci

3.3. Sýpky

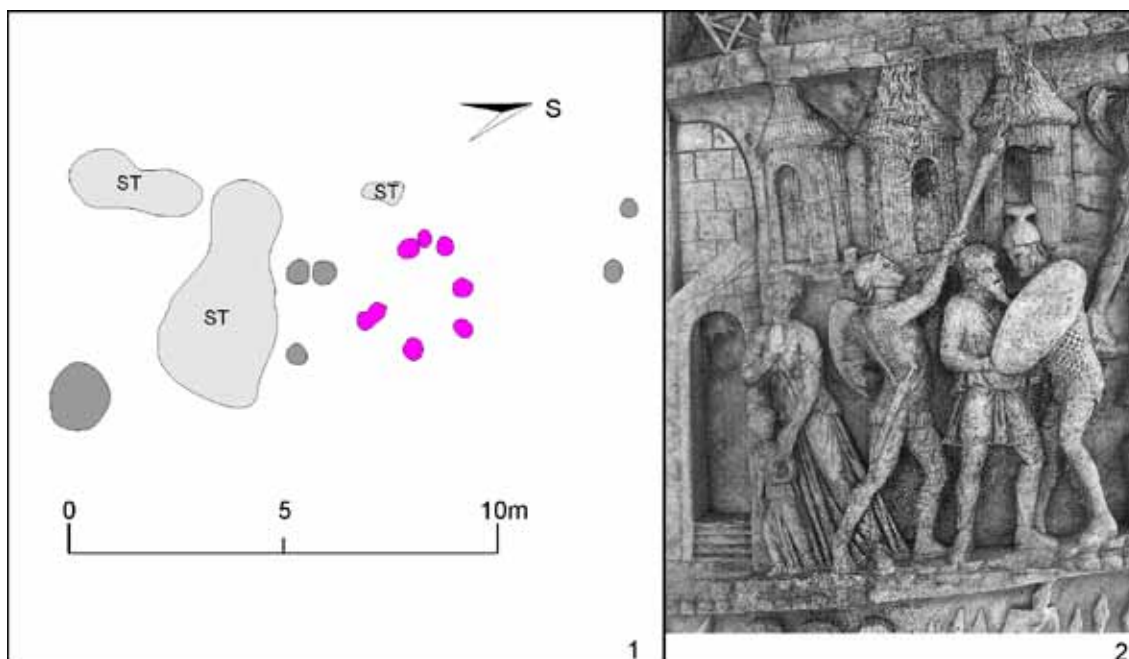

Obr. 14. Rekonštruovaný dvorec púchovskej kultúry na Liptovskej Mare (podľa K. Pietu). V popredí sýpka s vyvýšenou podlahou na štyroch stĺpoch.

Sýpky boli drevené stavby s vyvýšenou podlahou, ktorá stála najčastejšie na štyroch až šiestich stĺpoch. Pri archeologických odkryvoch bývajú zisťované štvorice alebo šesťice kolových jám usporiadaných štvoruholníka (obr. 3: 7). Ojedinele sa objavujú aj rozmerné sýpky na deviatich, dvanástich či dokonca až dvadsiatikoch koloch. Vyvýšená podlaha zabezpečila dostatočné vetranie uskladnených potravín a zároveň ochranu pred vlhkosťou a aj hlodavcami. Na Slovensku boli šesťkolové sýpky odkryté vo Veľkom Mederi, na južnej Morave zas jedna deväťkolová

vo Vlčnove-Dolním Němčí. Sýpka na štyroch drevených podperách bola nanovo postavená na základe podkladov tamjšieho výskumu v archeologickom múzeu v prírode v Liptovskej Mare (obr. 14). Táto však nepatrí do sféry kvádskej, ale púchovskej kultúry.

Jednoznačným pozostatkom sýpky je aj skupina kolových jám, ktoré sa nachádzali na okraji kvádskeho sídliska v Beckove. Neobvyklé je, že táto stavba nemala obvyklý štvoruholníkový, ale pravdepodobne okrúhly pôdorys (obr. 15: 1). Kolové jamy boli naplnené stovkami zrn zuhoľnateného obilia, ktoré bolo pôvodne skladované na vyvýšenej dlážke sýpky. Okrem rôznych prímiesí asi dve tretiny skladovanej zásoby predstavovala pšenica špaldová. Toto obilie bolo zbavené nielen stebiel, ale aj pliev. Plevnaté druhy obilia (ako napríklad pšenica špaldová) sa na dlhodobé uskladnenie ponechávali

Obr. 15. 1 – pôdorys sýpky v Beckove. V kolových jamách vyznačených červenou farbou sa našlo niekoľko stoviek zrn zuhoľnateného obilia. 2 – výjav zo stĺpu Marca Aurelia v Ríme so scénou podpaľovania barbarskej osady (podľa Petersen/Domaszewski/Calderini 1896).

zakaždým v plevách a v kláskoch. Len takto boli chránené pred škodlivým hmyzom a pred vlhkosťou. V beckovskej sýpke bola teda zásoba odplevanej špaldy pripravená už na blízke kuchynské použitie a konzumáciu. Sýpka z Beckova sa na rozdiel od bežných sýpok vyznačovala nezvyklým okrúhlym alebo oválnym pôdorysom. Mala pevné steny, čo dokladajú prepálené zlomky mazanice. Možno išlo o podobný objekt, aké podpaľujú rímski vojaci v barbarskej osade na jednej zo scén na stĺpe Marca Aurelia počas markomanských vojen (obr. 15: 2).

3.4. Zásobné jamy (podzemné silá)

Okrem nadzemných sýpok sa obilie mohlo skladovať aj v podzemných silách, teda v zásobných jamách. Jamy mali oválny alebo okrúhly pôdorys a rozličný prierez (valcovitý, kónický, hruškovitý ap.). Steny obilných jám bývali niekedy vymazávané a opálené ohňom. Po uložení obilia bývali silá pevne

Tabela 1: Počty zemnic (chát), zásobných jám a ich vzájomný pomer na niektorých kvádskych sídliskách západného Slovenska.

Datovanie: A = cca 2. storočie; B = 180/200-250/270; C = 250/270-cca 400.

	Beckov		Branč		Bratislava-Trnávka		Veľký Meder	
	chaty	zásobné jamy	chaty	zásobné jamy	chaty	zásobné jamy	chaty	zásobné jamy
A	5	5	18	4	7	1	3	6
B	5	5	11	5	0	0	11	0
C	18	14	2	1	4	0	20	1
nedatované	4	26	7	22	0	0	9	8
spolu	32	50	38	32	11	1	43	15
počet zásob. jám na jednu chatu		1,56		0,84		0,09		0,35

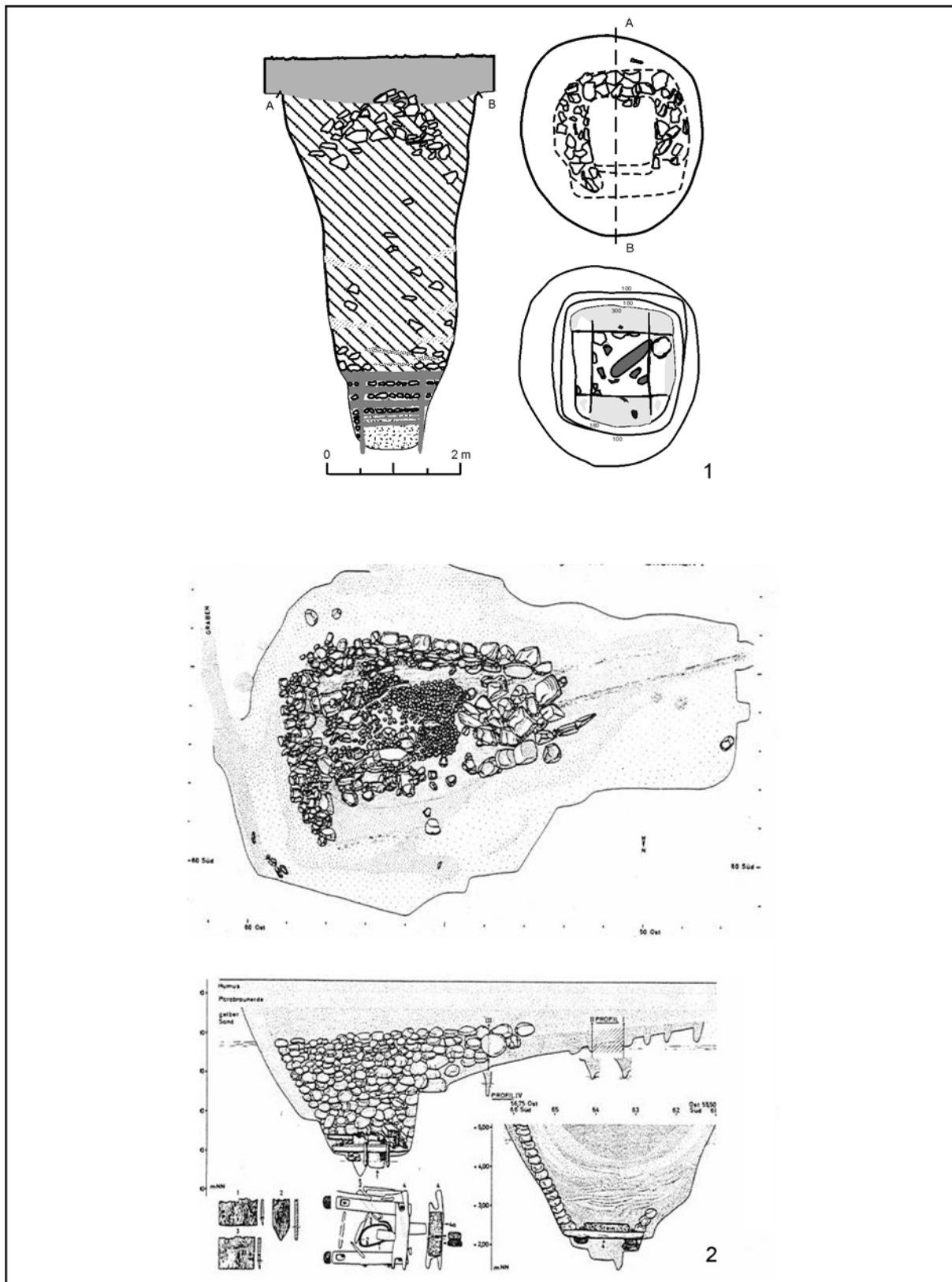
a tesne uzavreté. Po otvorení sa museli celkom vyprázdniť, pretože inak by obilie zhnulo. Podzemné silá slúžili na dlhodobé skladovanie obilia bez možnosti rýchleho prístupu alebo čiastočného odobratia rastlinných surovín. Zásobné jamy by preto mohli byť aj svedectvom o schopnosti miestnej komunity produkovať dlhodobé zásoby potravín a teda aj o hospodárskej sile prípadne o vyššom sociálnom statuse danej osady. Počet (a objem) zásobných jám na jednotlivých sídliskách skutočne veľmi kolíše. Kým napríklad v Bratislave-Trnávke (poloha „Zadné“) sa podarilo preskúmať len jednu zásobnú jamu a dovedna 11 zemnic (t. j. na jednu zahĺbenú chatu pripadala len necelá desatina jamy), v Beckove boli chaty a jamy v pomere 32:50, t. j. na jednu zemnicu pripadalo až 1,6 zásobnej jamy. Je celkom isté, že tieto čísla nemôžu odrážať skutočné rozdiely v poľnohospodárskej produkcii uvedených osád. Skôr sa zdá, že čím sa podarí odkryť väčšiu plochu danej osady, tým je aj vyšší počet zásobných jám v pomere k zemniciam. K realite sa pravdepodobne blížia len údaje z Branču a z Beckova (tabela 1), na základe ktorých možno odhadovať, že na dve germánske zemnice mohli pôvodne pripadať dve až tri podzemné silá. Pozoruhodná je v tejto súvislosti situácia vo Veľkom Mederi. Pre 2. storočie sa podarilo výskumom odkryť tri zemnice a šesť zásobných jám. Zásobné jamy sú dôsledne priestorovo oddelené od skupiny chát. Nachádzajú sa v jednej skupinke (4 jamy) alebo osamotene v širokom oblúku severne a južne od chát, vo vzdialenosti 45 až 70 metrov od nich (obr 34: 1). Naproti tomu pre sídliskové fázy z 3. a zo 4.

storočia poznáme k jedenástim, resp. až k dvadsiatim zemniciam len jednu zásobnú jamu zo 4. storočia (tabela 1). Nemožno vylúčiť, že aj v tomto prípade boli podzemné silá kumulované alebo rozptýlené vo väčšej vzdialenosti od obytného areálu osady a výskum ich preto nezachytil. K priestorovému oddeleniu objektov so zásobami potravín mohli obyvatel'ov viesť bezpečnostné dôvody. V prípade nečakanej udalosti alebo náhleho nepriateľského vpádu mali „ukryté“ silá väčšie šance uniknúť pozornosti votrelca. S podobnou situáciou sa stretávame ešte aj v stredoveku.

Je pozoruhodné, že len zriedka sa v týchto zásobných jamách podarilo skutočne objaviť pozostatky pôvodných rastlinných zásob. Prejavilo sa to najmä na kvádskom sídlisku v Beckove, kde sa výplne objektov dôsledne preplavovali s cieľom zachytiť inak okom nepostrehnuteľný archeobotanický materiál. Len v jednej jame z Beckova je doložená zuhoľnatená zásoba šošovice. V obilnej jame z 3. storočia v Komjaticiach sa objavila zas zásoba obilia (pšenica siata s prímесou raže). Iné príklady „zabudnutých“ zásob zatiaľ nepoznáme.

3.5. Studne

Studne sa vyskytujú na kvádskych sídliskách pomerne zriedkavo. Nepatrili k bežnému vybaveniu každého dvorca ani na dobre preskúmaných germánskych sídliskách v severozápadnom Nemecku a za možný zdroj vody sa pokladá aj tečúci potok. V tomto prípade však išlo zrejme skôr o úžitkovú než pitnú vodu. Studne naproti tomu dosahovali úroveň spodnej vody. Najviac studní sa podarilo preskúmať vo výrobnom areáli z mladšej až neskoršej doby rímskej v Pobedime. Valcovité studne s hĺbkou len 1 až 1,3 metra tam súviseli s bližšie nešpecifikovaným výrobným procesom. Okrem toho z nížinných oblastí juhozápadného Slovenska doposiaľ poznáme len sedem kvádskych sídlisk, na ktorých sa odkrylo spolu dvanásť studní. Až tri z nich boli súčasťou neskororímskeho panského sídla v Cíferi-Páci. V dvoch studniach sa zachovala pôvodná zrubová výstuž studničnej šachty z dubového dreva, ktorá bola v jednom prípade nadstavená kamenným plášťom (obr. 16: 1). Na sídlisku Peder na východnom Slovensku bol na výdrevu použitý taktiež dub v kombinácii s lieskou. Poloha studní na ďalších kvádskych sídliskách (Bratislava-Trnávka, Biely Kostol, Nitra-Chrenová, Nitra-Párovské Háje) svedčí o ich kolektívnom používaní. Nepatrili výlučne obyvateľom jedného domu. V Bratislave-Trnávke sa dve studne používané v 2. storočí nachádzali tesne vedľa seba. Zo Slovenska poznáme aj celý rad veľkoplošne skúmaných osád, kde sa nepodarilo zistiť studne (napr. Branč, Bratislava-Dúbravka a i.). Aj v západogermánskej oblasti poznáme sídla bez studní a na druhej strane osamotene stojace studne, niekedy aj značne vzdialené od samotného sídla. Z tejto oblasti sú známe aj doklady kultových praktík v súvislosti so studňami, čo len podčiarkuje ich význam ako zdroja čistej vody. Početnejšie a dobre dokumentované príklady studní zo západnejšie položených germánskych sídlisk predstavujú veľmi rôznorodé kamenné a drevené konštrukcie studničných šacht. Veľmi nákladnú a náročnú stavbu s rozmermi 10 x 14 metrov predstavuje napríklad studňa 1 z osady Flögeln (obr. 16: 2). Kamenný plášť spevňoval nielen samotnú šachtu, ale aj rozmernú prístupovú rampu. Vlastná studňa, do ktorej bol zasadený dutý dubový kmeň, bola ešte orámovaná hrubými dubovými fošňami.

Obr. 16. Studne z germánskych sídlisk. 1 – Cífer-Pác na Slovensku (podľa T. Kolníka, kreslil V. Varsík); 2 – Flögeln v severozápadnom Nemecku (podľa Zimmermann 1992).

3.6. Pece

V rámci tejto kategórie rozlišujeme jednoduché kuchynské pece, ktoré sú bežne odkrývaným objektom germánskych sídlisk. Zriedkavejšie sa podarí objaviť výrobné zariadenia, ktoré súviseli s istým špecifickým remeselným odvetvím (hutnícke, hrnčiarske alebo vápenné pece).

3.6.1. Kuchynské (chlebové) pece

Ako kuchynské alebo chlebové označujeme pece, ktoré slúžili na primárne spracovanie rastlinných plodín, ale aj na finálnu prípravu rôznych jedál. Obyvatelia germánskych osád ich okrem tepelnej úpravy potravín a pečenia placiek či chleba používali aj na nahrievanie plevnatých odrôd obilia (jačmeň, plevnaté druhy pšeníc), v dôsledku čoho plevy praskali a ľahšie sa oddeľovali od samotného zrna. Využitie jednoduchých kuchynských piecok bolo teda veľmi mnohoraké a aj preto sú pravidelnou súčasťou všetkých skúmaných kvádkových sídlisk.

Obr. 17. Chata s kuchynskou (chlebovou) pecou na sídlisku v Bratislave-Trnávke, ktoré bolo skúmané v súvislosti s výstavbou diaľničného obchvatu Bratislavy.

Obr. 18. Kuchynská (chlebová) pec z Bratislavy-Trnávky s akumulátnou vrstvou riečnych okruhliakov a hlinitým estrichom.

Kuchynské pece mohli byť niekedy umiestnené do zahĺbených chát. Takéto príklady poznáme z Bratislavy-Trnávky (obr. 17) a z Branču (obr. 6: vpravo dole). Aj Ondrochove-Lipovej boli okolo pece rozmiestnené štyri kolové jamy, ktoré pravdepodobne niesli jednoduchú strechu. Možno predpokladať, že pokiaľ obyvatelia sídliska chceli udržať hlinené kupoly pecí v dobrom stave, museli ich chrániť pred dažďom, hoci to väčšinou archeologicky nevieme doložiť.

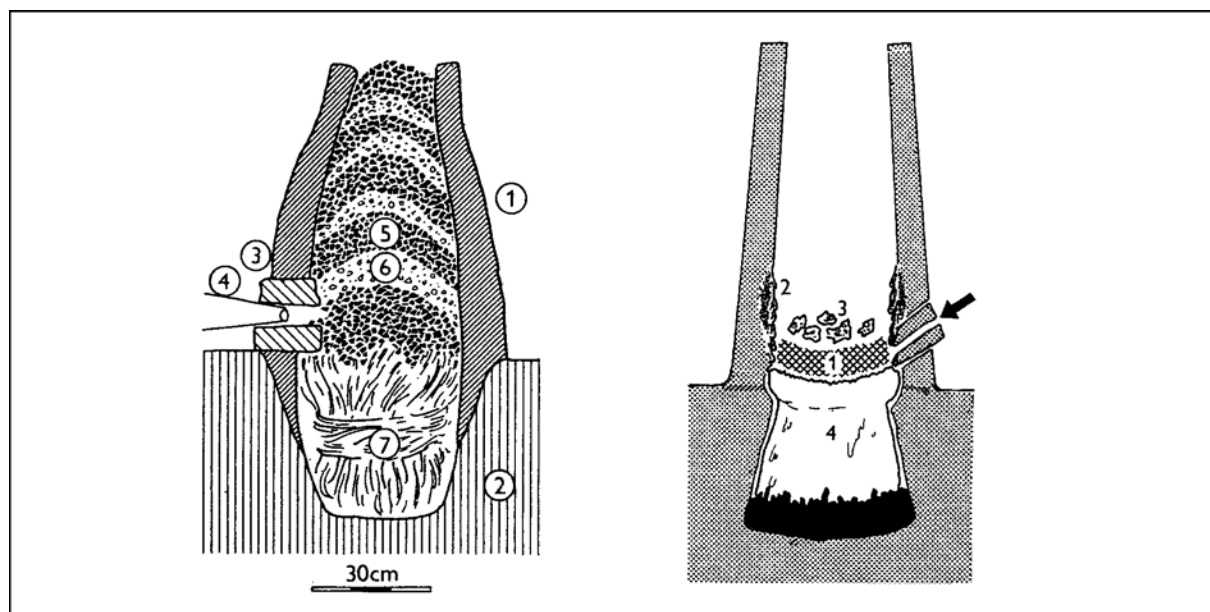
Počas archeologických výskumov sú oveľa častejšie zisťované pece stojace samostatne na voľnej ploche osady. Sú to jednoduché zahĺbené objekty väčšinou oválneho pôdorysu so stopami žiaru ohňa na stenách alebo vo výplni. Charakteristická je aj prítomnosť veľkých kusov mazanice, ktoré pochádzajú z ich deštruovaných hlinených kupol. V niektorých osadách sa jednotlivé pece nachádzali v tesnej blízkosti zemníc (Bratislava-Trnávka, Štúrovo), takže možno uvažovať o ich vzájomnom súvisi. Inde, napríklad v Branči, sa pece vyskytovali kumulované v akýchsi hniezdovitých zoskupeniach v páse neďaleko od brehu rieky Nitra. V tomto prípade ich obyvatelia sídla využívali zrejme kolektívne.

Niektoré zariadenia tohto druhu mali dômyselnejšie upravené dno. Pod starostlivo namazaným a tvrdo prepáleným hlinitým estrichom sa nachádzali jedna a niekedy i viacero tzv. akumuláčnych vrstiev. Tieto pozostávali najmä z riečnych okruhliakov (obr. 18), rozlámaných kusov keramických nádob alebo zriedkavejšie aj z lomového kameňa (Beckov) či fragmentov kamenných žarnovov (Bratislava-Devín). Úlohou akumuláčnych vrstiev bolo naakumulovať teplo a následne ho vyžarovať. Pece totiž s najväčšou pravdepodobnosťou pracovali tak, že najskôr sa ohňom pod kopulou rozohriali na vysokú teplotu a až po dohorení ohňa a vymetení sa do nich vkladali potraviny. Akumulačné vrstvy sú preto charakteristickým znakom kuchynských pecí. Vo výrobných zariadeniach sa nevyskytujú. Chlebové pece mohli mať niekedy – podobne ako napríklad aj hrnčiarske pece – zahĺbené predpecné jamy, z ktorých sa pec obsluhovala.

O funkciu najvýrečnejšie svedectvo podáva pec, ktorú v roku 1986 archeológovia preskúmali na bratislavskom Devíne. Okrem bohatého súboru obilia, v ktorom prevládala raž a nahozrná pšenica siata, sa v peci objavili aj unikátne nálezy jedného celého bochníka a viacerých odkrojok zuhoľnateného chleba. Išlo o chlieb z kvaseného cesta z pšenično-ražnej múky.

3.6.2. Železiarske (hutnicke) pece

Malé hutnicke šachtové pece (obr. 19) boli v markomanských Čechách pomerne bežnou súčasťou takmer každej väčšej germánskej osady. Svedčí to o rozptýlenej malovýrobe železa pre potreby miestnych komunit. Celkom iná situácia je na kvádskom Slovensku. Zvýšená koncentrácia hutníckych zariadení sa vyskytuje len na malom ohraničenom území Záhoria a to len v staršej dobe rímskej. Treba zdôrazniť, že tento región najmä v 1. storočí aj inými kultúrnymi prejavmi (najmä keramika) vykazuje silné väzby smerom na západ, k českému prostrediu. Zvyšky hutníckych zariadení pochádzajú z Bratislavy-Dúbravky (10 pecí), z Lábu (3 pece) a najnovšie aj zo Zohora (vyše 10 zatiaľ nepublikovaných pecí).

Obr. 19. Hutnicke šachtová pec s jamou pre trosku – schematický náčrt podľa R. Pleinera 2000. Vľavo – pred stavbou. 1 šachta; 2 pôda; 3 dýzová tehla; 4 dýza; 5 drevené uhlie; 6 železná ruda; 7 slama alebo drobné konáre. Vpravo – po stavbe. 1 surový železný koláč; 2-3 troska a uhliky; 4 troska.

Obr. 20. Zvyšky železiarskej pece z Beckova s rozbitými troskami nadzemnej šachty.

Keď sa časom väzby smerom na západ uvoľnili a stredodunajský región nadobudol vlastný a špecifický kultúrny výraz, hutnícke zariadenia sa vytratili. V oblasti juhozápadného Slovenska východne od Malých Karpát sa vyskytli len dve kvádske náleziská celkovo s tromi železiarskymi pieckami. Obe sa nachádzajú v pohraničnej zóne kvádskej oikumeny smerom k púchovskej kultúre (Beckov – 2 pece – obr. 20; Zvolen-Haputka – 1 pec). Za súčasného stavu bádania nevieme zodpovedať na otázku, kde si Kvádi zaobstarávali surové železo pre potrebné nástroje a zbrane v mladšej až neskorej dobe rímskej.

Doposiaľ preskúmané hutnícke zariadenia z kvádskej oblasti na Slovensku predstavujú jednoduché šachtové pece s jamou pre trosku. Šachta, do ktorej sa pred začiatkom tavby striedavo nakládli vrstvy železnej rudy a drevného uhlia, dosahovala výšku niečo vyše jedného metra a priemer 20 až 50 cm. Pod šachtou sa nachádzala jama, do ktorej sa zachytávala troska. Aby tam troska mohla stiecť, musela táto jama zostať voľná. Preto ju hutníci pred začiatkom tavby vyplnili slamou alebo raždím (obr. 19: vľavo). Piecky mohli stáť vo voľnom areáli sídliska samostatne a ich šachta bola vymodelovaná z hliny. Často sa ale nachádzali v skupinách so spoločnou pracovnou jamou. V takom prípade boli zahĺbované do stien hutníckej dielne a len predná časť bola domodelovaná z hliny. Šachtová pec slúžila väčšinou ako jednorazové zariadenie, po tavbe sa šachta rozbila, aby sa mohol vytiahnuť jej výsledok – surový železný koláč. Tento produkt sa však nedal priamo použiť na výrobu železných výrobkov, pretože ešte stále bol nasýtený troskou a zvyškami drevného uhlia. Preto ho železiari opätovne a opakovane nahrievali a trosku z neho vypudzovali. Na to slúžili jednoduché nahrievacie pece, ktoré sa ale ťažko odlišujú od podobných pecí s inou funkciou.

Najucelenejší hutnícky okrskok na juhozápadnom Slovensku bol preskúmaný v Bratislave-Dúbravke. Pozostával z desiatich šachtových piecok s jamou pre trosku. Pece stáli samostatne, vo dvojiciach a v jednom prípade boli tri pece umiestnené v spoločnej pracovnej jame. V tejto jame sa podarilo objaviť aj skládku pripravenej rudy, ktorú predstavoval hematit a pravdepodobne aj limonit, pôvodom z neďalekých Malých Karpát – z priestoru medzi Pernekom a Pezinkom. Pre tavbu železnej rudy bolo potrebné aj značné množstvo drevného uhlia (asi trojnásobné množstvo v pomere k surovej rude). V Dúbravke ho získali najmä z dubového a menej aj bukového dreva. Milierové pece, v ktorých sa drevné uhlie vyrábalo, zo Slovenska pre dobu rímsku zatiaľ nepoznáme. Známe sú však z Čiech a z ďalších západnejšie položených oblastí. Metódy zhutňovania železa germánskych železiarov neboli v porovnaní s rímskou veľkovýrobou veľmi efektívne. R. Pleiner predpokladá, že výťažok železa z rudy mohol byť asi desaťpercentný, t. j. z jednej šachtovej piecky sa dalo získať 3 až 5 kg železa, ktoré postačovalo na výrobu asi 60 nožov alebo 6 hrotov kopijí. V konkrétnom prípade desiatich dúbravských železiarskych pecí to bolo asi 30 až 50 kg surového železa.

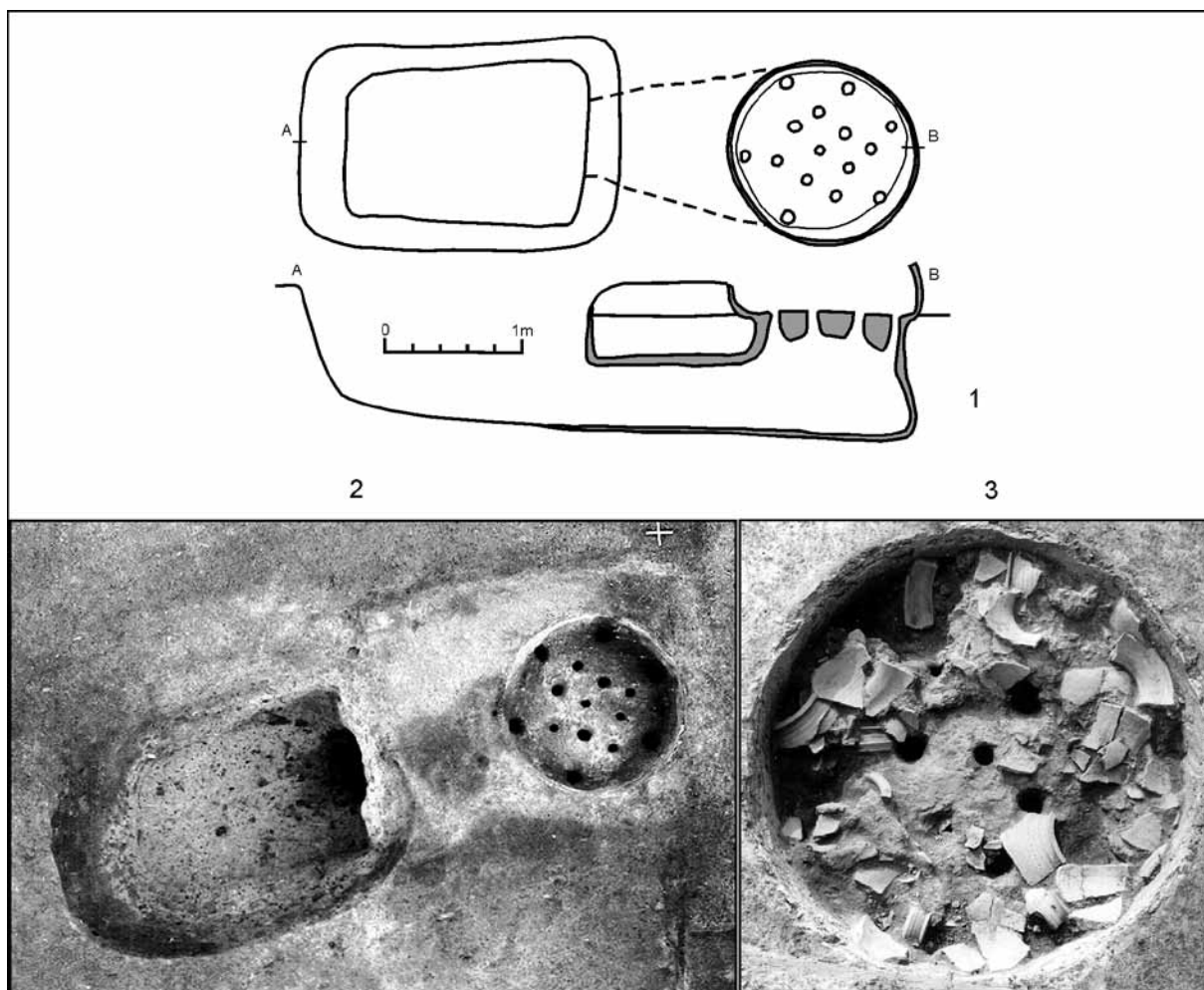
Na rozdiel od hutníckych pecí nebývali kovácke pece zahĺbované do zeme a preto po nich nezostávajú žiadne archeologické pozostatky. O úrovni germánskych kováčov nás preto informuje len

kvalita ich železných výrobkov. Dedinský kováč však zrejme pôsobil v každom väčšom kvádskom sídlisku. Kováčstvo však nemuselo byť jeho jediným a hlavným zamestnaním. Takmer na každom plošne skúmanom sídlisku sa totiž objavuje železná kováčska troska – odpad z kováčovej dielne.

3.6.3. Hrnčiarske pece

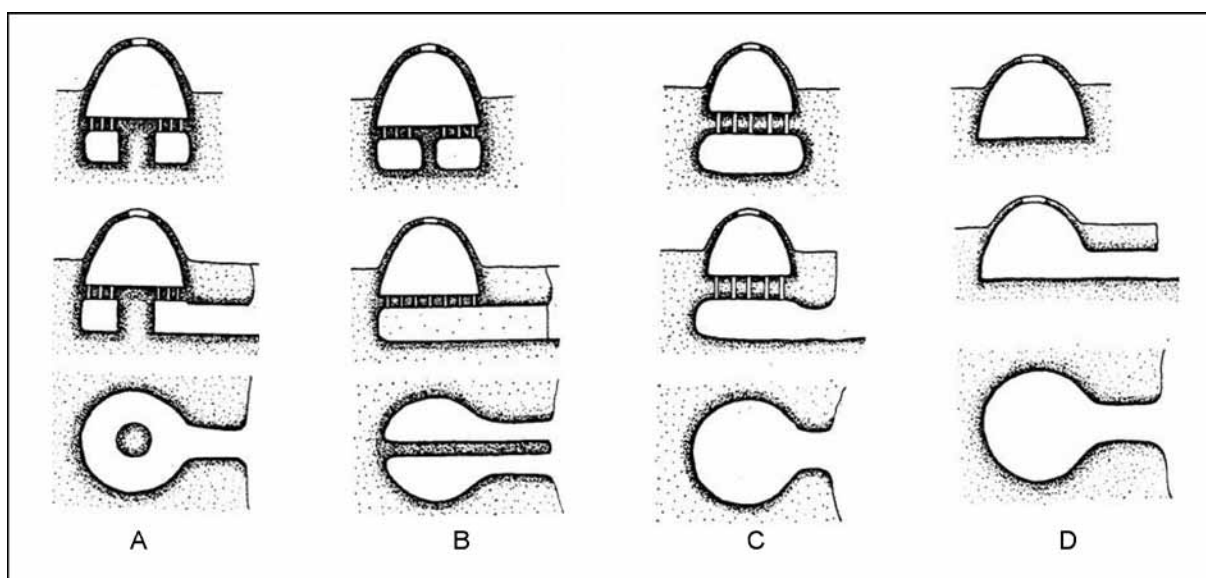
Hoci v keltskom prostredí mladšej a neskorej dobe laténskej prevládala na juhozápadnom Slovensku kvalitná na kruhu točená keramika, po hlbokých etnicko-kultúrnych zmenách okolo prelomu letopočtov upadli viaceré civilizačné výdobytky keltskej civilizácie do zabudnutia. Kvádi osídľujúci priestor severne od Dunaja si priniesli zo svojej domoviny na severozápade len znalosť ručných technológií v hrnčiarskej výrobe. Zostali im verní počas celej doby rímskej, hoci s na kruhu točeným a kvalitne vypáleným riadom so zoznamovali prostredníctvom keramických výrobkov z rímskych provincií. Až v priebehu mladšej doby rímskej, konkrétne na juhozápadnom Slovensku od polovice 3. storočia, začínajú Kvádi používať hrnčiarsky kruh. Ruka v ruku s ním sa zdokonalila aj technológia výpalu, keď hrnčiari začali stavať technicky vyspelé dvojkomorové hrnčiarske pece s hlineným roštom. Na Slovensku ich poznáme z viacerých nálezísk (Nitra, Cífer-Pác, Skalica), všetky sú datované až do neskorej doby rímskej alebo na začiatok doby sťahovania národov (4. a začiatok 5. storočia). V súčasnosti

Obr. 21. Hrnčiarska pec z Cíferu-Pácu (podľa Kolník/Varsik 2006).

nevieme zodpovedať na otázku, v akých peciach vypaľovali hrnčiari v ruke formované nádoby v staršej dobe rímskej. Experimentálne pokusy ukázali, že potrebná teplota na výpal keramiky sa dá dosiahnuť aj v jednoduchých jamových peciach. Také sa na kvádkových sídliskách bežne nachádzajú, ale ich presná funkcia sa len ťažko určuje.

Výlučne pri výrobe keramiky slúžili dvojkomorové pece, ktoré s predpecnou (pracovnou) jamou spájaj vykurovací kanál. Vlastná pec sa skladala zo spodnej vykurovacej a z hornej vypaľovacej komory. Obe boli navzájom oddelené hlineným roštom s okrúhlymi otvormi – prieduchmi (obr. 21). Na rošt sa kládla nevypálená keramika a cez prieduchy potom prúdil horúci vzduch. Priemer roštu kvádkových pecí z juhozápadného Slovenska sa najčastejšie pohyboval v rozmedzí 120 až 130 cm. Vypaľovacia komora bývala zaklenutá hlinenou kupolou, z nej sa však zachovala nanajvyš spodná časť. O detailnejšie členenie hrnčiarskych pecí sa pokúsil J. Henning, a to na základe prítomnosti a tvaru podpory roštu. Pece Henningovho typu A mali okrúhlu podporu roštu, pri type B bola stienková podpera, typ C predstavovali pece bez podpory a typ D sú jednokomorové pece bez prítomnosti roštu (obr. 22).

Obr. 22. Typológia hrnčiarskych pecí – varianty podľa J. Henninga (upravené podľa Henning 1977).

Najviac hrnčiarskych pecí z juhozápadného Slovenska pochádza z germánskych sídlisk v okolí Nítry. Datované sú na sklonok doby rímskej (Nitra-Chrenová) alebo až na začiatok doby sťahovania národov (Nitra-Párovské Háje). Tri hrnčiarske pece boli odkryté v hospodárskom okrsku pri kniežacej rezidencii v Cíferi-Páci. Pozornosť však priťahujú predovšetkým štyri pece zo 4. storočia v Skalici. Mohli by sme ich priradiť k Henningovmu typu A so stredovou oporou roštu. Rošt však nebol hlinený, ale pozostával z masívnych kamenných traverz, ktoré dosadali na kamenný stredový oporný pilier. Takáto konštrukcia nemá v okolitom barbariku paralely a použitie kameňa naznačuje rímsko-provinciálny vplyv.

3.7. Iné objekty

Okrem vyššie uvedených objektov sa pri odkrývaní germánskych sídlisk objavuje ešte celý rad ďalších zahĺbených jám a priehlbni, ktoré nevieme spoľahlivo interpretovať. Patria medzi ne aj rozsiahle a hlboké zemníky alebo exploatačné jamy, ktoré slúžili na ťažbu hlíny potrebnej na rôzne účely (výmaz stien domov, výroba keramiky ap.). Mávajú nepravidelný pôdorys a nerovné dno. Po ukončení ťažby niektoré slúžili ako odpadové jamy a naakumulovalo sa v nich značné množstvo sídliskového odpadu. V Branči to boli napríklad okrem značného množstva keramiky aj kostry psov. Exploatačné jamy sa vyskytovali väčšinou na okrajoch sídla. V Branči a vo Veľkom Mederi to bolo v blízkosti vodných tokov (v Branči rieka Nitra a vo Veľkom Mederi bezmenné dunajské rameno).

4. CHRONOLOGICKÝ VÝVOJ GERMÁNSKÝCH SÍDLISK

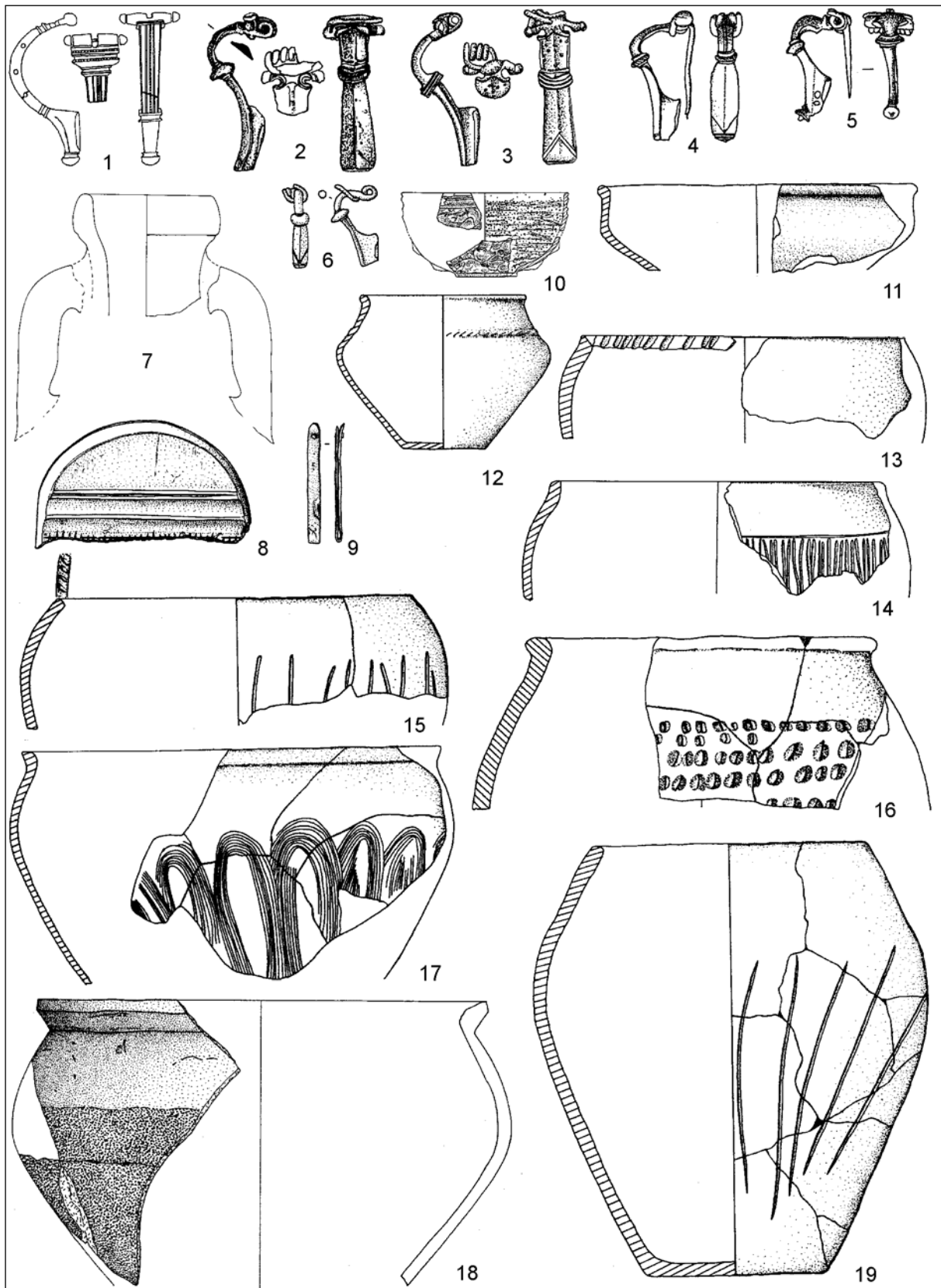
Germánska kultúra doby rímskej a doby sťahovania národov na juhozápadnom Slovensku vyplňa časový úsek približne prvých piatich storočí nášho letopočtu. Predstavuje poslednú etapu kompaktného predslovanského osídlenia našich krajín a zároveň nadväzuje na bohaté kultúrne dedičstvo predchádzajúcej laténskej civilizácie. Dlhý vývoj germánskych osád možno z archeologického pohľadu rozdeliť do šiestich sídliskových horizontov. Tieto horizonty odzrkadľujú odlišné tempo vývoja jednotlivých kvádske osád. Ich datovanie sa opiera výlučne o archeologické artefakty, ale čiastočne ich možno zosúladiť aj s niektorými hlavnými historickými udalosťami tejto epochy.

4.1. Sídliskový horizont I – stupeň B1 a včasná fáza stupňa B2 doby rímskej

Jediné väčšie a skúmané sídlisko, ktorého počiatky siahajú do stupňa B1, predstavuje na západnom Slovensku Bratislava-Dúbravka. Je nepochybné, že v období, kedy nás antické písomné pramene informujú o politickom vzostupe a o tzv. Vanniovom kráľovstve, musela byť koncentrácia kvádske osád hustejšia. Archeologické bádanie však najstaršie sídliskové štruktúry doby rímskej zatiaľ zachytáva len veľmi náznakovite. Dokladajú ich napríklad povrchové nálezy spôn a mincí z 1. storočia v dolnom Pomoraví alebo na území medzi Malými Karpatmi a Váhom (včasné varianty spôn s očkami A 45, spony typu Aucissa, výrazne členené spony A 68 – obr. 23: 1-6). Žiaľ, zatiaľ nepublikovaný zostáva nálezový súbor z niekoľkých objektov 1. storočia v Bratislave-Vajnoroch („Vlčí klin“), kde germánska keramika pripomína nádoby z najstarších germánskych hrobov.

Prítomnosť sídlisk možno očakávať aj tam, kde sa v 1. storočí pochovávalo. Najmä v okolí bohatých pohrebísk Abrahám, Kostolná pri Dunaji a Sládkovičovo treba hľadať súdobé kvádske osady. V Abraháme sa rozkladá až niekoľko sídlisk z doby rímskej a T. Kolník predpokladá, že ich obyvatelia pochovávali súčasne na centrálne umiestnenej nekropole. Problémom je, že na žiadnej z týchto osád sa doposiaľ neuskutočnil plošný odkryv a ich datovanie do 1. storočia zostáva len v rovine pravdepodobnosti.

V Bratislave-Dúbravke sa v rokoch 1982-1993 pod vedením K. Elscheka a T. Kolníka podarilo preskúmať časť osady s hutníckym železiarskym okrskom z klaudiovsko-flaviovského obdobia. Datovanie sa opiera najmä o nálezy štyroch spôn. Je pozoruhodné, že dve z nich majú pôvod v polabskej

Obr. 23. Drobné nálezy a charakteristická keramika sídliskového horizontu I. 1-2: Devínska Nová Ves; 3: Zohor; 4-5, 10-17, 19: Bratislava-Dúbravka; 6: Vištuk; 7-9: Vlčkovce; 18: Blatné. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

oblasti na západe. Ďalšie dve spony majú rímsko-provinciálny (typ Aucissa) alebo domáci stredodunajský pôvod (A 68).

Napriek tomu, že légiový tábor v Carnunte, založený za cisára Claudia (41-54), je vzdialený len 13 kilometrov, množstvo rímsko-provinciálneho tovaru v keramike barbarského sídliska v Dúbravke dosahuje len zanedbateľný podiel (1,4 percenta). Okrem niekoľkých zlomkov džbánov pravdepodobne panónskeho pôvodu dôležité miesto zaujíma miska jemnej italskej keramiky so sieťovaným vzorom (obr. 23: 10). Možno ju datovať do doby okolo polovice 1. storočia (klaudiovské obdobie) a paralely nachádza na včasnorímskych náleziskách v panónsko-norickom priestore (Carnuntum, Magdalensberg).

Domáca germánska v ruke formovaná keramika z Bratislavy-Dúbravky svojím celkovým tvarovým a výzdobným prejavom patrí k polabsko-germánskemu kultúrnemu okruhu. Očividné je to najmä pri porovnaní so sídliskovou keramikou z 1. storočia v Čechách. Ku všetkým tvarom i ornamentom tam bez problémov nájdeme početné paralely. Ide o kultúrne väzby ukazujúce podobným smerom, aký sme konštatovali aj pri sponách. Charakteristické sú hlboké hrncovité nádoby so zatiahnutým alebo len mierne von vykloneným ústím (obr. 23: 13-16, 19), baňaté nádoby s ostro nasadeným krátkym ústím (obr. 23: 17-18), terinovité nádoby s kužeľovitým hrdlom (obr. 23: 12) a rôzne plytké misky (obr. 23: 11). Povrch keramiky býva zdobený plošnými prstovými vrypami, hrubými zvislými a šikmými ryhami, drsnením alebo vysokými hrebeňovanými oblúkmi.

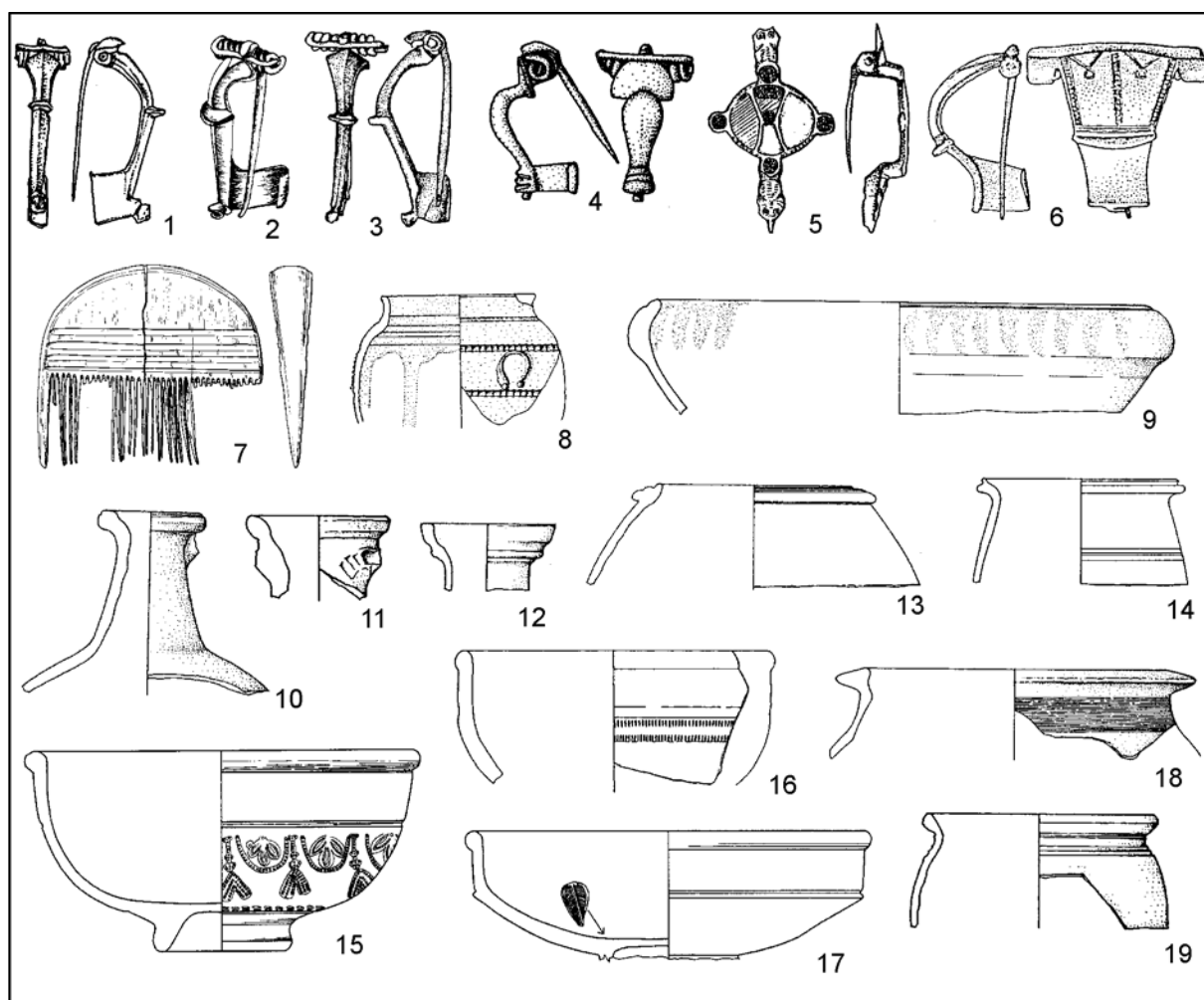
Bratislava-Dúbravka predstavuje zatiaľ najstaršie plošne skúmané germánske sídlisko na západnom Slovensku. Jeho počiatky siahajú do stupňa B1, t. j. pred polovicu 1. storočia. Možno predpokladať, že je súčasné so staršou fázou pohrebísk skupiny Kostolná-Abrahám-Sládkovičovo a aspoň čiastočne aj s historicky doloženým tzv. Vanniovým kráľovstvom. Na území severne od stredného Dunaja, reprezentujú tieto nálezy po kultúre neskorej doby laténskej nový fenomén bez nadväznosti na domáce korene. V materiálnej kultúre sídliska sú nápadné väzby k polabsko-germánskemu kultúrnemu okruhu a týmto smerom treba hľadať aj pôvod jeho osadníkov – polabských Germánov. Sporadický výskyt rímskych kovových a keramických importov svedčí o tom, že novým obyvateľom sa pomerne rýchlo podarilo nadviazať vzťahy s panónskym prostredím. V porovnaní s nasledujúcim obdobím čulého obchodného ruchu, mali však tieto kontakty zatiaľ len veľmi sporadický a príležitostný charakter. Súvisí to aj so situáciou v novo konštituovanej provincii Panónia, kde sa v kludiovsko-včasnoflaviovskom období ešte len začala formovať hospodársko-obchodná infraštruktúra. Provinciálna remeselná výroba až v nasledujúcom 2. storočí vytvorila dostatočne vysoký nadprodukt, ktorý mohol byť vyvážený do barbarských oblastí severne od Dunaja.

Na sídlisku v Dúbravke zatiaľ chýbajú germánske nálezy, ktoré by bolo možné datovať do pokročilej fázy Eggersovho stupňa B2 a nevyskytli sa tu importy, ktoré by jednoznačne patrili až do 2. storočia. Svedčí to o tom, že vývoj tohto sídla sa ukončil ešte pred koncom 1. storočia. K. Elschek nedávno vyslovil názor, že jeho zánik by mohol súvisieť s vojnami, ktoré viedol cisár Domitianus proti Kvádum koncom 80. a v 90. rokoch 1. storočia. I keď je takáto súvislosť lákavá, zostáva len hypotézou, pretože severne od Dunaja zatiaľ nepoznáme priame archeologické doklady prítomnosti rímskej armády v domitiánovskom období.

4.2. Sídliiskový horizont II – stupeň B2 a B2/C1 doby rímskej

Na rozdiel od predchádzajúceho sídliskového horizontu sledujeme v tomto období rozmach germánskeho osídlenia na území západného Slovenska. Sieť osád sa výrazne zahusťuje v staršej sídliskovej oblasti v Pomoraví a na území medzi Malými Karpatmi a Váhom. V období sídliskového horizontu II vzniká celý rad nových sídlisk v Ponitří a na Pohroní. Osídľovací proces zasiahol aj nové územia východne od Váhu. Nárast počtu germánskych sídlisk možno v tomto období zaznamenať aj na susednej južnej Morave a v Dolnom Rakúsku. Počet doposiaľ preskúmaných sídliskových objektov niekoľkonásobne prevyšuje počet objektov z horizontu I. Za týmito kvantitatívnymi zmenami treba pravdepodobne vidieť aj výrazný vzrast počtu a hustoty obyvateľstva. Nezodpovedanou otázkou zostáva, či je to dôsledok vnútornej akcelerácie vývoja, alebo či treba počítať s ďalšími kolonizačnými vlnami na územie stredodunajského barbarika.

Počiatky horizontu II možno tušiť už v závere 1. storočia, kedy boli založené kvádské osady v Bratislave-Trnávke a v Nitre. Nálezy juhogalskej Terry sigillaty zo záveru 1. a prvej polovice 2. storočia sú dokladom toho, že v tomto období začali Germáni obsadzovať úrodné nížiny stredného a dolného

Obr. 24. Drobné nálezy a rímska importovaná keramika sídliskového horizontu II. 1, 5, 8, 11, 19: Bratislava-Trnávka, Zadné; 2, 4, 7, 9-10, 12-14, 16, 18: Branč; 3: Trnava, Horné pole; 6: Biely Kostol; 15, 17: Štúrovo. Podľa Varsik 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

Ponitria (Branč, Komjatice, Chotín) a Pohronia (Šarovce, Bíňa). Pre časové zaradenie sídliskových objektov z druhej polovice 2. storočia má však oveľa väčší význam terra sigillata stredogalského pôvodu, predovšetkým z významnej hrnčiarskej manufaktúry v Lezoux (Mužla, Branč, Štúrovo, Cífer-Pác). Nezvyklo vysoké je zastúpenie terra sigillaty zo strednej Galie na kvádskom sídlisku vo Veľkom Mederi na Žitnom ostrove, kde dosahuje podiel až takmer 50 % celého sigillatového dovozu (36 zlomkov). Terra sigillata z Lezoux, predovšetkým výrobky Albucia, Cinnama, Laxtucissu a Paterna, sa v Panónii opakovane vyskytli v deštruktívnych a zánikových vrstvách z doby markomanských vojen. Stredogalská terra sigillata z Lezoux tvorí súčasť nálezov v prepálenej vrstve a v objektoch expedičnej základne rímskeho vojska v Mušove a spolu s včasným rheinzabernským tovarom aj vo vrstvách drevozemného tábora v Iži. Oba naposledy menované nálezové kontexty sú spoľahlivo datované do obdobia markomanských vojen. Možno teda predpokladať, že i do germánskeho prostredia na západnom Slovensku bola stredogalská sigillata distribuovaná najmä v čase markomanských vojen.

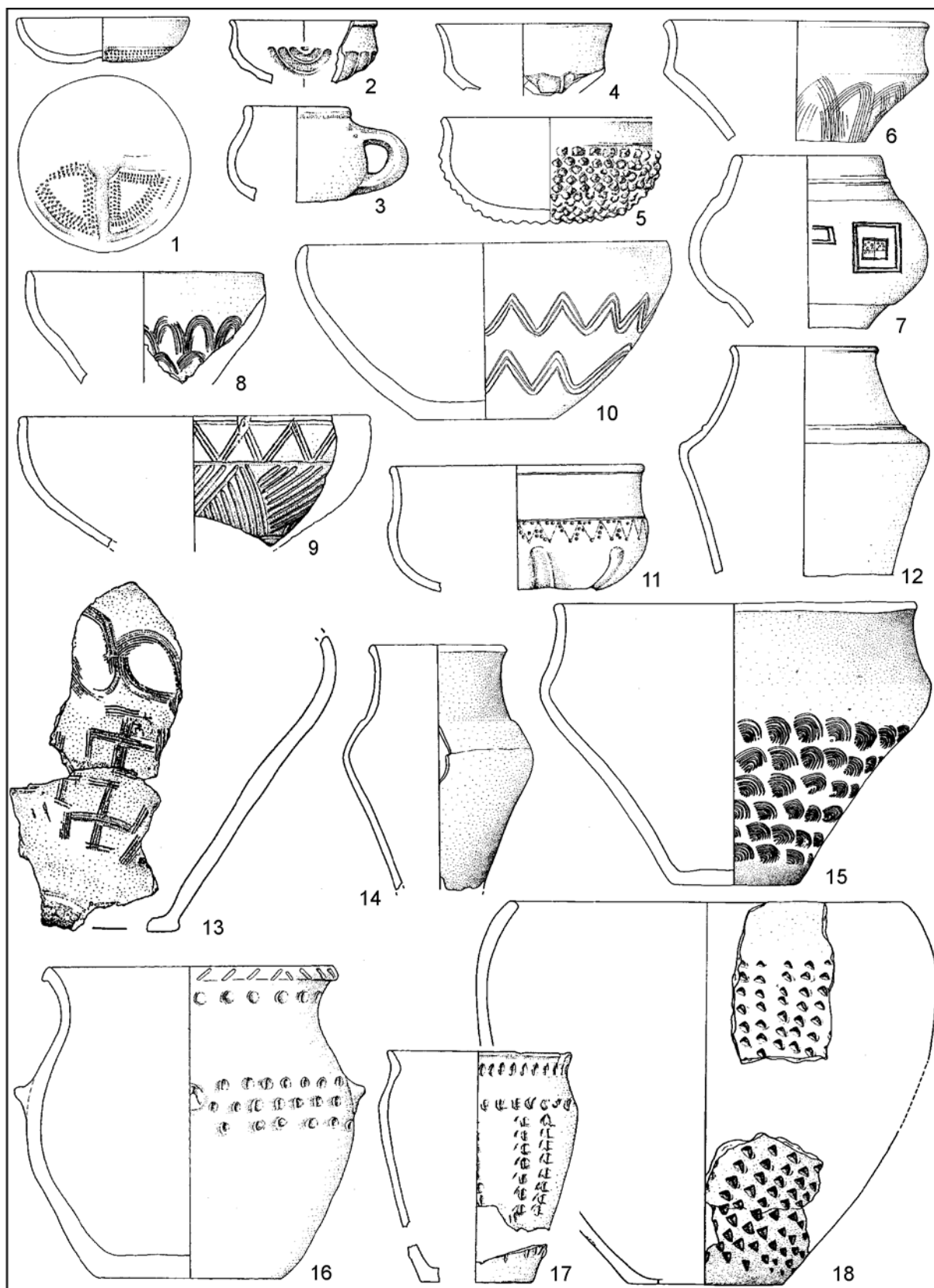
Pri datovaní sídlisk tohto horizontu významnú úlohu opäť zaujímajú spony. Okrem niekoľkých honosných rímsko-provinciálnych spínadiel (napr. obr. 24: 5) vedúcu pozíciu zaujímajú neskoré dvojdielne výrazne členené spony typu A 84 (obr. 24: 1-3). Opakovane sa vyskytujú v osadách tohto obdobia – Branč, Bratislava-Trnávka, Nitra, Trnava. Spony typu A 84 predstavujú charakteristický nálezový typ neskorej fázy stupňa B2. Väčšina z nich pochádza zo strednej tretiny, resp. z druhej polovice 2. storočia, teda z obdobia, ktoré sa už čiastočne mohlo prekryvať s markomanskými vojnami. Mapovanie ich výskytu potvrdzuje domáci pôvod v stredodunajskej oblasti, kde sa husto vyskytujú severne i južne od rímskeho limitu.

Viacrát sa na germánskych sídliskách v tomto období objavili aj rímsko-provinciálne kolienkové spony s polkruhovou záhlavnou doštičkou (obr. 24: 4). Výrečné svedectvo o ich datovaní podáva ich bohatý výskyt vo vrstvách drevozemného tábora v Iži.

V objektoch horizontu II sa po prvýkrát stretávame s rímskymi mincami. V sídliskovej jame v Komjaticiach to bol Hadrianov (117-138) sestercius a v chate z Branču minca Faustiny staršej vyrazená v roku 141. Pre datovanie sídliska v Bratislave-Trnávke, predovšetkým jeho záveru, je zase dôležitý malý depot trinástich rímskych denárov. Ide o razby cisárov od Nera po Marka Aurelia (najmladšia z roku 170). Zloženie a datovanie mincí sa prihovára za jeho ukrytie v súvislosti s markomanskými vojnami.

Markomanské vojny boli pravdepodobne príčinou prerušenia osídlenia nielen v Bratislave-Trnávke, ale i na celom rade ďalších germánskych sídlisk severne od stredného Dunaja. Ako exemplárne prípady slúžia predovšetkým tie germánske osady, kde priamo v ich opustených areáloch zriadili Rimania svoje dočasné vojenské tábory. Do dnešných dní sa takéto situácie podarilo archeologicky zdokumentovať v Dolnom Rakúsku (Bernhardsthal), na južnej Morave (Mušov „Na pískách“; Modřice), ale aj na Slovensku (Mužla). Treba však zdôrazniť, že na žiadnom z doposiaľ skúmaných germánskych sídlisk z 2. storočia sa neobjavili prepálené či deštruktívne vrstvy alebo iné priame svedectvá násilných vojenských udalostí. Nie je preto vylúčené, že Germáni opúšťali svoje sídla už skôr, v predtuchu blížiaceho sa nebezpečenstva zásahu rímskej vojenskej sily.

S markomanskými vojnami a s pobytom rímskeho vojska na dnešnom slovenskom území severne od Dunaja súvisia aj nálezy rímskej výzbroje a výstroja, ktoré sa občas objavujú v kvádskych zemniciach (Cífer-Pác, Biely Kostol). Je asi pravdepodobnejšie, že rímske militáriá Germáni zozbierali

Obr. 25. Príklady domácej germánskej keramiky sídliskového horizontu II. 1, 5-7, 10-11, 16: Branč; 2-4, 8, 12, 17: Bratislava-Trnávka, Zadné; 9: Veľký Meder; 13: Trnava, Horné pole; 14-15, 18: Hurbanovo. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

stolového riadu. Z predchádzajúceho obdobia sa udržala technika ozubeného kolieska (obr. 25: 7, 13) a rozličné jamky (obr. 25: 11). Od 2. storočia však nastupuje celý rad nových ornamentov: trojuholníkové vpichy, žliabkovanie, barbotino, plošne alebo v uzavretých poliach nanášané ryhy a brázdy (obr. 25: 2, 4, 5, 9, 11). Nové výzdobné techniky, z ktorých väčšina pretrváva aj v nasledujúcom 3. storočí, sú výrazom formovania samostatného kultúrneho okruhu stredodunajských Svébov (Markomanov a Kvádov).

V období horizontu II vznikla hustá sieť kvádskych osád na západnom Slovensku. Germáni pevne zaujali aj oblasti východne od Váhu, stredné a dolné povodia riek Nitra a Hron. Počiatky osád sídliskového horizontu II siahajú do záveru 1. storočia (Bratislava-Trnávka, Nitra), iné sídla založili začiatkom 2. storočia (Branč), alebo možno i neskôr, až okolo polovice alebo po polovici 2. storočia (Veľký Meder, Štúrovo). Stabilizácia pomerov sa prejavila aj v rozmachu a diferenciacii hmotnej náplne kvádskych osád. Z hľadiska rozvoja špecializovaného remesla má pre toto obdobie mimoriadny význam objav šperkárskej dielne v Stupave (poloha „Urbárske sedliská“). V jednoduchej zemnici sa našli zlomky viacerých téglíkov so stopami po tavení farebných kovov – medi, striebra a zlata.

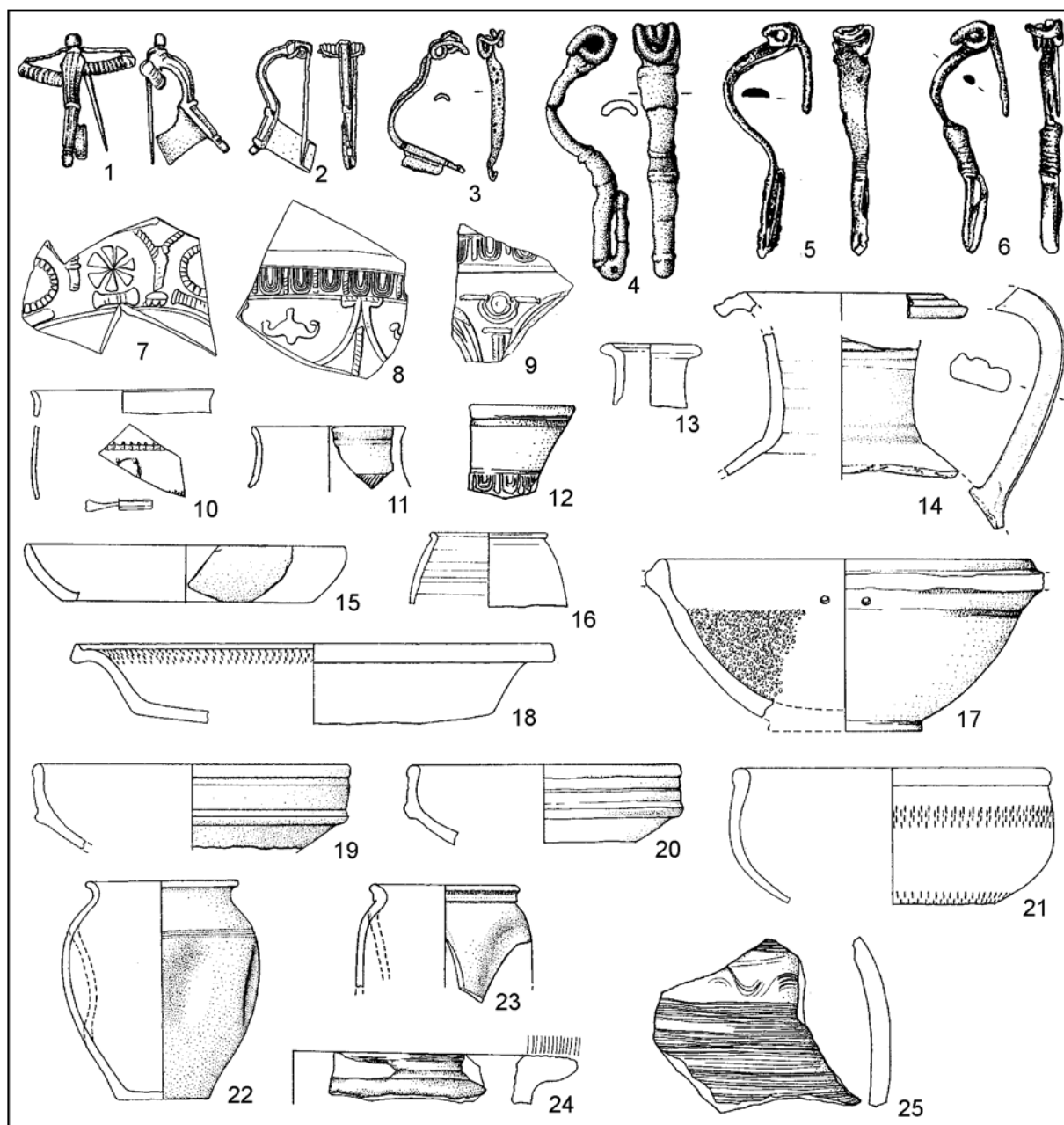
Záver sídliskového horizontu II je úzko spätý s markomanskými vojnami. To však nemusí znamenať, že všetky tieto osady zanikli súčasne v krátkom časovom úseku. Niektoré z nich mohli byť opustené už pred alebo v prvej fáze vojnových udalostí (Mušov „Na pískách“, Bratislava-Trnávka), iné zase počas vojen. Existuje aj skupina sídliskových objektov, v ktorých sa vyskytli predmety rímskej proveniencie, aké sa na územie severne od Dunaja mohli dostať až v čase markomanských vojen (rímske militária, neskoroantoninovská terra sigillata z Lezoux). Z čisto archeologického pohľadu nemožno vylúčiť možnosť, že takéto jamy a chaty (napr. vo Veľkom Mederi, v Štúrove alebo v Cíferi-Páci a v Bielom Kostole) boli zasypané až tesne po skončení vojen (t. j. medzi rokmi 180-200). Prerušenie kontinuity je s istotou doložené len v tých osadách, v areáloch ktorých Rimania zriadili vojenské poľné tábory (Mušov „Na pískách“, Bernhardsthal, Modřice, Mužla). Okrem toho existujú sídliská – a tých je väčšina – kde osídlenie pokračuje aj v nasledujúcom období horizontu III (napr. Branč, Veľký Meder, Nitra-Chrenová III, Nitra-Mikov dvor). Zasypané – a teda zaniknuté – sídliskové objekty sú však svedectvom preskupovania a zmien v ich vnútornej štruktúre. Keďže procesy zániku sídliskových objektov nevieme spoľahlivo interpretovať, nemôžeme ani s istotou rozhodnúť, či pri tejto skupine sídlisk došlo ku krátkodobému prerušeniu kontinuity osídlenia, alebo či ide len o priebežné a cyklické vnútorné zmeny, keď časť objektov zanikla a bola zasypaná, iné pretrvávali alebo sa presunuli a zároveň sa budovali aj nové príbytky. V takýchto prípadoch germánske obyvateľstvo dané osady nemuselo vôbec opustiť. Ako hornú časovú hranicu sídliskového horizontu II preto treba chápať širší časový rámec medzi rokmi 180 až 200.

4.3. Sídliskový horizont III – stupeň C1 doby rímskej

Pre datovanie tretieho sídliskového horizontu je na západnom Slovensku určujúca predovšetkým terra sigillata z obdobia po ukončení markomanských vojen, t. j. zo severovského a poseverovského obdobia (obr. 26: 7-9, 12). Ide o produkty dielni v Rheinzaberne, Westerndorfe a Pfaffenhofene. Aj datovanie hornej hranice tohto sídliskového horizontu súvisí s ukončením pravidelného dovozu terra sigillaty. Odhliadnuc od ojedinelých neskoroantických zlomkov severoafrického a argonského pôvodu kladie K. Kuzmová ukončenie prílevu terra sigillaty na Slovensko do polovice päťdesiatych rokov

3. storočia. Sídliškový horizont III teda časovo korešponduje so stupňom C1 mladšej doby rímskej. Vznívanie stupňa C1 v stredodunajskom barbarskom priestore sa predpokladá v dobe okolo alebo krátko po polovici 3. storočia.

K chronologicky signifikantným nálezom horizontu III patria aj niektoré typy spôn. Na prvom mieste treba uviesť dvojdielne samostrelové spony s vysokým zachycovačom VII. Almgrenovej skupiny (obr. 26: 1-2). Povrchové a zberové nálezy by sa dali uviesť z celého radu kvádskych sídlisk na Slovensku. Priamo zo zahĺbených sídliskových objektov pochádzajú exempláre z chaty v Bratislave-Trnávke „Silničné“ a z chát 38 a 129 z Veľkého Mederu. Doklady miestnej výroby predstavujú polotovary z Bratislavy-Devínskej Novej Vsi, zo Zvončína na Slovensku a predovšetkým asi desiatka hlinených

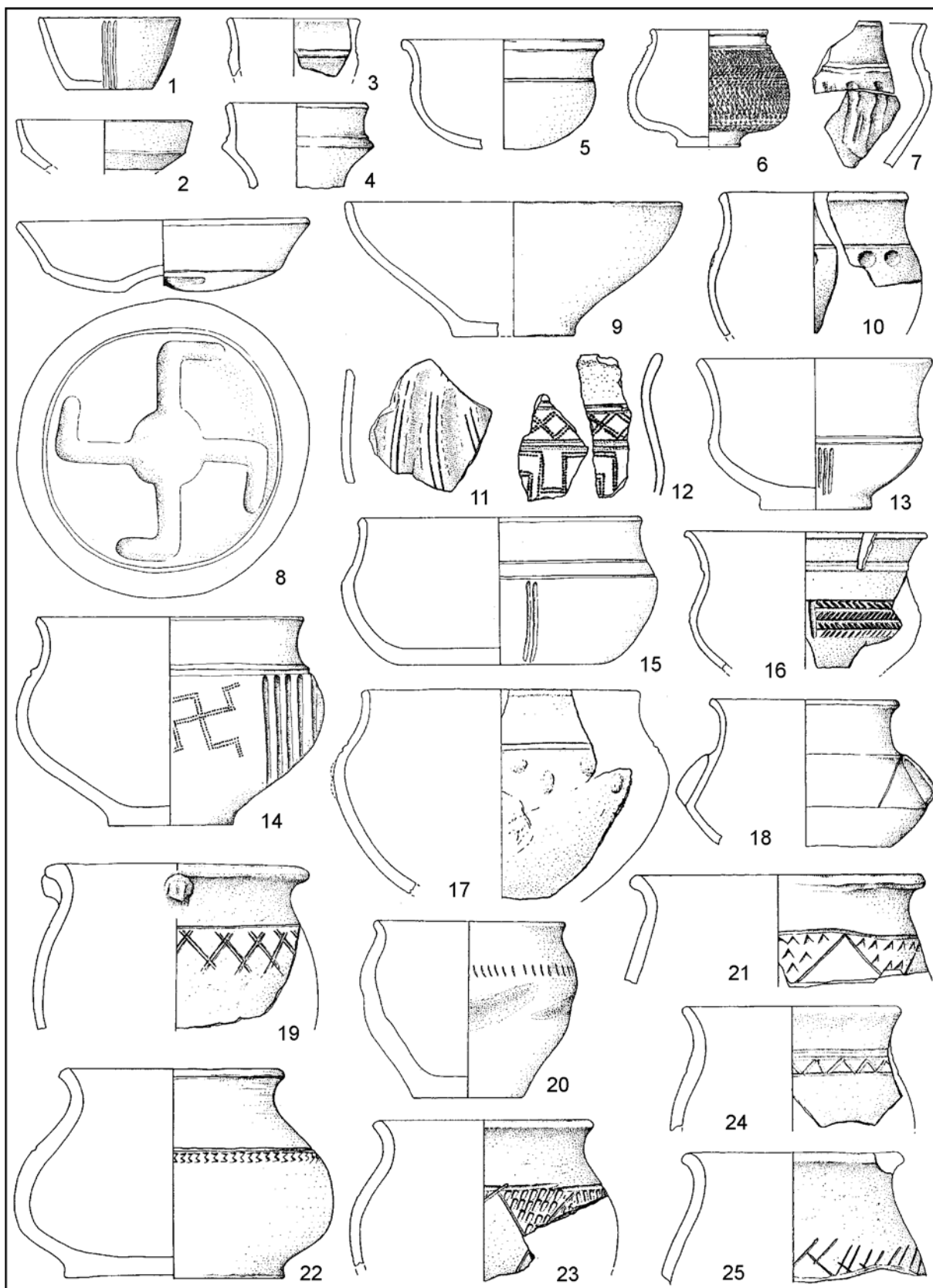
Obr. 26. Drobné nálezy a rímska importovaná keramika sídliskového horizontu III. 1, 12, 20: Bratislava-Trnávka, Silničné; 2-3, 9, 14-15, 19, 23: Veľký Meder; 4, 7-8, 10-11, 13, 16-18, 21-22, 24-25: Branč; 5-6: Bratislava-Devínska Nová Ves. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

kadlubov z Pasohlávek na južnej Morave. Doterajšie bádanie sa zhoduje v tom, že oba základné varianty tohto typu spínadiel – so spodnou aj s hornou tetivou – sú charakteristické predovšetkým pre stupeň C1, t. j. pre obdobie od záveru 2. po prvú polovicu 3. storočia, a len zriedkavo sa vyskytnú včasnejšie exempláre. Okrem spôn VII. Almgrenovej skupiny sa v tomto období začínajú vyskytovať aj spony jeho siedmej skupiny, teda železné a najmä bronzové exempláre s podviazanou nôžkou a ich deriváty (obr. 26: 3-6). Z nich sú zvlášť početné spony s hrotitou nôžkou. Z publikovaných nálezov možno uviesť tri príklady so spoločným výskytom so severovskou terrou sigillatou (Branč, Veľký Meder a Bratislava-Devínska Nová Ves).

Viaceri autori predpokladajú, že tvrdé podmienky mierových zmlúv uzavretých po markomanských vojnách, zrušil v roku 193 Septimius Severus, ktorý si z Carnunta potreboval zabezpečiť podporu Markomanov a Kvádov pri svojej kandidatúre na trón. Nasledujúce obdobie vlády severovských panovníkov sa označuje ako doba najväčšieho hospodárskeho rozmachu provincie Panónia. Ekonomická konjunktúra sa veľmi priaznivo prejavila aj v príleve rímskych výrobkov na územia severne od Dunaja. V tomto čase dosahuje svoj vrchol prílev terry sigillaty. Najlepšie zásobené sídlisko v panónskom predpolí predstavuje zatiaľ osada v Chotíne, odkiaľ bolo do roku 1997 známych 234 zlomkov tejto luxusnej keramiky. Taktiež rímske sklenené nádoby, väčšinou panónskeho pôvodu, sa na kvádskych sídliskách najpočetnejšie vyskytujú práve v období stupňa C1. O niečo zložitejšia je situácia v prípade dovozu tzv. úžitkovej panónskej keramiky. V súlade s celkovou tendenciou sa jej podiel v niektorých oblastiach a lokalitách zvyšuje. Napríklad na Záhorí dosahuje podiel provinciálneho importu 22 percent a v osade Veľký Meder na Žitnom ostrove až takmer 25 percent. Je preto prekvapením, že v iných osadách vykazuje podiel keramického importu opačnú tendenciu. V Bratislave-Trnávke (sídlisko je vzdialené len 7 km od rímskeho limitu, rovnako ako Veľký Meder!) klesol podiel importu v keramike z 12,4 percenta v 2. storočí na 9,1 percenta v stupni C1 a v Branči v rovnakých obdobiach zo 7 na 6,4 percenta. Pre lepšie pochopenie a vysvetlenie týchto rozdielov bude potrebné štúdium nálezov z ďalších lokalít a porovnanie viacerých mikroregiónov v širšom meradle. Už teraz však možno konštatovať, že zjednodušená úmera – čím je barbarská osada bližšie k Dunaju s panónskou hranicou, tým je aj vyšší podiel importu – neplatí. Okrem chronologického faktoru treba zohľadniť aj existenciu a situovanie brodov cez Dunaj, prístupnosť na panónske trhy a priebeh obchodných ciest. Úloha kvádskych osád v barbarskej redistribučnej sieti nebola rovnaká a treba rátať aj s určitým konzervativizmom a uzavretosťou voči vonkajším vplyvom u niektorých germánskych komún.

Okrem dovozu tovaru však rímsky vplyv zasiahol hlbšie do života kvádskych komún na území západného Slovenska. Z rozvíjajúcich sa mierových kontaktov profitovala predovšetkým prorímsky orientovaná germánska šľachta. Dávala si budovať rezidencie v rímskom štýle. Najlepším príkladom je Bratislava-Dúbravka, ale civilné murované stavby vznikli aj na bratislavskom Devíne, kde stavebná aktivita spadá do severovskej alebo poseverovskej doby. Na prelome 2. a 3. storočia sa rozsiahle prestavby uskutočnili aj v Stupave. Vznikol tam rozsiahly a viackrát prestavovaný architektonický komplex.

V období po uzavretí Commodovho mieru Germáni obnovili niektoré osady, ktorých život bol dočasne prerušený prítomnosťou rímskych vojsk a existenciou poľných táborov v markomanských vojnách (Bernhardsthal, Mušov „Na pískách“). Severovská a poseverovská fáza je nálezmi doložená aj v ďalších rozsiahlych osadách, ktoré vznikli už v predchádzajúcom období, ako Branč, Nitra „Mikov

Obr. 27. Príklady domácej germánskej keramiky sídliskového horizontu III. 1, 6-9, 11, 13-15, 18-21, 25: Branč; 2-3, 10, 16-17, 23-24: Veľký Meder; 4-5, 22: Bratislava-Trnávka, Silničné; 12: Plavecký Štvrtok. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

dvor“ alebo Veľký Meder. Skupina nemenej významných sídlisk však bola zakladaná až v období tretieho sídliskového horizontu (Chotín, Nitra-Párovské Háje). Na dolnom Záhorí veľký význam zaujímalo sídlisko v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. Jeho najväčší rozmach K. Elschek predpokladá v prvej polovici 3. storočia. Do tohto obdobia pravdepodobne patrí aj väčšina zlomkov rímskej strešnej krytiny, ktoré naznačujú, že aj tu kdesi mohla stáť budova postavená rímskou stavebnou technikou. O prosperite sídliska svedčia aj doklady šperkárskej výroby. Okrem uvedeného polotovaru germánskej spony s vysokým zachycovačom sa našli tri zliatky strieborných denárov, ktorých roztavením sa remeselník pravdepodobne snažil získať surovinu na výrobu šperkov. Spolu to bolo jedenásť alebo dvanásť mincí cisárov Septimia Severa, Getu a Caracallu, teda z krátkočasového úseku medzi rokmi 199 až 213.

Okrem kontinuity osídlenia v starých sídliskových areáloch v dolnom povodí slovenských riek Morava, Váh, Nitra a Hron dochádza v období sídliskového horizontu III k ďalšiemu posunu kvádskeho osídlenia východným smerom do Poiplia a na juhovýchod pozdĺž dunajského ohybu. Dobře datovaný nálezový súbor z údolia Ipľa predstavuje inventár zahĺbenej šesťkolovej chaty z lokality Ipolytölgyes na maďarskom brehu rieky. Posun germánskeho osídlenia pozdĺž dunajského ohybu na juhovýchod dokumentujú aj rozsiahle archeologické odkryvy v okolí Vácu. Pozoruhodné je predovšetkým sídlisko Vác „Csörögi-rét“ vzdialené len 5 kilometrov východne od Dunaja a 15 kilometrov severne od tzv. sarmatských valov. Osada zaujímavým spôsobom dokumentuje germánsko-sarmatské spolužitie v tejto pohraničnej oblasti. Predovšetkým na základe bohatého súboru terry sigillaty (110 kusov) možno počiatky osídlenia datovať do doby po ukončení markomanských vojen.

Keramický import z rímskych provincií – i keď v rozdielnych percentuálnych podieloch – je stálou súčasťou všetkých sídliskových nálezových súborov z tohto obdobia. Okrem terry sigillaty (obr. 26: 7-9, 12) a tzv. raetskeho riadu (obr. 26: 10-11) sú jeho hlavným zdrojom panónske hrnčiarske dielne. Tvarová škála rímsko-provinciálnej keramiky sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím podstatnejšie nemení. V keramike tehlovej farby opäť prevládajú poháre, hrnčeky, džbány a misy (obr. 26: 13-14, 16). Vyskytli sa taniere (obr. 26: 15) a opakovane i neglazované mortáriá (obr. 26: 17). V sivom jemnom riade sa aj v tomto období dovážali hlboké misy imitujúce tvar terry sigillaty Drag. 37 (obr. 26: 21), na ktorých sa mohla vyskytnúť kolkovaná výzdoba. Oproti predchádzajúcemu horizontu II sú však teraz početnejšie poháre s prehýbanými stenami (obr. 26: 22-23), a predovšetkým sivé prstencové misy (obr. 26: 19-20), ktoré sa stali veľmi obľúbeným dovozovým druhom keramiky. Aj keď sa podiel sivého panónskeho riadu s drsným povrchom (hlavne kuchynské hrnce a zásobnice – obr. 26: 24-25) postupne zvyšuje, stále ešte nedosahuje tú dôležitosť, akú mal v samotnej provincii.

Germánska keramika je v tomto období vyrábaná ešte výlučne v rukách, teda bez použitia hrnčiarskeho kruhu. V nálezových súboroch datovaných terrou sigillatou do prvej polovice 3. storočia sa zatiaľ nevyskytol domáci hrnčiarsky riad vytáčaný na hrnčiarskom kruhu. Jedinú výnimku na Slovensku predstavuje zemnica 8/97 z Bratislavy-Devínskej Novej Vsi, kde sa spolu s dvoma železnými sponami a bohatým súborom severovskej terry sigillaty vyskytol aj drobný zlomok germánskej nádoby vyrobenej na kruhu. Tvarové spektrum v ruke formovanej keramiky zostáva v podstate rovnaké ako v predchádzajúcej dobe. Isté zmeny možno sledovať skôr v ornamentoch nádob. Na jemnejšom „stolovom“ riade sa vytráca plošná výzdoba polí vyplnených brázdami alebo ryhami, charakteristická pre predchádzajúce obdobie. Namiesto nej zostávajú nanesené len skupiny zvislých alebo šikmých brázd (obr. 27: 13-15).

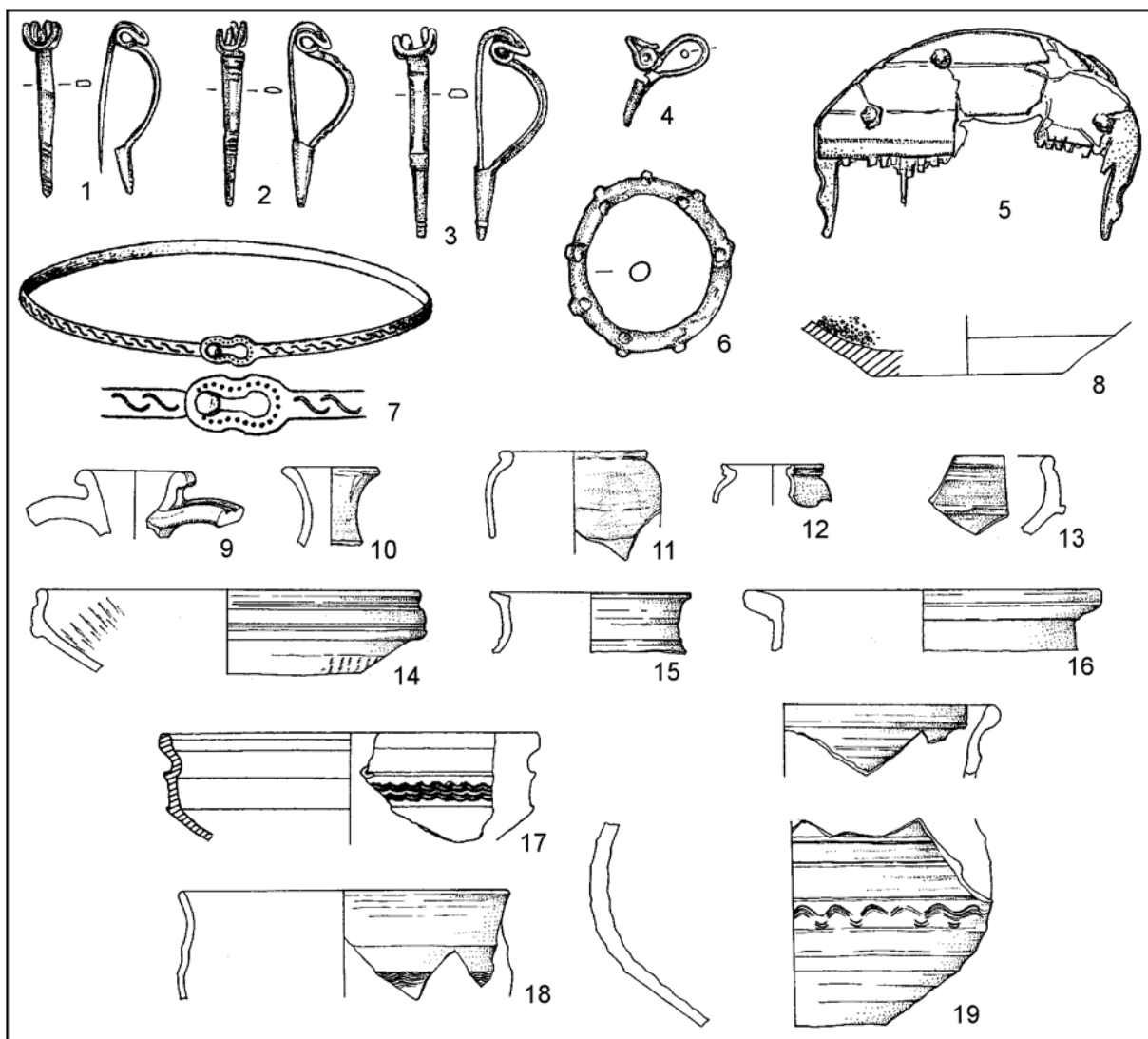
Taktiež do úzadia sa dostáva barbotino (tzv. pravé barbotino, t. j. plošne nalepované „bradavičnaté“ hrudky hlíny) a jeho miesto zaujíma tzv. nepravé barbotino (zväzky presekávaných plastických pásikov alebo husté vrypy nanesené pravdepodobne ozubeným kolieskom – obr. 27: 6). V takmer nezmenenej podobe zo staršej doby rímskej pretrváva výzdoba ozubeným kolieskom (meandre, kľukatky ap. – obr. 27: 12, 14). Novým dekoračným prvkom horizontu III sú plastické oválne nalepované výčnelky (obr. 27: 17-18). Počas celej staršej doby rímskej boli v obľube rôzne oblúkovité, vejárovité, šachovnicovité a vlnovkovité motívy vyryté hrebeňovitým nástrojom. Tieto sa už v období horizontu III nevyskytujú. Hrnčovité nádoby bývajú naďalej zdobené nechťovitými a prstovitými vrypami, avšak i v tejto technike badať isté rozdiely. Bohaté plošné ornamenty z predchádzajúceho obdobia sa redukujú na jednoduchý pás vrypov na podhrdlí nanesený prstom alebo trojuholníkovite zahroteným nástrojom (obr. 27: 20, 22). Oblúbeným motívom horizontu III sú tzv. zavesené a vrypami vyplňané trojuholníky (obr. 27: 21, 23).

Sídliskový horizont III na juhozápadnom Slovensku sa časovo kryje s horizontom germánskych sídlisk na južnej Morave, s ktorými sa detailnejšie zaoberal J. Tejral. Jeho nálezová náplň je podobná ako na západnom Slovensku. J. Tejral ho spojil s neskorou fázou stupňa C1 (C1b), pričom jeho doznievanie datoval do doby okolo polovice 3. storočia alebo tesne po nej. Pri hľadaní príčinných historických súvislostí J. Tejral poukázal na nepokoje a migračné pohyby barbarických kmeňov na širokom fronte od Rýna až po dolný Dunaj. V 60. rokoch 3. storočia došlo aj k vpádom barbarických kmeňov do Panónie. Archeologickému výskumu v kvádskej oblasti na západnom Slovensku sa však dosiaľ nepodarilo jednoznačne zodpovedať na otázku, či sídliskové objekty a sídliskové areály zanikli naraz, v krátkom časovom úseku okolo polovice 3. storočia alebo tesne po nej, alebo či zanikali postupne v priebehu celej prvej polovice 3. storočia. Iba v prípade platnosti prvej z oboch možností by bolo prípustné takýto masívny zánik sídlisk spojiť s uvedenými historickými udalosťami.

4.4. Sídliskový horizont IV – stupeň C2-C3 doby rímskej

V horizonte IV sa v sídliskových objektoch na západnom Slovensku prestala vyskytovať terra sigillata. Naproti tomu sa v nálezových súboroch čoraz častejšie stretávame s domácou germánskou keramikou vytáčanou na hrnčiarskom kruhu. Aj v keramickom importe pribúdajú niektoré typy nádob, ktorých výskyt zaznamenávame až od tohto obdobia. Na prvom mieste treba uviesť glazovanú keramiku, predovšetkým glazované trecie misky – mortáriá (obr. 28: 8). Dominantné postavenie medzi sponami zaujali exempláre s hrotitou nôžkou (obr. 28: 1-4), ktoré sa miestami mohli vyskytnúť už aj v predchádzajúcom období.

Významnú úlohu pri datovaní horizontu IV, najmä jeho počiatkov, zohrávajú rímske mince. V dôsledku politickej a hospodárskej krízy rímskeho impéria v druhej polovici 3. storočia podľahla rímska mena rýchlemu procesu devalvácie. Do obehu sa dostalo obrovské množstvo mincí, ktoré však mali nízku hodnotu. Tento vývoj našiel svoje odzrkadlenie aj v príleve rímskych mincí do svébskeho barbarika severne od stredného Dunaja. Presvedčivé príklady ponúkajú bohaté mincové súbory z germánskych sídlisk dolného Pomoravia, ktoré sa rozkladali pozdĺž predpokladanej trasy Jantárovej cesty. Krivka na grafoch výskytu mincí z oblasti Drösingu na rakúskej strane Moravy dosahuje jednoznačný vrchol masovým výskytom nekvalitných razieb z 50. až 70. rokov 3. storočia. Zo slovenského brehu Moravy sa obsiahle súbory mincí podarilo získať pri prospekcii germánskych sídlisk v Bratislave-Devínskej Novej

Obr. 28. Drobné nálezy, rímska importovaná a germánska na kruhu točená keramika sídliskového horizontu IV. 1-6: Bratislava-Trnávka, Zadné; 7: Červeník; 8, 17: Bratislava-Devínska Nová Ves; 9-10, 12-13, 15, 18-19: Bratislava-Trnávka, Zadné; 11, 14, 16: Bratislava-Vajnory, Pri Visáku. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

Vsi a v Zohore. Na prvej spomenutej lokalite sa uvádza 65 určitelných mincí, z čoho 26 predstavuje razby od Traiana Decia (250-251) po včasné mince Diocletiana z rokov 285-286. Na druhom sídlisku je známych 52 určitelných mincí a z nich 22 kusov patrí razbám od Galliena (253-268) po Proba (276-282). Nie je preto náhodou, že v rámci masívneho prílevu nekvalitných mincí sa niektoré exempláre dostali aj do nálezových súborov sídliskového horizontu IV. V dôsledku finančnej krízy v Rímskej ríši sme tak získali vítanú chronologickú pomôcku v barbarskom predpolí Dunaja. V sídliskových objektoch horizontu IV sa mince z poslednej tretiny 3. storočia vyskytli v Branči, v Bratislave-Devínskej Novej Vsi, Dúbravke a Trnávke, v Lábe, Stupave a vo Veľkom Mederi. Mince z poslednej tretiny 3. storočia predstavujú málo kvalitné razby na báze medi. Ľudia preto nemali vážny dôvod pre ich dlhšie uchovávanie. Na rozdiel od kvalitných strieborných denárov z 1. až 2. storočia, ktoré mohli byť pomerne dlho v obehu, predstavujú preto paradoxne spoľahlivejšiu datovaciu pomôcku.

Horizont IV sa neprejavuje tak výrazne ako predchádzajúce sídliskové fázy. Odhliadnuc od vyššie uvedených objektov s mincami (nie všetky však obsahovali dostatočne reprezentatívne spektrum

keramiky) ho v súčasnosti vieme charakterizovať aj vďaka niekoľkým ojedinelým nálezovým súborom z plošne veľkých odkryvov alebo sondáží (Bratislava-Vajnory, Červeník). Napriek tomu sa jeho náplň a datovanie dajú v súčasnosti charakterizovať len v hrubých obrysoch.

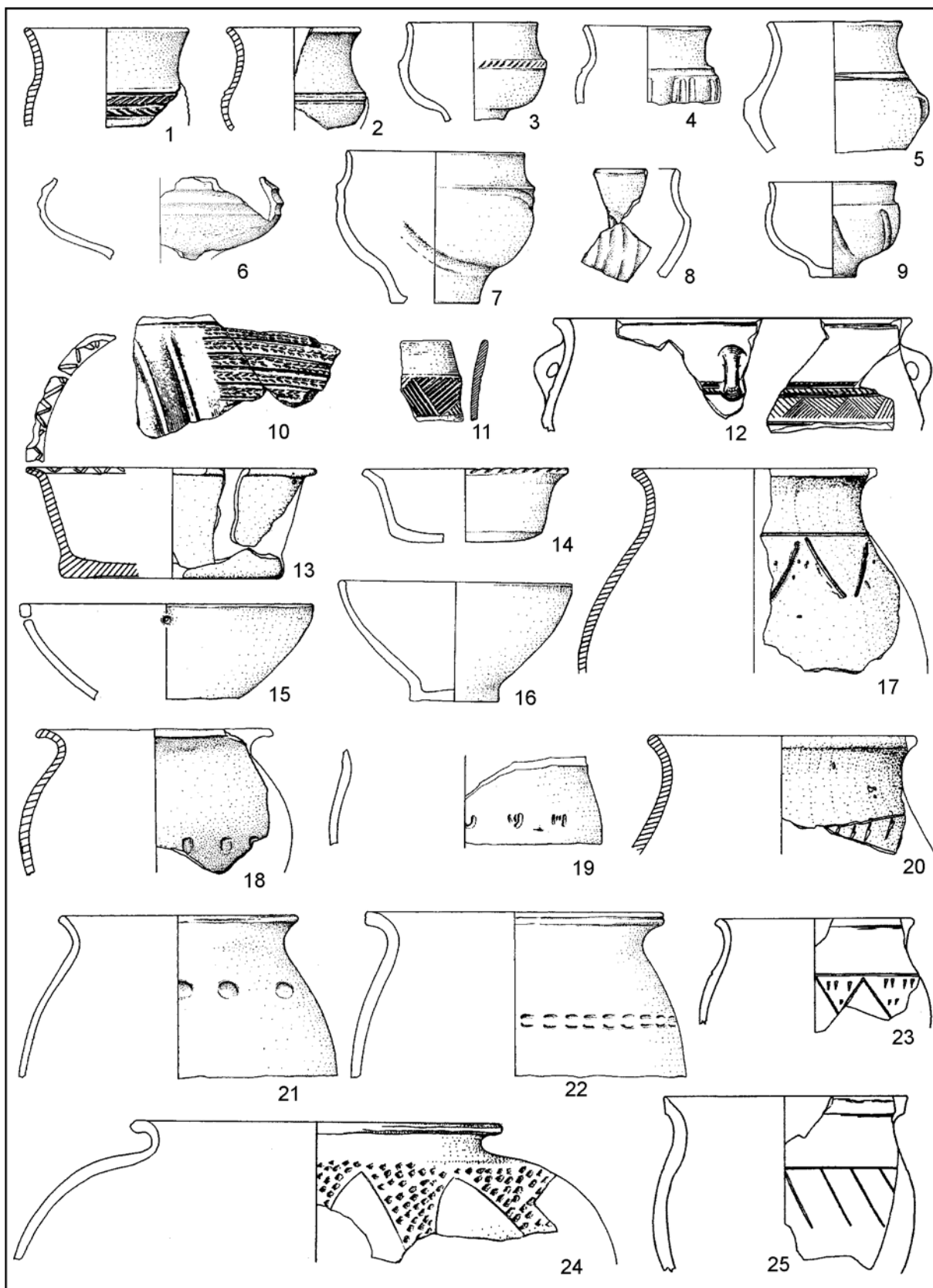
Významné zmeny v štruktúre osídlenia možno sledovať v mikroregióne Bratislavy-Trnávky. V období po polovici 3. storočia bolo opustené sídlisko v polohe „Silničné“ a germánske osídlenie sa po hiáte trvajúcom vyše polstoročia opäť vrátilo na staršiu lokalitu „Zadné“, ktorá bola už predtým osídlená v 2. storočí. V dvoch objektoch sa našli aj mince (Aurelianus a Tacitus), ktoré ako *terminus post quem* (70. roky 3. storočia) datujú tieto udalosti. Pre poznanie obsahovej náplne horizontu IV je dôležitý najmä nálezový súbor z rozsiahlej a len mierne zahĺbenej jamy 44. Práve v nej sa našla minca Tacita, cisára, ktorý vládol len niekoľko mesiacov na prelome rokov 275 a 276. Z bohatého nálezového súboru treba vyzdvihnúť štyri bronzové spony s hrotitou nôžkou (obr. 28: 1-4), jeden takmer celý a zlomky ďalšieho kosteného hrebeňa s oblúkovitým držadlom typu Thomas I (obr. 28: 5), dva železné kľúče a iné nálezy.

Už dávnejšie bol publikovaný pozoruhodný obsah jamy z Červeníka na Považí. Našiel sa v nej zdobený strieborný nákrčník s hruškovitým uzáverom (obr. 28: 7). Aj keď sa podobné šperky mohli vyskytovať pomerne dlhú dobu, výrazné zvýšenie počtu nálezov sledujeme v bohatých kostrových hrobách zo stupňa C2, predovšetkým v západnejšie položených oblastiach (Čechy, stredné Nemecko). V nálezovom celku z Červeníka chýbala síce germánska keramika točená na kruhu, obsahoval však bohatý súbor v ruke formovanej domácej keramiky a panónskeho importu (glazované mortárium, poháre s prehýbanými stenami a sivé prstencové misy). Aj na ďalších sídliskách sa vyskytujú nálezové súbory, ktoré svojím zložením patria do tohto obdobia – napríklad Bratislava-Devínska Nová Ves, Bratislava-Dúbravka, Štúrovo alebo Hontianske Moravce.

V období sídliskového horizontu IV nastáva v importe keramiky panónskeho pôvodu zmena. Ťažisko sa presúva z riadu tehlovej farby v prospech sivej keramiky. Oproti predchádzajúcemu obdobiu menšie zastúpenie majú žlté a oranžovo-červenkasté džbány (obr. 28: 9-10), poháre a misy tehlovej farby chýbajú celkom. Výnimku predstavujú len mortária s glazovaným povrchom (obr. 28: 8), ktoré sa vyskytujú od tohto obdobia čoraz častejšie a pretrvávajú až po začiatok doby sťahovania národov. V rámci sivého stolového riadu sa najobľúbenejšími tvarmi stali poháre s prehýbanými stenami (obr. 28: 11-12) a prstencové misy (obr. 28: 13-14). Tvarovo sa však zmenila aj naposledy menovaná forma. Prstencové misy sú teraz plytšie, ich horná časť býva mierne naklonená dovnútra a majú výrazne odsadený okrajový prstenec. Celkom sa vytratil hlboké misy imitujúce tvar Drag. 37.

V domácej germánskej keramike chronologicky významnú úlohu má výskyt nádob vytáčaných na hrnčiarskom kruhu (obr. 28: 17-19). To aj napriek tomu, že ich podiel v sledovaných nálezových súboroch nebol príliš vysoký. Napríklad v bohatom nálezovom celku z objektu 44 v Bratislave-Trnávke dosahovali podiel len 2,26 percenta z celkového objemu germánskej keramiky. V súbore ručne formovanej keramiky sa vyskytuje početná skupina nádob, ktorá tvarovo aj výzdobne vychádza zo starších tradícií. Platí to predovšetkým pre šálky a poháre menších rozmerov s lešteným alebo tuhovaným povrchom a s rytou (pásky do seba zapadajúcich trojuholníkov – tzv. motív vlčích zubov) alebo plastickou (šikmé žliabky, zvislé brázdy, plastické presekávané lišty, zvislé plastické výčnelky) výzdobou (obr. 29: 1-9, 11). Zriedkavejšie sa objavujú hlboké misy (tzv. teriny) s podobnými ornamentmi (obr. 29: 10, 12). Medzi hrubšími „kuchynskými“ misami sa vyskytujú predovšetkým dva základné tvary. Exempláre

Obr. 29. Príklady domácej germánskej v ruke formovanej keramiky sídliskového horizontu IV. 1-2, 18: Bratislava-Dúbravka; 3, 19, 22, 24: Bratislava-Vajnory, Pri Visáku; 4-5, 7-9, 14-16, 21: Bratislava-Trnávka, Zadné; 6: Veľký Meder; 10-11: Červeník; 12, 23, 25: Štúrovo; 13, 17, 20 Bratislava-Devínska Nová Ves. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

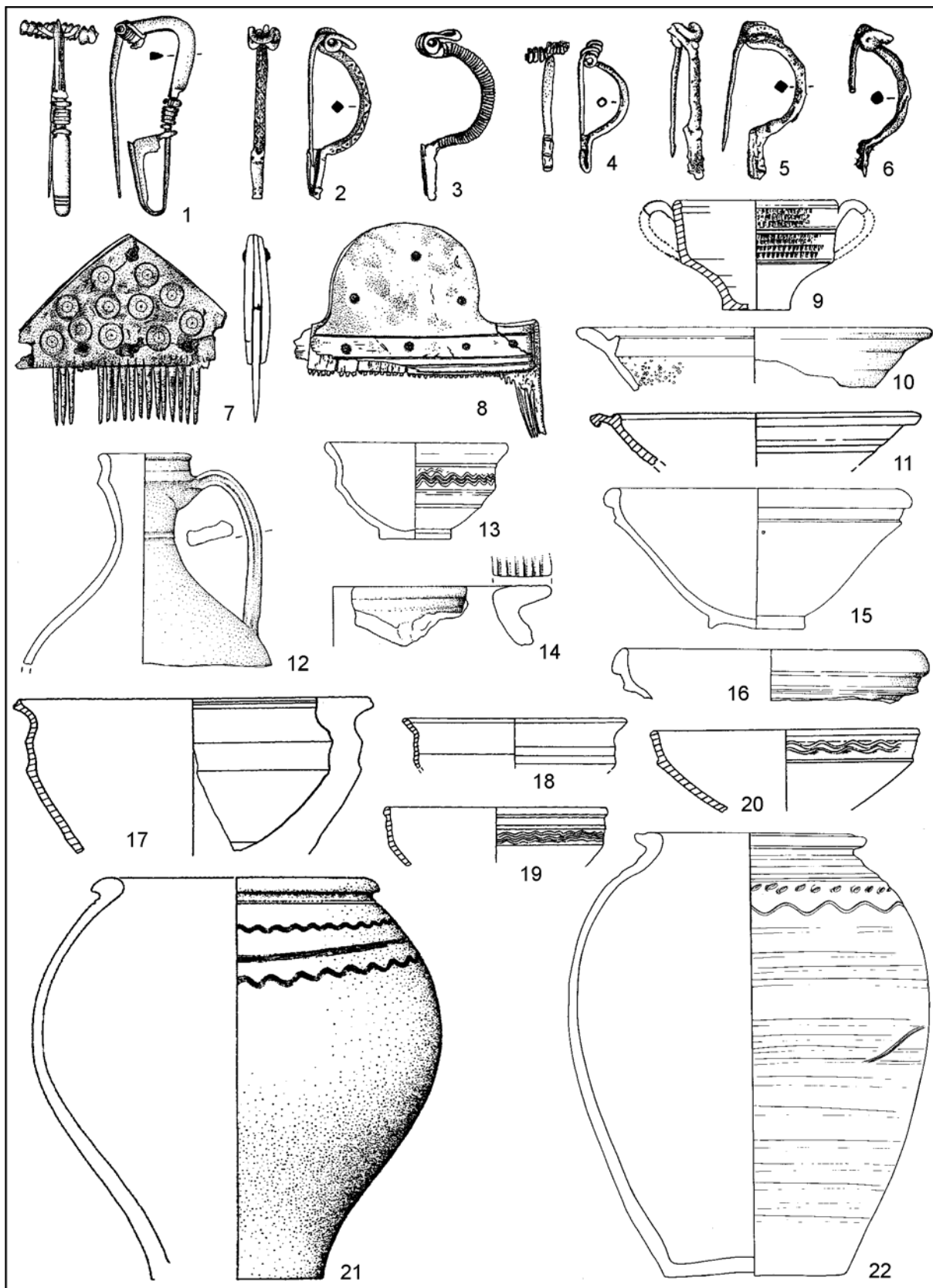
s oblým profilom a dovnútra zatahnutým ústím (obr. 29: 15-16) sú priebežným tvarom počas celej doby rímskej. Novú formu od horizontu IV predstavujú kónické misy so šikmo von odsadeným okrajom (obr. 29: 13-14), ktoré bezo zmien pretrvávajú v nasledujúcom období horizontu V. Esovite profilované hrnce s ústím, ktoré je pretláčané prstom, je taktiež charakteristická forma neskorej doby rímskej. Z hrncov sa postupne stráca doposiaľ veľmi obľúbená výzdoba vrypov prstom alebo nechtom. Namiesto nich nastupujú jamky, podkovovité kolky (motív dekomponovaného vajcovca), ale aj horizontálne rady trojuholníkových a klinovitých vpichov či zárezov (obr. 29: 17-22, 25). Z predchádzajúceho obdobia pretrvávajú ornament v podobe rytých trojuholníkov vyplňaných rôzne stvárnenými vrypami (obr. 29: 23-24).

Horizont IV sa v kvádskych osadách na západnom Slovensku začal rozvíjať po doznení prílevu terry sigillaty. K datovaniu jeho počiatkov je v podobe *terminu post quem* k dispozícii niekoľko nálezov mincí, napospol razieb z poslednej tretiny 3. storočia. Niektoré sídliská (alebo ich časti) doznením tohto horizontu zanikli (Bratislava-Trnávka), na iných pokračoval vývoj pravdepodobne bez výraznejších zmien ďalej (Bratislava-Dúbravka, Štúrovo). Žiaľ, zatiaľ chýbajú oporné body pre stanovenie hornej časovej hranice a nevieme preto posúdiť, ako hlboko do 4. storočia mohli prežívať sídliskové objekty tejto chronologickej skupiny. Postupný prechod medzi horizontmi IV a V v dobe okolo strednej tretiny 4. storočia možno hypoteticky predpokladať, ale na potvrdenie treba počkať na výsledky ďalších výskumov.

Začiatky sídliskového horizontu IV patria do obdobia vrcholiacej krízy rímskeho impéria v poslednej tretine 3. storočia. Jeho ťažisko ale spadá do pokojného obdobia rímsko-kvádskych vzťahov počas vlády konštantínskej dynastie. Po vojne s Kvádmi, ktorú v roku 285 ukončil Diocletianus, nemáme nasledujúcich sedemdesiat rokov písomné správy o vojenských konfrontáciách so svébskymi kmeňmi na strednom Dunaji. Vyvolalo to rozvoj obchodných vzťahov, ktoré do kvádskych osád priniesli ďalšiu silnú vlnu keramického importu. Až v rokoch 356/357 vpadli Sarmati spolu s Kvádmi do provincie Valeria a Pannonia Secunda. Trestná výprava Constantia II. bola namierená predovšetkým proti Sarmatom. Ako hlboko a či vôbec vtedy rímske jednotky prenikli aj na územie Kvádov, nie je z historických zmienok zrejmé. Nasledujúci mohutný barbarský vpád nasledoval o dvadsať rokov neskôr. Odvetné operácie, ktoré viedol osobne cisár Valentinianus I., predstavujú posledné aktivity rímskeho vojska severne od Dunaja, na slovenskom území. Podľa svedectva historika Ammiana Marcellina sa väčšina Kvádov priamemu vojenskému stretu vyhla a obyvateľstvo sa sťahovalo do hornatých oblastí. Cisárske jednotky však dôkladne vyplienili krajinu a pozabíjali obyvateľstvo, na ktoré ešte narazili. Vzhľadom na problém archeologického datovania hornej hranice horizontu IV by však bolo predčasné spojiť zánik kvádskych osád horizontu IV s niektorou z uvedených a písomnými prameňmi zaznamenaných historických udalostí.

4.5. Sídliskový horizont V – stupeň C3-C3/D1 doby rímskej

Sídliskový horizont zo sklonku doby rímskej, resp. z prechodného obdobia medzi dobou rímskou a dobou sťahovania národov na území severne od stredného Dunaja výstižne charakterizoval J. Tejral. Na základe niektorých chronologicky citlivých drobných nálezov ho datoval do poslednej štvrtiny 4. storočia, resp. do doby okolo roku 400. Podľa J. Tejrala predstavuje záverečnú fázu vývoja väčšiny

Obr. 30. Drobné nálezy, rímska importovaná a germánska na kruhu točená keramika sídliskového horizontu V. 1-2, 5-9, 11, 17-20: Bratislava-Dúbravka; 3: Šaľa; 4: Nitra-Párovské Háje; 10, 12-16: Branč; 21: Skalica; 22: Cífer-Pác. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

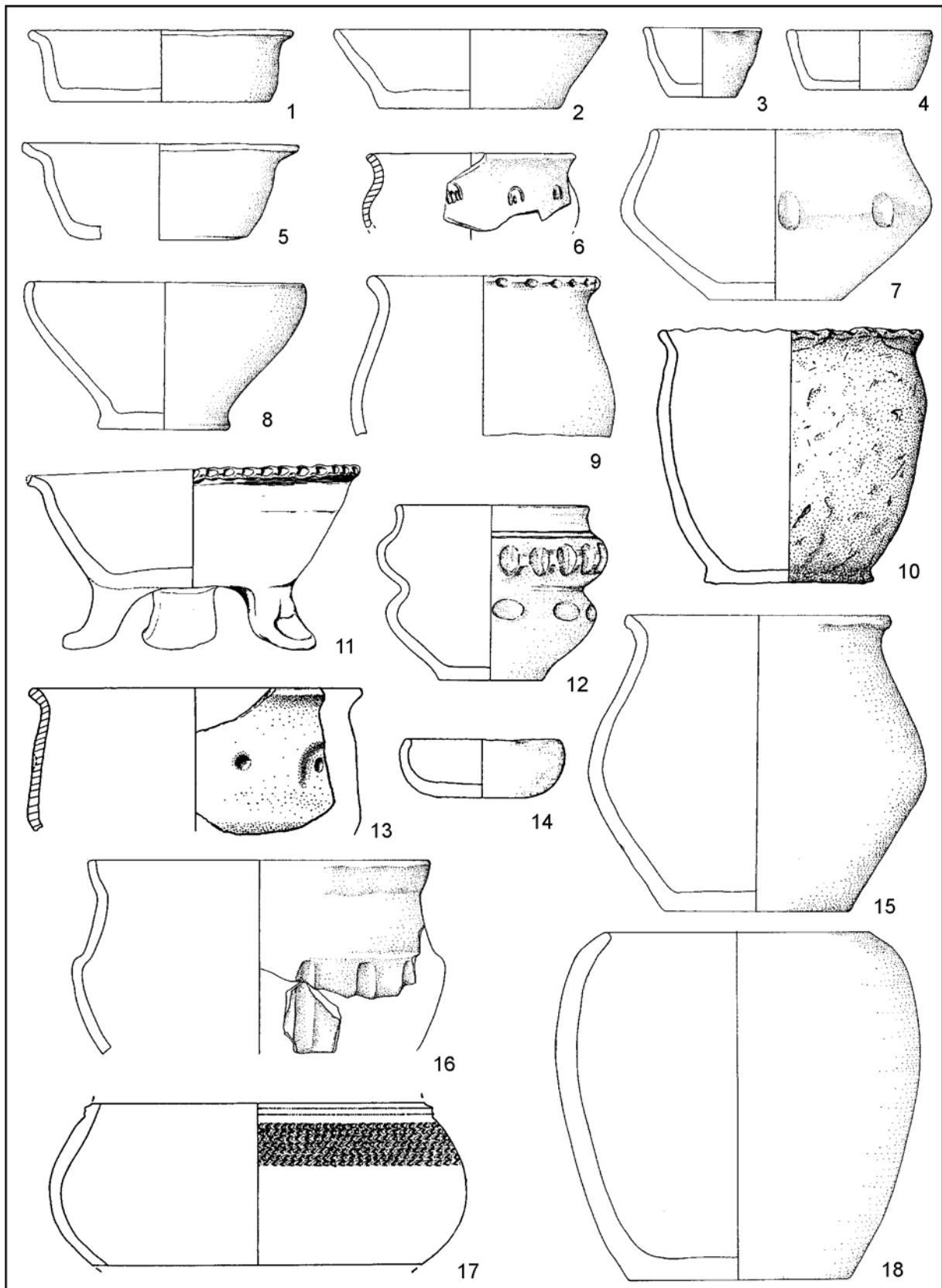
svébských sídlisk stredodunajskej oblasti. Svedčí o masovom opúšťaní germánskych osád a o ich zániku v rámci relatívne krátkeho obdobia. Časovo tento archeologický jav korešponduje s historickými zmienkami o odchode pôvodného obyvateľstva smerom na západ v rámci veľkého sťahovania v rokoch 405/406. Najvýraznejším predstaviteľom tejto skupiny sídlisk na južnej Morave je plošne skúmaná osada v Zlechove. Podľa nej sa niekedy hovorí aj o sídliskách „zlechovského typu“ alebo o „zlechovskom horizonte“.

Na západnom Slovensku charakteristiky tejto chronologickej skupiny najlepšie splňa sídlisko v Bratislave-Dúbravke. Do neskororímskej fázy osídlenia zaradil K. Elschek niekoľko zahĺbených chát s rôznymi stĺpovými konštrukciami, ktoré dotal do stupňov C3 a D1. Medzi sponami sú zastúpené exempláre s podviazanou nôžkou a predovšetkým bronzové a železné spony s pevným zachycovačom a obdĺžnikovou, neraz odsadenou nôžkou (obr. 30: 1-2, 5-6). Naposledy menovaný typ je pre piaty sídliskový horizont obzvlášť charakteristický a nájdeme ho aj v Zlechove, tam dokonca aj v striebornom prevedení. Pre datovanie jednotlivých variantov spôn šiestej Almgrenovej skupiny je dôležité, že v sídliskových objektoch, ktoré možno s väčšou či menšou istotou datovať do horizontu V sa doteraz nevyskytli bronzové spony s hrotitou nôžkou, veľmi obľúbené v predchádzajúcich obdobiach.

Medzi kostenými hrebeňmi sa v tomto období naďalej vyskytuje dlhodobý typ s oblúkovým držadlom typu Thomas I. Až v období piateho horizontu sa stretávame s variantmi s trojuholníkovou (typ Thomas II) a s odsadenou omegovitou rukoväťou typu Thomas III (obr. 30: 7-8). Hrebene typu Thomas III sa v hrebenárskej dielni v Zlechove dokonca aj vyrábali. Z chronologického hľadiska je dôležitý výskyt mincí zo 4. storočia v dvoch objektoch z Bratislavy-Dúbravky. V objekte 131/92 to bol follis Crispa (316-327) a v chate 85/90 malý bronz Constansa z rokov 333-350. V súvislosti s mincami sa teda stretávame s podobným fenoménom ako v predchádzajúcom horizonte IV. Mince poskytujú *terminus post quem* len pre vznik osady v Dúbravke. Pre obdobie jej rozmachu, ktorý sa predpokladá v druhej polovici 4. storočia, rímske mince aktuálnych razieb chýbajú.

Druhé, ale nemenej dôležité sídlisko na západnom Slovensku je známe z Nitra-Párovských Hájov. Datovanie sa opiera opäť o spony s pevným zachycovačom a obdĺžnikovou nôžkou (obr. 30: 4), ale aj o ďalšie druhy nálezov – zlomky sklenených nádob s brúsenou výzdobou, sklenené náramky, hrebene s trojuholníkovým držadlom a podobne. V Párovských Hájoch sa v dvoch objektoch z neskoršej doby rímskej vyskytli mince. Ide opäť o razby z časov konštantínskej dynastie – Urbs Roma (335-337) z chaty 21a/86 a Constantius II. (337-361) z chaty 22/72. Obe tieto významné a veľkoplošne skúmané sídliská spája aj výskyt výnimočných druhov importov, napríklad terry sigillaty zo 4. storočia. V Dúbravke to bola severoafriická a v Párovských Hájoch argonská sigillata.

Zaujímavé je porovnanie vnútorného vývoja ďalších dvoch kvádskych sídlisk, na ktorých máme možnosť hlbšie nahliadnuť do vnútornej štruktúry. V osade v Branči (obr. 35) pri rieke Nitra sme od markomanských vojen mohli sledovať klesajúcu tendenciu intenzity osídlenia. Týka sa to počtu sídliskových objektov, ale aj veľkosti osídlenej plochy. Do záverečnej fázy osídlenia patrí v Branči len niekoľko rozsiahlych exploatačných jám a dve zemnice. Na rozdiel od 2. až 3. storočia neskoré osídlenie nadobudlo veľmi rozptýlený charakter v úzkom páse pozdĺž brehu rieky (obr. 35: 3). Opačné tempo vývoja naproti tomu vykazuje osada vo Veľkom Mederi na Žitnom ostrove (obr. 34). Toto sídlisko, zdá sa, prežíva najväčší rozkvet vo svojej najmladšej fáze C, do ktorej je možné zaradiť najväčší počet objektov z preskúmaných plôch. Treba ale zdôrazniť, že pri datovaní narážame na problémy a fáza C

Obr. 31. Príklady domácej germánskej v ruke formovanej keramiky sídliskového horizontu V. 1-5, 7-9, 11-12, 14-16, 18: Branč; 6, 13: Bratislava-Dúbravka; 10, 17: Skalka nad Váhom. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

v oboch osadách zahŕňa dlhé obdobie sídliskových horizontov IV a V, pre ktoré sa nálezové súbory nepodarilo navzájom spoľahlivo odlišiť.

Z publikovaných nálezov je osídlenie horizontu V doložené ešte aj v Pobedime, Štúrove a predovšetkým v Šali, kde sa vyskytli aj dve spony s pevným zachycovačom a obdĺžnikovou odsadenou nôžkou a vyklenutým, priečne ryhovaným lúčikom (obr. 30: 3). Z rovnakého obdobia pochádzajú aj stopy germánskeho osídlenia v areáli rímskej „stanice“ v Stupave.

Spektrum dovážanej rímsko-provinciálnej keramiky je v období piateho horizontu na západnom Slovensku stále relatívne široké. Charakteristický je glazovaný riad zastúpený dvojuchými šálkami (obr. 30: 9), džbánmi, taniermi a predovšetkým mimoriadne obľúbenými trecími miskami – mortárimy (obr. 30: 10-11). Pestré je aj zastúpenie sivého jemného riadu. Pretrvávajú poháre s prehýbanými stenami, rôzne tvary šálok a hrnčekov a neskorootantské typy džbánov (obr. 30: 12). Pre kvádske sídliská na Slovensku je však príznačný aj výskyt neskorého typu prstencových misiek s výrazným okrajovým prstencom (obr. 30: 15-16). Je pozoruhodné, že tento tvar je na susednej južnej Morave takmer neznámy. Na Slovensku patrí spolu s glazovaným mortáriom k najobľúbenejšej forme dovážanej keramiky. Súvisí to pravdepodobne s geografickou blízkosťou k panónskym hrnčiarskym dielňam. Vo všeobecnosti sa smerom k záverečným obdobiam doby rímskej zvyšuje podiel sivej provinciálnej keramiky na úkor dovážanej keramiky žltých až oranžovočervených farebných odtieňov (tzv. žltý alebo tehlový riad). V súlade s touto tendenciou sa zvyšuje aj podiel importovaných sivých hrncov a zásobníc so zrnitým povrchom (tzv. sivý drsný riad – obr. 30: 14).

Domáci germánsky hrnčiarsky tovar sa skladá z keramiky vyrobenej na hrnčiarskom kruhu a formovanej voľne v rukách. Zlomky nádob vytočených na kruhu sú zastúpené na každom skúmanom sídlisku z tohto obdobia, ich počet však nie je vysoký. Pre Bratislavu-Dúbravku uvádza K. Elschek podiel 1,8 % a pre Zlechov J. Zeman zhruba 3 % všetkej keramiky. O čosi vyšší je jej podiel na moravskom sídlisku v Kostelci na Hané – 8,5 %. Podstatne vyššie hodnoty možno očakávať v Cíferi-Páci, čo je dané jednak prítomnosťou hrnčiarov priamo na lokalite a jednak významným spoločenským postavením obyvateľov panského sídla. Dominujúcou formou boli rôzne stvárnené tenkostenné misky (obr. 30: 17-20). Hrubostenné hrnce a zásobnice sú doložené menej často (obr. 30: 21-22).

V rámci v ruke formovaných nádob sa prehľbuje tendencia k uniformite tvarov a k zhrubnutiu jednotlivých foriem. Prevládajú najmä misy s dovnútra vtiaknutým okrajom (obr. 31: 8, 14) a so šikmo až horizontálne odsadeným ústím (obr. 31: 1, 5). Z esovite profilovaných hrncov sa celkom stráca výzdoba a zostávajú len okrúhle jamky alebo podkovovité kolky (obr. 31: 6, 13). Ústie nádob býva pretláčané prstom (obr. 31: 9-11). Aj keď sme tieto tvary a ornamenty mohli sledovať už v predchádzajúcom období, až teraz tendencia zhrubnutia v rukách formovanej keramiky vrcholí. Evidentné je to najmä na hrnčiarskom riade z Bratislavy-Dúbravky a z Nitry-Párovských Hájov. V Branči sa v menšej miere ešte vyskytujú aj hlboké misy s upravovaným (lešteným aj tuhovaným) povrchom a s výzdobou v podobe vtlačaných jamiek alebo zvislého či šikmého žliabkovania (obr. 31: 7, 12, 16). Zdá sa, že až tohto obdobia sa mohol dožiť ornament plošne nanesených a presekávaných líšt (tzv. nepravé barbotino – obr. 31: 17).

Ťažisko osídlenia piateho horizontu spadá do druhej polovice 4. storočia. Oporu pre datovanie ako *terminus post quem* poskytujú spomínané mince – razby z čias konštantínovskej dynastie – z Bratislavy-Dúbravky a z Nitry-Párovských Hájov. Neskororímske sídlo z Bratislavy-Dúbravky pokladá K. Elschek

za jednofázovú osadu rozvíjajúcu sa v časovom úseku 40 až 50 rokov počas druhej polovice 4. storočia. V prípade moravského Zlechova predpokladá T. Zeman založenie osady okolo polovice 4. storočia a jej opustenie na prelome 4. a 5. alebo začiatkom 5. storočia. Isté prekvapenie preto priniesli absolútne dáta, získané rádiokarbónovou metódou zo zvieracích kostí z troch rôznych neskororímskych objektov, ktoré by podľa tradičného archeologického datovania patrili do druhej polovice 4. alebo na prelom 4. a 5. storočia. Prírodovedné datovania poskytli hodnoty 306 ± 35 , 314 ± 38 a 351 ± 35 . Tieto dáta sú teda zhruba o polstoročie včasnšie ako doterajšie tradičné archeologické datovanie. Pred definitívnym zaujatím stanoviska k tejto disproporcii je potrebné počkať na ďalšie prírodovedné merania z iných sídlisk piateho horizontu.

V období doznievania horizontu V sa stretávame s fenoménom, ktorý dokresľuje nepokojný charakter záveru doby rímskej. Ide o osídlenie výšinných polôh hornatých oblastí v okrajových častiach západného a stredného Slovenska. Neraz sú to staré praveké hradiská, čo len zdôrazňuje refugiálny charakter sídiel. Na Slovensku boli v posledných rokoch publikované niektoré náleziská s charakteristickými súbormi keramiky a iných nálezov (Skalka nad Váhom, Detva). Osídlenie niektorých výšinných polôh však presahuje tento horizont a siaha i do počiatkových fáz obdobia sťahovania národov, ba niekde aj hlboko do 5. storočia (napr. Bojná II).

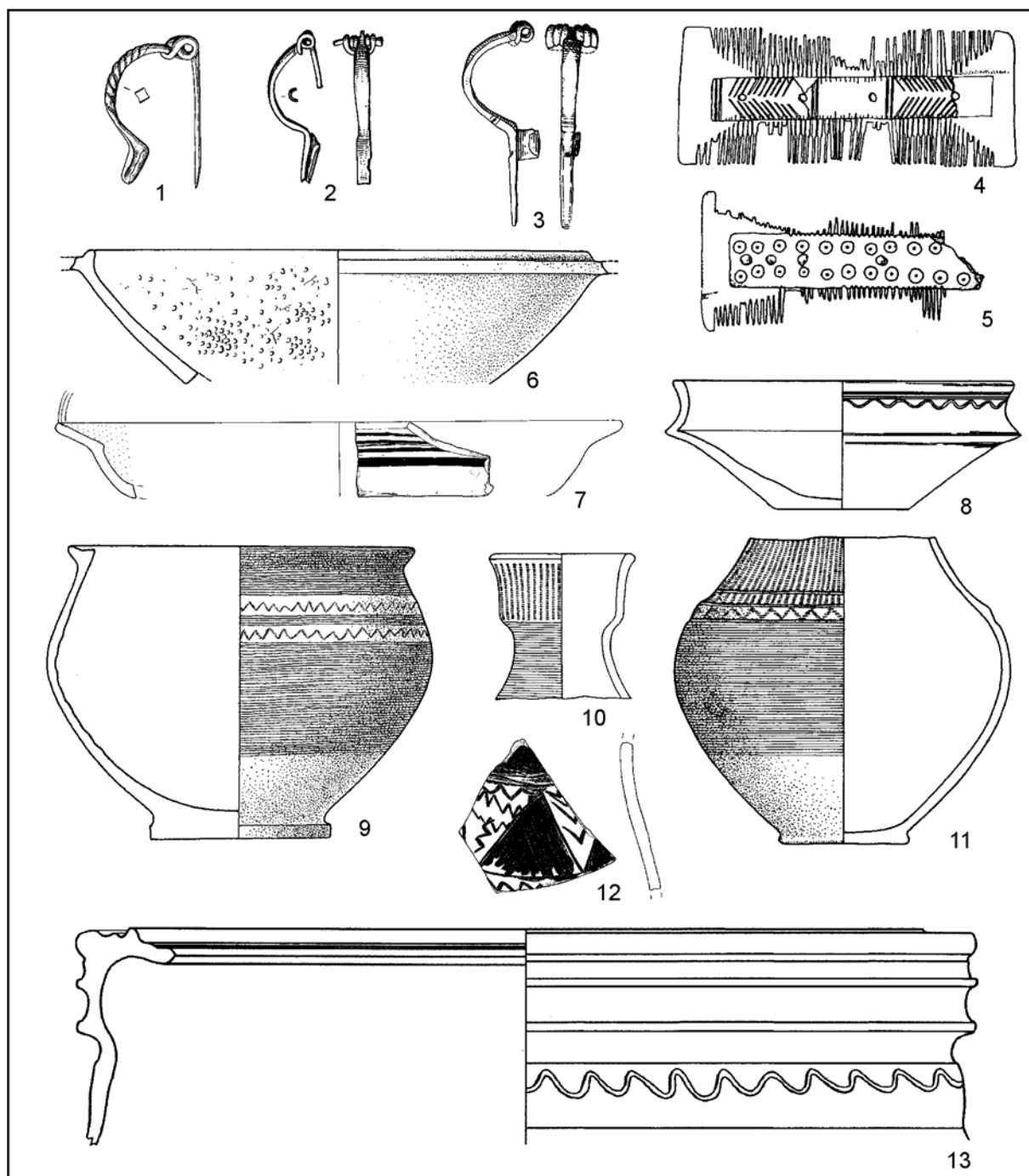
Sídliskovým horizontom V sa končí vývoj viacerých veľkých a dôležitých kvádskejších sídlisk na juhozápadnom Slovensku (napr. Branč, Bratislava-Dúbravka, Cífer-Pác, Pobedim, Veľký Meder a i.). Rozpadanie starých sídliskových štruktúr a opúšťanie sídlisk by mohlo súvisieť s historickými udalosťami, ktoré našli svoj odraz aj v historických prameňoch svedčiacich o hromadnom odchode časti kvádskej populácie spolu s Vandalmi a Alanmi v roku 406 smerom na západ. Do záverečného obdobia doby rímskej patrí aj skupina depotov bronzových mincí so záverečnými razbami zo 70. až 80. rokov 4. storočia (Valentinianus, Valens, Gratianus). Z kvádskej sídliskovej oblasti a jej hraničnej zóny pochádza prinajmenšom 11 takýchto pokladov. Podobný nálezový kontext reprezentujú aj hromadné nálezy železných poľnohospodárskych nástrojov (kosáky) ukrývaných do opustených sídliskových objektov. Takéto nálezy poznáme zo Zlechova na Morave a z Beckova na Slovensku. Pravdepodobne aj tieto archeologické javy sú odzrkadlením nepokojnej doby a začiatku rozsiahlych migračných pohybov.

4.6. Sídliskový horizont VI – stupeň D1-D2 doby sťahovania národov

V závere doby rímskej, doznením piateho sídliskového horizontu, končí vývoj viacerých veľkých kvádskejších sídlisk na západnom Slovensku, ktoré boli osídlené už od 2. storočia. Počet nálezísk klesá a osídlenie nadobúda rozptýlený charakter. Namiesto veľkých kumulovaných osád predchádzajúceho obdobia sa v horizonte VI – až na niekoľko málo výnimiek – stretávame len s ojedinelými sídliskovými objektmi, čo zrejme odzrkadľuje pokles počtu a hustoty obyvateľstva. Napriek lokálnym odlišnostiam ide pravdepodobne o podobný vývoj ako na susednej južnej Morave, kde sa uvažuje o vyprázdňovaní starých sídiel a o hromadnom odchode obyvateľstva v rámci pomerne krátkeho časového obdobia v posledných rokoch 4. a prvých rokoch 5. storočia. Výrazné zmeny sídliskových štruktúr sú sprievodným javom kultúrno-etnických premien, ktoré sa udiali v prvých desaťročiach 5. storočia, po historicky doloženom odchode časti Kvádov na západ v roku 406.

Stále sa však objavujú sídliská, v ktorých neskororímsky horizont V prevrstvuje ešte mladší

horizont nálezov. Datovať ho možno až na začiatok doby sťahovania národov (horizont VI). Názorný príklad poskytla osada v Štúrove. Po objektoch, ktoré J. Beljak a T. Kolník datovali do stupňa C3 (horizont V), sa v tom istom sídliskovom areáli objavuje neskoršia skupina stavieb. Autori ju datovali až do stupňa D1 doby sťahovania národov. Okrem niekoľkých zásobných jám k nim patria tri zemnice. V ruke formovaná keramika zahŕňa hrncovité a misovité tvary s koreňmi v predchádzajúcom období (obr. 33: 1, 3, 6). V nálezových súboroch však významné postavenie nadobudla sivá keramika s drsným povrchom vyrobená na rýchlo rotujúcom hrnčiarskom kruhu. Vyskytujú sa džbány, ale hlavný tvar

Obr. 32. Drobné nálezy a na kruhu točená keramika sídliskového horizontu VI. 1-2, 4: Nitra-Párovské Háje; 3: Nitra-Chrenová III; 5: Vinodol; 6, 9: Bratislava-Devín; 7, 12: Cífer-Pác; 8, 13: Štúrovo; 10-11: Výčapy-Opatovce. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

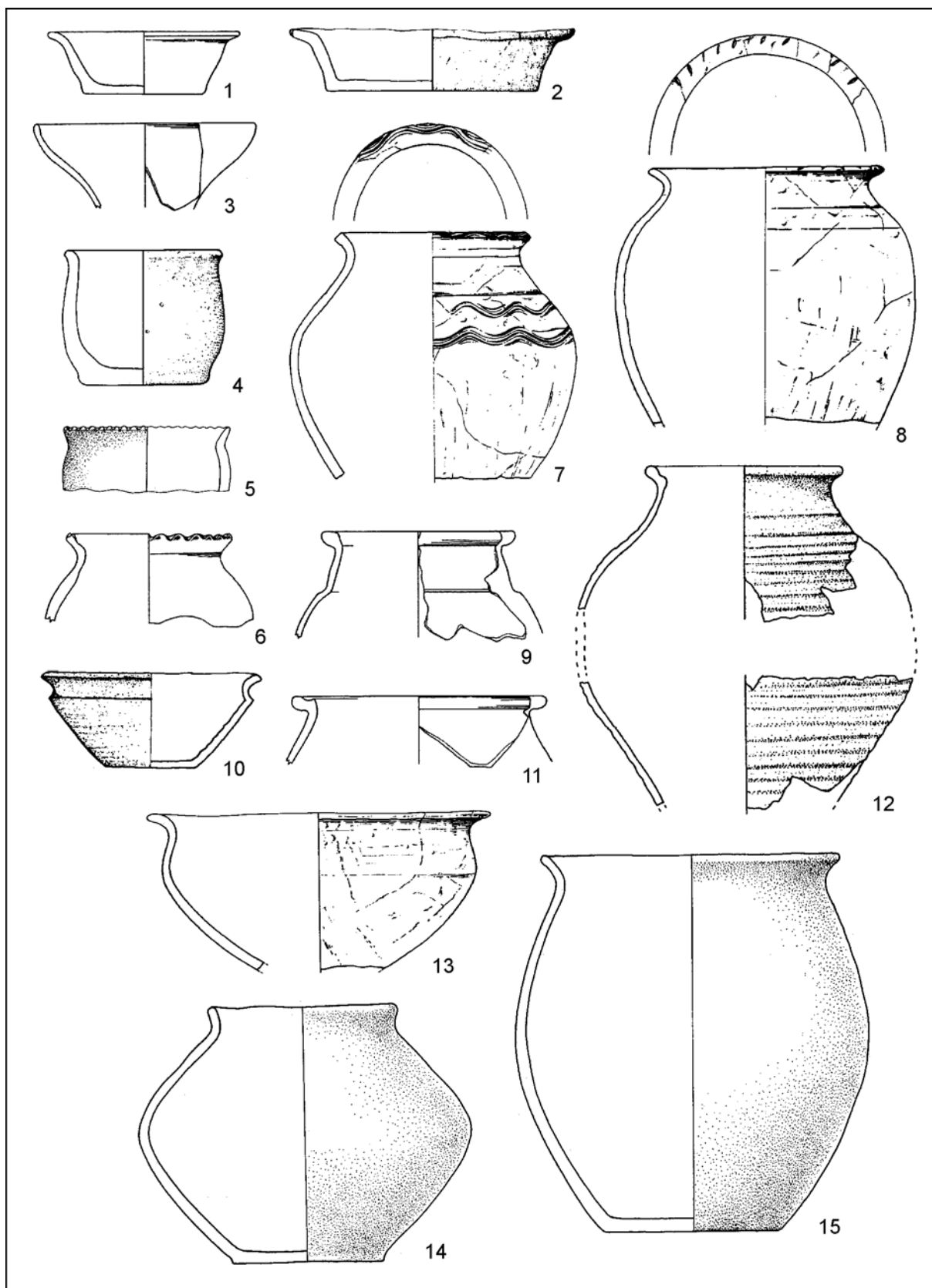
predstavujú hrnce (obr. 33: 9, 11) so zhrubnutým alebo prežliabnutým okrajom a s odsadeným telom. Podiel na kruhu točenej keramiky v jednotlivých nálezových súboroch kolíše v hodnotách od 7 do 34 percent. Pre datovanie do včasnej fázy doby sťahovania národov majú veľký význam zlomky tzv. foederátnej keramiky s vlešťovanou výzdobou a obojstranný kostený hrebeň. Obojstranné hrebene (obr. 32: 4-5) na prelome doby rímskej a doby sťahovania národov vystriedali staršie typy trojvrstvových hrebeňov s jedným radom zubov. Hoci sa ojedinele mohli vyskytnúť už okolo roku 400, severne od Dunaja veľkú obľubu nadobudli predovšetkým v nálezových celkoch zo strednej tretiny 5. storočia.

Na začiatku 5. storočia sa v oblasti severne od stredného Dunaja čoraz častejšie objavujú kultúrne elementy nomádskeho a východogermánskeho pôvodu. Vyskytujú sa predovšetkým v súdobých kostrových hroboch, nechýbajú však ani na niektorých sídliskách. Do podobného okruhu by sa v Štúrove mohla zaradiť jedna rozmerná na kruhu vytočená nádoba s dovnútra vtiahnutým horizontálnym okrajom (obr. 32: 13), ktorej paralely možno nájsť v prostredí čerňachovskej kultúry.

Ešte väčší plošný odkryv osady horizontu VI sa uskutočnil v Nitre-Párovských Hájoch. Osídlenie v neskorej dobe rímskej a na začiatku sťahovania národov je tu doložené – podobne ako v Štúrove – v tej istej polohe. Zmeny v nálezovej náplni, najmä keramického inventára, sú ale očividnejšie než na štúrovskom sídlisku. V horizonte počiatkov doby sťahovania národov pribúda podiel na kruhu točeného hrnčiarskeho riadu, ktorý v niektorých objektoch dokonca výrazne prevažuje. Treba dodať, že v osade je pre toto obdobie doložená miestna hrnčiarska produkcia v podobe dvoch vypaľovacích pecí. Zastúpená je najmä sivá keramika so zrnitým povrchom (obr. 33: 7-8, 13), menej často sa vyskytli nádoby s vlešťovanými ornamentmi a len celkom ojedinele džbánky typu Murga. Kým na kruhu točená keramika odzrkadľuje nové módné trendy doby sťahovania národov, v ruke formovaný hrnčiarsky riad (obr. 33: 2, 4) nadväzuje na domáce svébske tradície. Pre hrnce s pretláčaným ústím alebo misky so šikmo odsadeným okrajom nájdeme bez problémov paralely v predchádzajúcom vývoji piateho horizontu. O prosperite osady svedčia aj doklady šperkárskej výroby. Výrazné zmeny v náplni oboch hlavných fáz sídliska viedli autorov výskumu dokonca k domnienke o krátkom prerušení osídlenia niekedy na prelome 4. a 5. storočia, Z drobných nálezov treba okrem spôn (obr. 32: 1-2) a mince Aelie Flaccilly, manželky Theodosia I. (razba z roku 383), vyzdvihnúť niekoľko exemplárov dvojradových kostených hrebeňov (obr. 33: 4).

Poučná je v tejto súvislosti nálezová situácia v Cíferi-Páci. V 4. storočí tu vzniklo významné sídlo kvádskej nobility s príľahlým hospodárskym okrskom. Opustené bolo v posledných desaťročiach 4. storočia, pravdepodobne ešte pred rokom 400. Po istom čase sa do jeho ruín opäť vrátilo osídlenie, ktoré však malo veľmi rozptýlený charakter. Svedčí o tom jedna zemnica s pieckou a so stĺpmi v rohoch a jedna zásobná jama. Datovanie sa opiera len o veľmi skromný nálezový inventár z oboch objektov, medzi ktorým je ručne formovaná aj na kruhu točená keramika ešte v kvádskej tradícii, neskoré glazované panónske výrobky (mortárium a zeleno glazovaný tanier – obr. 32: 7) a fragment džbánu s vlešťovanou výzdobou, ktorý sa radí medzi tzv. foederátnu keramiku (obr. 32: 12). Len na základe takýchto skromných indícií bolo opätovné osídlenie ruín rímskej „stanice“ datované na prelom 4. a 5., resp. do prvých desaťročí 5. storočia.

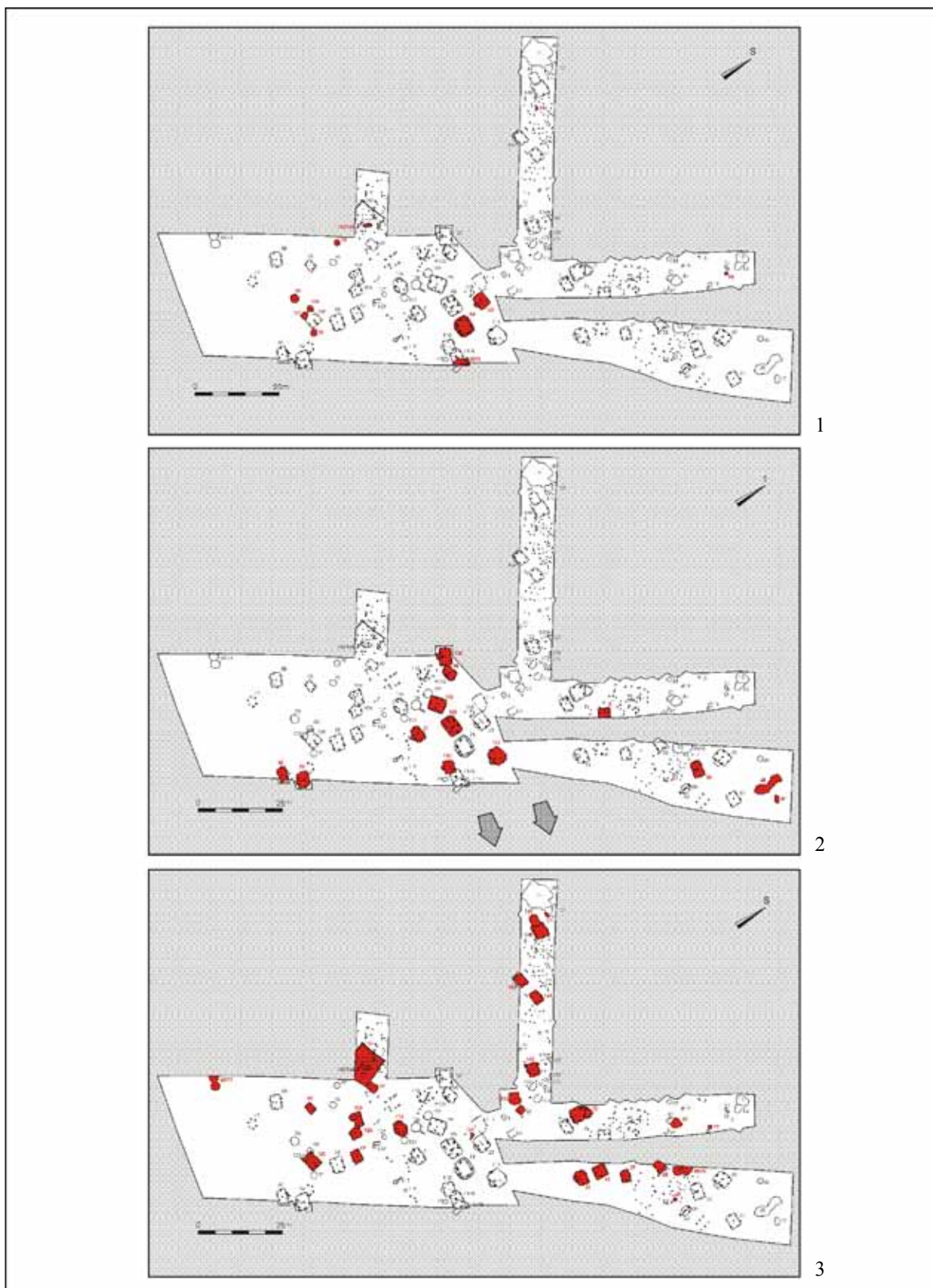
Kontinuita osídlenia v tých istých polohách, spolu s výskytom ručne formovanej keramiky domácej tradície, by mohli svedčiť o tom, že na rozvoji sídlisk v Nitre-Párovských Hájoch a v Štúrove sa na začiatku sťahovania národov podieľali aj zvyšky starousadlého kvádskeho obyvateľstva. Na

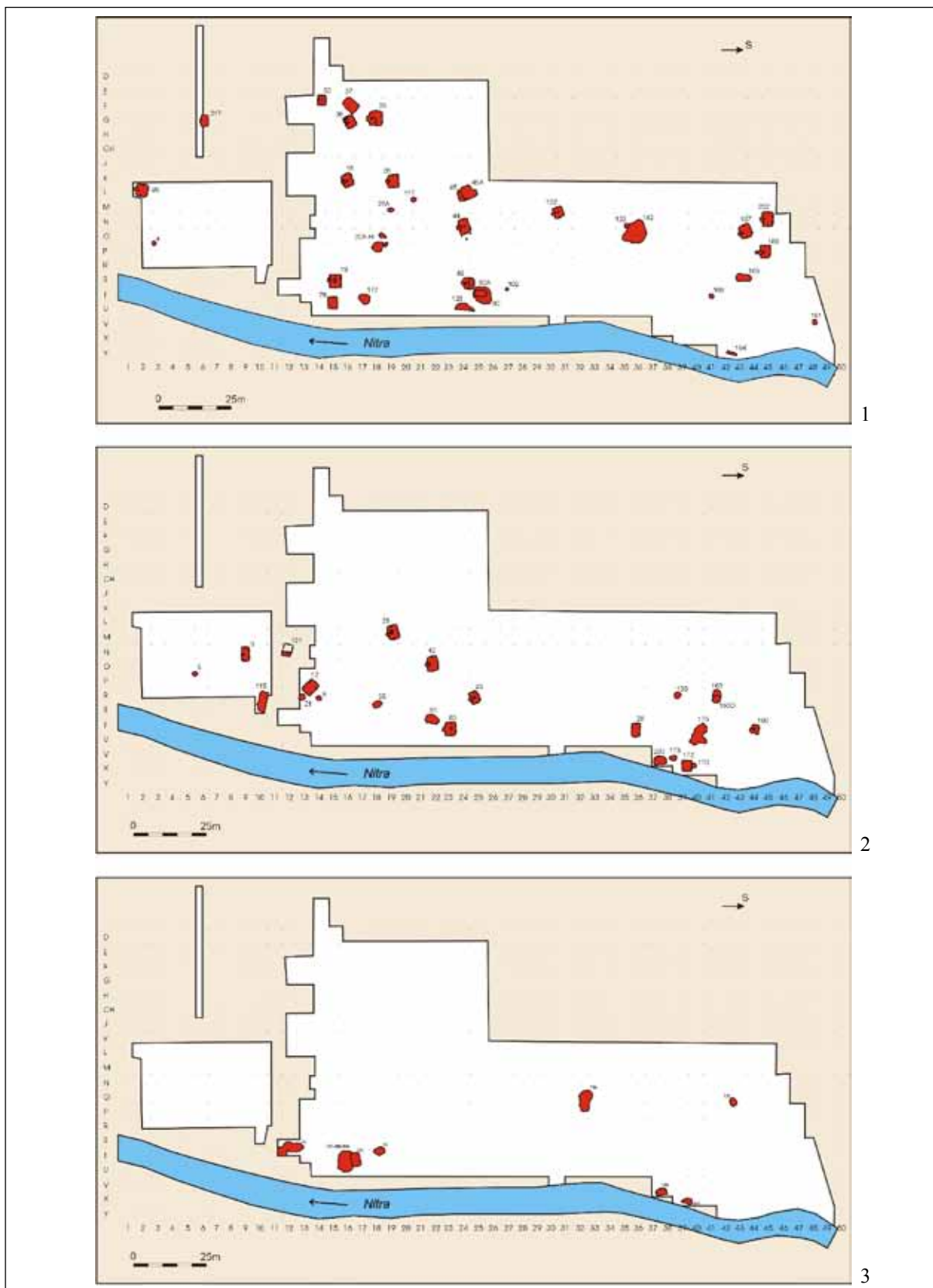
Obr. 33. Príklady v ruke formovanej (1-6, 14-15) aj na kruhu točenej (7-13) keramiky sídliskového horizontu VI. 1, 3, 6, 9, 11: Štúrovo; 2, 4, 7-8, 13: Nitra-Párovské Háje; 5: Výčapy-Opatovce; 10: Nitra-Chrenová III; 12: Veľký Kýr; 14-15: Bratislava-Devín. Podľa Varsík 2011 (tam aj ďalšia literatúra k jednotlivým nálezom).

zložité pomery v tomto období poukazuje zároveň skutočnosť, že paralelne a následne s týmto vývojom sú osídľované aj nové polohy, bez stôp predchádzajúcich sídlisk z doby rímskej. Žiaľ, väčšinou ide len o ojedinele preskúmané objekty, ktoré neumožňujú sledovať vývoj sídliska na väčšej ploche (Lužianky, Nitra-Chrenová III, Veľký Kýr, Vinodol, Výčapy-Opatovce). Do doby okolo prvej tretiny 5. storočia patrí pozoruhodný nález pece so zvyškami zuhoľnateného kysnutého chleba na bratislavskom Devíne. Vo všetkých týchto objektoch sa vyskytovali ručne formované nádoby (obr. 33: 1-6, 14-15) spoločne so sivou keramikou s drsným povrchom zhotovenou na rýchlo rotujúcom hrnčiarskom kruhu (obr. 33: 7-13). Vo všetkých je zastúpená aj keramika s vlešťovanou výzdobou (obr. 33: 9-12), väčšinou to boli džbánky typu Murga (obr. 32: 10-11). Je pravdepodobné, že – podobne ako v susedných oblastiach – aj na západnom Slovensku sa v budúcnosti podarí v rámci sídlisk z doby sťahovania národov horizontu VI (t. j. v období prvých dvoch tretín 5. storočia) vyčleniť dve chronologické skupiny. Pramenná základňa, publikovaná do dnešných dní, je však zatiaľ veľmi skromná. Po vyjasnení chronologických problémov bude snáď možné riešiť aj otázku etnicity a vzťahu obyvateľov sídlisk z 5. storočia k starousadlej kvádskej populácii.

V tomto období pokračuje osídlenie aj ďalších výšinných polôh. Nálezy z viacerých hradísk (napr. Bojná II, Rybník-Krivín, Nitra-Zobor, Kostolany pod Trábečom) priniesli nemalé prekvapenia, čo sa týka datovania ďaleko za polovicou 5. storočia, ale aj dokladov prítomnosti vyššie postavených vrstiev, či dokonca neskorogermánskych elít. Tieto sídla predstavujú významnú a poslednú predslovanskú etapu rozvoja sídliskových štruktúr doby sťahovania národov.

Obr. 34. Veľký Meder - vývoj kvádskeho sídliska. 1 - fáza A (druhá polovica 2. storočia); 2 - fáza B (záver 2. storočia až prvá polovica 3. storočia); 3 - fáza C (druhá polovica 3. až 4. storočie).

Obr. 35. Branč - vývoj kvádskeho sídliska. 1 - fáza A (druhá polovica 2. storočia); 2 - fáza B (záver 2. storočia až prvá polovica 3. storočia); 3 - fáza C (druhá polovica 3. až 4. storočie).

5. LITERATÚRA

Germánske sídlisko všeobecne:

- Droberjar, E.: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. *Fontes Arch. Pragenses* 21. Praha 1997.
- Droberjar, E./Komoróczy, B./Vachútová, D. (edd.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007)*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008.
- Kolník, T.: *Nové sídliskové nálezy z doby římské na Slovensku*. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 344-397.
- Kolník, T.: *Haus und Hof im quadischen Limesvorland*. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien*. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. *Universitätsforsch. zur prähist. Arch.* Bd. 50. *Schr. zur Arch. der germanischen und slawischen Frühgesch.* Bd. 2. Bonn 1998, 144-159.
- Kolník, T./Varsik, V./Vladár, J.: *Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia. Eine germanische Siedlung vom 2. bis zum 4. Jahrhundert*. *Arch. Slovaca Monogr. Catalogi* 10. Nitra 2007.
- Leube, A.: *Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5./6. Jahrhunderts n. Chr.* *Röm-Germ. Forsch.* 64. Mainz am Rh. 2009.
- Peškař, I.: *Nové poznatky o obytných stavbách na moravských sídlišťích doby římské*. *Památky Arch.* 52, 1961, 414-422.
- Pieta, K.: *Osídlenie z doby římskej a sťahovania národov v Nitre*. In: *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra 1993, 74-91.
- Pollak, M.: *Die germanischen Bodenfunde des 1. bis 4. Jh. n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. Wien 1980.
- Salač, V.: *Starší doba římská*. In: *Archeologie pravěkých Čech* 8. Praha 2008, 17-126.
- Tejral, J.: *Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severně od středního Dunaje*. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (edd.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů (Archeologie barbarů 2007)*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 67-98.
- Varsik, V.: *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídliská z doby římskej v Bratislave-Trnávke a v okolí*. *Arch. Slovaca Monogr. – Fontes* 18. Nitra 2011.

Nadzemné stavby:

- Donat, P.: *Langhäuser im östlichen Germanien. Überlegungen zu einem Forschungsproblem*. *Slov. Arch.* 49, 2001, 103-118.
- Haarnagel, W.: *Die Grabung Feddersen Wierde. Methode, Hausbau, Siedlungs- und Wirtschaftsform sowie Sozialstruktur. Feddersen Wierde Bd. 2*. Wiesbaden 1979.
- Hvass, S.: *Ländliche Siedlungen der Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Dänemark*. *Offa* 39, 1982, 189-195.
- Lobisser, W./Stuppner, A.: *Zur Rekonstruktion eines kaiserzeitlichen Wohnstallgebäudes in Elsam im Strasserthal*. *Arch. Österreichs* 9/1, 1998, 71-80.
- Steidl, B.: *Die Siedlungen von Gerolzhofen und Gaukönigshofen und die germanische Besiedlung am mittleren Main vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis zum 4. Jahrhundert n. Chr.* In: A. Haffner/S. von Schnurbein (Hrsg.): *Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen*. *Koll. zur Vor- und Frühgesch.* 5. Bonn 2000, 95-113..
- Vávra, M./Šťastný, D.: *Záchranný výzkum na dálnici D 11 v Kaníně, okr. Nymburk*. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů 2005*. Praha 2006, 471-481.

Windl, H.: Siedlungsspuren des 5. Jhs. in Schletz, BH Mistelbach, NÖ. In: Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs IV. Traismauer 11.-13. 10. 1993. Zalai Múz. 6, 1996, 23-34.

Poľnohospodárstvo, sýpka a podzemné silo:

Hajnalová, M./Varsik, V.: Kvádske roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: Beljak, J./Březinová, G./Varsik, V. (ed.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Arch. Slovaca Comm. X. Nitra 2010, 181-224.

Železiarske pece:

Elschek, K.: Eine Eisenverhüttungswerkstatt der älteren römischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka. In: H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Metallgewinnung und -Verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 33-46.

Pieta, K.: Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 61-76.

Pleiner, R.: Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters. Praha 2000.

Hrnčiarske pece:

Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Arch. Slovaca Monogr. Catalogi 9. Nitra 2003.

Henning, J.: Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahtausend u. Z. Zeitschr. f. Arch. 11, 1977, 181-206.

Chropovský, B./Fusek, G.: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143-171.

Kolník, T./Varsik, V.: Hrnčiarske pece z mladšej doby rímskej v Ciferi-Páci. Zbor. SNM 100, Arch. 16, Bratislava 2006, 409-432.

Peškař, I.: Hrnčiřské pece z doby římské na Moravě. Pam. Arch. 79, 1988, 106-168.

Turčan, V.: Hrnčiarska pec zo Skalice, poloha Trávniky. Zbor. SNM 100, Arch. 16, 2006, 433-436.

Chronologický vývoj jednotlivých germánskych sídlisk

Beljak, J./Kolník, T.: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration Periods in Štúrovo. In: The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period. Monumenta Studia Gothica V. Lublin 2008, 63-85.

Elschek, K.: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonaugebiet. Brno – Nitra 1995, 39-52.

Elschek, K.: Siedlungslandschaft des 4. Jhs. n. Chr. nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 239-255.

Erdélyi, I./Lamiová-Schmiedlová, M.: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Maďarsku. Východoslovenský pravek 2, 1971, 51-72.

Godłowski, K.: Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 23-54.

Hüssen, C. M./Rajtár, J.: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei.

- In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 217-232.
- Kolník, T.: *Sídlisko z mladšej doby rímskej v Červeníku*. Štud. Zvesti AÚ SAV 11, 1963, 113-132.
- Kuzmová, K.: *Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes*. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 14. Nitra 1997.
- Novotný, B.: *Nové nálezy z doby sťahovania národov na Slovensku*. Zbor. Fil. Fak. Univ. Komenského. Musaica 17, 1984, 111-125.
- Pieta, K./Plachá, V.: *Getreide- und Brotfunde aus der Völkerwanderungszeit in Devín*. Slov. Arch. 36, 1989, 69-88.
- Pieta, K./Ruttkey, M.: *Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität*. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 8. Brno 1997, 145-163.
- Rajtár, J.: *Záchranný výskum v Hurbanove*. AVANS 2003, 2004, 145-150.
- Tejral, J.: *K otázce pozdně římských sídlišť „zlechovského typu“*. Časopis Moravského Muz. Brno. Vědy společenské 74, 1989, 77-88.
- Tejral, J.: *Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der Völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau*. In: H. Friesinger/F. Daim (Hrsg.): *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern, Teil 2*. Wien 1990, 9-87.
- Tejral, J.: *Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit und ihr Niederschlag im archäologischen Befund*. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien*. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. zur prähist. Arch. Bd. 50. Schr. zur Arch. der germanischen und slawischen Frühgesch. Bd. 2. Bonn 1998, 181-207.
- Turčan, V.: *Germánsky výrobný objekt zo Stupavy*. Zbor. SNM 79, Hist. 25, 1985, 93-116.
- Varsik, V.: *Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW-Slowakei)*. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 257-275.
- Varsik, V./Kolník, T.: *Objekty zo začiatkovej fázy doby sťahovania národov v Cíferi-Páci*. Zbor. SNM 103, Arch. 19, 2009, 257-270.
- Víchová, D.: *Sídlíště z mladší doby římské v Brně – Starém Lískovci*. Pravěk NŘ 12, 2002, 271-318.
- Zeman, T.: *Sídlíště z pozdní doby římské ve Zlechově. Stav zpracování, východiska a cíle projektu*. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů 2005*. Praha 2006, 451-469.
- Zeman, T.: *Archeologické datování kontra absolutní data na příkladu vybraných objektu ze sídlíště ve Zlechově*. Zbor. SNM 103, Arch. 19, 2009, 283-294.

Pôvod obrázkov, pokiaľ sa nenachádza vo vyššie uvedenej literatúre:

- Obr. 15: 2 - E. Petersen/A. Domaszewski/G. Calderini: *Die Marcus-Säule auf der Piazza Colonna in Rom*. München 1896.
- Obr. 16: 2 - W. H. Zimmermann: *Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögel-Eekhöltjen, Niedersachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen. Probleme der Küstenforsch. im südlichen Nordseegebiet 19*, Hildesheim 1992.

Vladimír Varsík

Slovensko na hraniciach Rímskej ríše
Kvádské sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj

Vysokoškolský učebný text

Sadzba © Peter Červeň

Vydavateľ:
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
[Http://fff.truni.sk](http://fff.truni.sk)

Copyright © Vladimír Varsík, 2011
Copyright © Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2011
ISBN 978-80-8082-469-3